

Buzdağının Altı

Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocukları

Koronavirüs Salgınının

Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri,

Aileleri ve Çocuk İşçiliği Üzerine Etkileri Araştırması

BUZDAĞININ ALTI

MEVSİMLİK GEZİCİ TARIM İŞÇİLERİ VE ÇOCUKLARI

Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri, Aileleri ve Çocuk İşçiliği Üzerine Etkileri

Hazırlayanlar

Besim Can Zırh
Nevin Küçük
Nilay Keskin Samancı
Özgür Çetinkaya
Umut Kuruözüm

Saha Ekibi ve Veri Girişi

Yeliz Pala (Ekip Lideri)
Derya Uysal
Eyüp Göreke
Hazan Öcal
İhsan İznebioğlu
İlke Öztürk
Irmak Kocabay
Nalan Yıldız
Deniz Nur

Katkı Verenler

Buse Ceren Otaç
Cemre Yaşkeçeli
Ertan Karabıyık
Hazan Öcal
Özlem Zehir

Bu yayın UNICEF'in teknik ve finansal desteği ile hazırlanmıştır. İçeriği tamamen Kalkınma Atölyesi'nin sorumluluğundadır; ifadeler Kalkınma Atölyesi'nin kendi görüşleri olup UNICEF'in politikalarını veya görüşlerini yansıtmamaktadır.

Bilim, Kültür, Eğitim, Araştırma, Uygulama, Üretim ve İşletme Kooperatifi

Çankaya Mah. Üsküp Cad. No: 16/14 Çankaya - Ankara

+90 [553] 211 38 97

Buzdağının Altı

Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocukları

Koronavirüs Salgınının

Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri,

Aileleri ve Çocuk İşçiliği Üzerine Etkileri Araştırması

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	10
TEŞEKKÜRLER	12
KISALTMALAR	13
GİRİŞ	14
Türkiye'de Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Mevcut Durumu ve Koronavirüs Salgını.....	17
Koronavirüs Salgını Döneminde Çocuk İşçiliği	22
BÖLÜM 1: AMAÇ, YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR	24
1.1. Amaç ve Temel Araştırma Soruları	25
1.2. Yöntem ve Coğrafi Kapsam.....	26
1.3. Veri Toplama	29
1.4. Sınırlılıklar ve Sınırlılıklara Karşı Çözümler	30
1.5. Etik Hususlar.....	32
BÖLÜM 2: ARAŞTIRMA BULGULARI	37
2.1. Temel Demografik Bulgular	37
2.2. Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Tarımsal Üretime Etkisi.....	47
2.3. Koronavirüs Salgınının Ekonomik Etkileri	55
2.4. Koronavirüs Salgınının Sosyal Desteklere Etkisi	76
2.5. Koronavirüs Salgını Öncesi ve Sonrası Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Hanelerde- ki Çocukların Eğitime Erişim ve Devamlılığındaki Değişim	80
2.6. Koronavirüs Salgınının Ruh Sağlığına Etkileri	101
2.7. Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği ve Koronavirüs Salgınının Çocuk İşçiliğine Etkileri	127

BÖLÜM 3: DEĞERLENDİRME..... 140

- 3.1. Koronavirüs Salgınında Mevsimlik Gezici Tarım İşçi Hanelerin Genel Demografik Yapısı ve Ekonomik Durumları..... 141
- 3.2. Koronavirüs Salgını Döneminde Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Hanelerdeki Çocukların Eğitime Erişim ve Devamlılığı..... 142
- 3.3. Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuklarının Ruh Sağlığına Etkileri 143
- 3.4. Koronavirüs Salgını ve Mevsimlik Gezici Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği 145

BÖLÜM 4: POLİTİKA ÖNERİLERİ 146

- 4.1. Sosyal Koruma ve Yardım Mekanizmalarının Etkili Kullanılması ve İzlenmesi..... 147
- 4.2. Kriz ve Salgın Döneminde Çalışma İlişkileri, İş Sağlığı ve Güvenliği..... 149
- 4.3. Yaşam Ortamlarının Güvenliği, İyileştirilmesi ve Çevre Koruma 150
- 4.4. Eğitim Hizmetlerinin Sağlanması 151
- 4.5. Farkındalık Yaratma ve Bilgilendirme Çalışmaları 152
- 4.6. Kurumsal Kapasitenin ve Yerel Odaklı Koordinasyon Mekanizmaların Geliştirilmesi 153
- 4.7. Özel Sektörle İş Birliği 154

SON SÖZ 156

KAYNAKÇA.....158

EKLER

- Ek 1: Alan araştırması kapsamında yapılan görüşmelerin çadır yerleşim yerleri ve il bazında dağılımı 165
- Ek 2: Hanehalkı Soru Kâğıdı 166
- Ek 3: Derinlemesine Görüşmeler..... 186
- Ek 4: Çocuk Odak Grup Çalışması 193
- Ek 5: Anahtar Kurum/Kişi Görüşmeleri 195
- Ek 6: İl bazında görüşme yapılan anahtar kişi/ kurum listesi..... 198

TABLULAR

Tablo 1: 2006, 2012 ve 2019 yıllarında çocuk işgücünün istihdam türleri (bin kişi).....	16
Tablo 2: Araştırma araçları, katılımcı sayıları, alanlar ve katılımcı profili.....	28
Tablo 3: Hanehalkı temsilcilerinin uyruk ve cinsiyete bağlı ortalama yaşları.....	37
Tablo 4: Hanehalkı üyelerinin uyruk ve cinsiyete bağlı ortalama yaş durumu.....	38
Tablo 5: Hanehalkı büyüklükleri	40
Tablo 6: 18 yaş ve üzeri hanehalkı nüfusunun cinsiyete göre eğitim durumu	43
Tablo 7: Okulu terk eden 18 yaş ve üzeri hanehalkı üyelerinin sınıf/kademe düzeyleri ortalamaları	44
Tablo 8: Görüşülen kişilerin anne/babalarının mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma durumu	45
Tablo 9: Bir yıl içinde çadıra geçirilen ortalama süre	46
Tablo 10: Hanehalkı temsilcilerinin 2019 ve 2020 yıllarında çalışma durumlarının cinsiyet bazında dağılımı	47
Tablo 11: 18 ve üzeri hanehalkının 2019 ve 2020 yılı çalışma durumu	48
Tablo 12: Hanelere koronavirüs salgını ile birlikte sağlanan hizmetler/katkılar.....	51
Tablo 13: Çalışma alanı/ortamında sağlanan hizmetler/ katkılar	52
Tablo 14: Hanelerin çadır yerleşim alanlarına virüs bulaşmasına yönelik endişe durumları.....	52
Tablo 15: Hanelerin koronavirüs salgınından korunmak için belirttikleri ihtiyaçların dağılımı	53
Tablo 16: Hanelerin koronavirüs salgını konusunda temel endişe kaynakları.....	54
Tablo 17: Hanelerin 2020 Mart ayından itibaren öne çıkan en önemli üç ihtiyacı.....	54
Tablo 18: Herhangi bir kuruluştan düzenli olarak aynı veya nakdi yardım/destek alma durumu.....	76
Tablo 19: 5-17 yaş arası çocukların cinsiyete göre eğitim durumları.....	85
Tablo 20: Okul çağında olup okula devam etmeyen çocukların cinsiyet dağılımı.	85
Tablo 21: Çocukların okula devam etmeme/edememe nedenleri	86
Tablo 22: Çocukların derslerine yardımcı olan hanehalkı üyelerinin dağılımı	94
Tablo 23: Ebeveynlerin çocuklarının gelecekte mevsimlik gezici tarım işçisi olup-olmayacağı ile ilgili düşünceleri.....	98
Tablo 24: Çocukların çalışma nedenleri.....	135
Tablo 25: Hanehalkında salgın döneminde çocukların çalışmaya başlama durumu	136

GRAFİKLER

Grafik 1: Hanehalkı üyelerinin cinsiyete göre yaş gruplarına dağılımı.....	39
Grafik 2: Hanehalkı temsilcilerin eğitim durumlarının cinsiyetine göre dağılımı.....	42
Grafik 3: Aylara göre çalışılan ürünler, il ve ilçeler	49
Grafik 4: Koronavirüs salgınının başlamasından sonra mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere yaşam ortamlarında herhangi bir hizmet ve/veya katkı sunulma durumu.....	50
Grafik 5: Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik tarım işinden elde edilen gelirlerdeki değişim	56
Grafik 6: Koronavirüs salgını ile birlikte değişen tasarruf olanakları	65
Grafik 7: Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin borçluluk durumu.....	67
Grafik 8: Koronavirüs salgını ile birlikte borçluluğun değişimi.....	67
Grafik 9: İhtiyaç halinde borç alınabilecek kişiler, kurumlar	70
Grafik 10: Borçlarınızı zamanında ödeyebileceğinizi düşünüyor musunuz?	72
Grafik 11: Şubat 2020- Ağustos 2020 arasında hanenin toplam yevmiye sayısı değişimi.....	75
Grafik 12: Hanelerin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sağlanan 1000 TL koronavirüs salgını nakdi yardımı alma durumu	77
Grafik 13: 2020 Mart ayının ortasından bu yana ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerini almada [tedavi, doktor muayenesi, kontrol, ilaç temini vb.] sorun yaşama durumu [yüzde]	78
Grafik 14: Hanehalkı temsilcilerinin eğitim durumlarının cinsiyet ve toplam katılımcı sayısına göre dağılımı	83
Grafik 15: Koronavirüs salgını öncesinde eğitime devam eden mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının 2020 Mart ayı itibarıyla uzaktan eğitimi takip etme durumları [yüzde].....	88
Grafik 16: Çocukların uzaktan eğitimi takip edememe nedenleri [yüzde].....	89
Grafik 17: Hanelere göre öğretmen veya herhangi bir okul çalışanının uzaktan eğitim döneminde aile veya çocukla iletişime geçme durumu [yüzde]	93
Grafik 18: Evde/çadırdaki okula devam eden çocukların derslerine yardımcı olma durumu [yüzde].....	94

Grafik 19: Yüz yüze eğitime başlanma durumunda ebeveynlerin hali hazırda okula devam eden çocuklarını okula gönderme durumu	98
Grafik 20: Çalışması süresine göre iş ile ilgili algılanan değer ilişkisi [kişi].....	103
Grafik 21: Koronavirüs salgını döneminde baş etmekte zorluk çekilen durumlar [kişi]....	111
Grafik 22: Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs karşısında en yoğun hissettikleri duygular	113
Grafik 23: Umut düzeyi ve çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçisi olacağına dair inanç ilişkisi [yüzde].....	114
Grafik 24: Sorunlarla başa çıkma yolları [kişi].....	117
Grafik 25: Derinlemesine görüşme yapılan 11-17 yaş grubu çocukların yaş ve cinsiyet dağılımları [kişi]	119
Grafik 26: Günlük hayat rutinin cinsiyete göre dağılımı [sayı]	120
Grafik 27: Çocuklar işe gitmediklerinde yaptıkları şeyler [kişi].....	122
Grafik 28: Umut düzeyi ve çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçisi olacağına dair inanç ilişkisi [yüzde].....	123
Grafik 29: Çocukların korkuları [kişi].....	123
Grafik 30: Çocukların değişmesini istedikleri temalar [kişi].....	124
Grafik 31: 2019 ve 2020 yıllarında tarımsal işlerde çalışan çocukların dağılımı [yüzde].....	128
Grafik 32: 5-17 yaş grubunda mevsimlik tarımsal üretimde çalışan çocukların yaş grubu, cinsiyet ve uyruklarına göre dağılımı	129
Grafik 33: Halihazırda okula devam eden çocukların çalışma durumu [yüzde].....	130
Grafik 34: Eğitimi terk eden çocukların çalışma durumu [yüzde]	131
Grafik 35: Mevsimlik tarımsal işlerde çalışan çocukların günlük çalışma süresi [kişi] ...	132
Grafik 36: Genel olarak çocuk işçilerin zorlandığı konular [kişi].....	132
Grafik 37: Çocukların çalışmamaları durumunda neler olacağı ile ilgili görüşleri [kişi] ...	134

ÖNSÖZ

Son yüzyılda küresel ölçekte etkili olan kriz veya afetlerin en büyüklerinden biri olan koronavirüs salgını etkisini sürdürmektedir. İlk defa 2019 Aralık ayında Çin’de görülen virüs kısa süre içinde dünyanın farklı ülkelerine yayılarak küresel bir salgına dönüşmüştür. Böylesi bir küresel salgının sosyal ve ekonomik etkileri çalışma hayatı ve eğitim başta olmak üzere çeşitli alanlarda kendini hızla göstermiş olsa da insanların gündelik yaşamlarındaki orta ve uzun vadeli etkileri henüz görülmemiştir.

Koronavirüs salgınının önlenmesi konusunda bir dizi tedbir hayata geçirilmiştir. Sınırların geçişlere kapatılması, ülke içinde seyahat kısıtlamaları, ‘evde kal’abileceklerin evde kalmasının sağlanması ve evden çalışmanın yaygınlaştırılması, uzaktan eğitim ve çeşitli düzeylerde karantina tedbirleri bunlardan bazılarıdır. Yirmi birinci yüzyılda üretimin, işgücünün ve sermayenin çok hızlı hareket ettiği gerçeğinden hareketle bu tedbirler malların hareketliliğinde aksamalara yol açmış, özellikle gıda tedarik zincirlerinin işleyişinde sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede salgının ilk aylarında hem ulusal hem de uluslararası hareketlilikleri önemli ölçüde kısıtlanan tarım işçileri için çözümler ve destekler uygulanmaya başlanmıştır.

Tarımsal üretimde yaklaşık 40 yıldır dünyanın hemen hemen her ülkesinde uluslararası ölçekte göçmen işçilere, ülke içinde ise göçmenler de dahil olmak üzere ülke vatandaşlarından oluşan mevsimlik gezici tarım işçilerine ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçileri tarımsal üretim sürecine katılmak için sürekli yaşadıkları yerleşimlerden belirli bir süre ayrılarak çalışacakları yerleşimlere gitmekte, üretim sürecine katıldıktan sonra yeniden sürekli yaşadıkları yere dönmektedir.

Mevsimlik gezici tarım işçileri göç süreçlerine çalışsın veya çalışmasın genellikle çocuklarını da yanlarından götürmektedir. Ulaşım, barınma ve yaşam ortamlarının yetersizliği, sağlık ve temel hizmetlere erişimde çocuklar yetişkinlerden daha fazla etkilenmektedirler. Eğitimlerine devam edememekte, akademik olarak akranlarının gerisine düşmekte ve erkenden eğitimden ayrılmak durumunda kalmaktadırlar. Çocukların aile gelirine katkıda bulunmak üzere tarlada, bahçede çalıştığı ve/veya yaşam alanında çocuk, engelli, yaşlı bakımı ve ev işlerini üstlendiği görülmektedir.

Koronavirüs salgını toplumun bütün kesimlerini eşit bir şekilde etkilememiş, dezavantajlı ve kırılgan gruplar koronavirüs salgını nedeni ile daha fazla mağdur olmuşlardır. Salgın ile birlikte mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin giderleri artmış, gelirleri azalmış, çocukların eğitim imkanları sınırlanmış, ruh sağlığına yönelik sorunlar artmıştır.

Bu araştırma, koronavirüs salgının etkili olduğu bir dönemde, 2020 Eylül ayında zorlu koşullarda çalışmaya ve yaşamaya çalışan mevsimlik gezici tarım işçileri ve çocuklarının gönüllü destekleri ve içten paylaşımları ile tamamlanmıştır. Araştırmanın mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin yoksullukla mücadelelerine, yaşam ve çalışma koşullarının insana yakışır hale getirilmesine, ruh sağlıklarının desteklemesine, çocukların yüz yüze eğitime düzenli devam etmelerine katkı vermesini diliyoruz.

Kalkınma Atölyesi

Eylül 2022

Ankara

TEŞEKKÜRLER

Kalkınma Atölyesi 2017 yılından beri UNICEF Türkiye Ofisi ile mevsimlik tarımsal üretimde çocuk işçiliğiyle mücadeleyi odak alan Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Programı kapsamında iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliği kapsamında çeşitli araştırmalar, eğitim materyalleri, savunuculuk çalışmaları, kapasite geliştirme faaliyetleri uygulanmış; iller düzeyinde mevcut durumu tespiti ve uygulama programları hazırlamıştır.

Salgının mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocuklarına olan etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde bizlere fikir veren, bu araştırmanın yapılmasına öncülük eden, teknik ve finansal destek sağlayan UNICEF Türkiye Ofisi'ne, ve özellikle Melih Akın ve Dilek Karagöz Küpeli'ye koronavirüs salgını döneminde saha çalışmalarını gerçekleştiren uzmanlarımıza, saha çalışanlarımıza ve program ekibimize çok teşekkür ederiz.

Kalkınma Atölyesi'nin gerçekleştirdiği her saha çalışmasında olduğu gibi görüşlerini bütün cömertliğiyle, samimiyetle ve içtenlikle bizlerle paylaşan mevsimlik gezici tarım işçisi hane üyelerine, tarımsal üretimde çalışsın veya çalışmasın zor koşullarda yaşayan, çalışan bu ailelerin çocuklarına, tarım araçlarına, mevsimlik gezici tarım işçilerine dair faaliyetlerde bulunan kamu kurumu, meslek örgütü, sivil toplum kuruluşu, özel sektör firma temsilcileri ve akademisyenlere içtenlikle teşekkür ederiz.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmamızın da özellikle çocukların, onların ailelerinin koronavirüs salgını esnası ve sonrasında daha da zorlaşan hayatlarının iyileştirilmesine, çocuk işçiliğinin azaltılmasına ve ortadan kaldırılmasına katkı sağlamasını, toplumun ve kurumların bu konuya daha fazla eğilmesini, çözüme destek vermesini diliyoruz.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
BM	Birleşmiş Milletler
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DB	Dünya Bankası
ECDPM	Avrupa Kalkınma Politikası Yönetimi Merkezi
FAO	Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
FOLU	Gıda ve Toprak Kullanımı Koalisyonu
HRW	İnsan Hakları İzleme Örgütü
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IOM	Birleşmiş Milletler Uluslararası Göç Örgütü
IPEC	Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Uluslararası Programı
IRFC	Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
METİP	Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi
MSF	Sınır Tanımayan Doktorlar
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
WHO	Dünya Sağlık Örgütü
YÖK	Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

2019 Aralık ayında Çin'de başlayan yeni koronavirüs salgını 2020 Şubat sonundan itibaren Avrupa Birliği (AB) sınırlarına, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada başta olmak üzere tüm dünyaya yayılarak küresel bir sağlık krizine dönüşmüştür. Koronavirüs 'normal' olan her şeyin akışını değiştirmiş ve hemen hemen her alanda hem üretim hem de tüketim 'normalleri' sekteye uğramıştır. 11 Mart 2020'de virüsün Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından küresel bir salgın (*pandemi*) olarak tanınmasından sonra pek çok devlet, salgından doğan zararları azaltmak ya da karşılamak için ilgili kurumlarını harekete geçirmiştir.

Bu süreçte tarımsal üretimi ve buna dayalı küresel gıda tedarik zincirinin¹ sürdürülebilirliği salgının ilk haftalarından itibaren gündeme gelmiştir. Koronavirüs salgınının küresel bir boyut kazanmasıyla birlikte bu ilişkiler ağının en temel halkası olan mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşulları önemli ölçüde etkilenmiştir. İşgücü ve tarımsal ürünlerin serbest dolaşımını etkileyen salgın tedbirleri, sosyal mesafe uygulamaları, 'evde kal' çağrıları ya da birçok ülkede uygulanan okulların kapatılması gibi zorunlu karantina süreçleri, işyerleri ve işleri 'toprak' olan çiftçileri, işçileri ve çocuklarını zor durumda bırakmıştır.

Hemen her ülke tarımsal üretimi salgının olumsuz etkilerinden korumak, tedarik zincirinde yaşanan kesintileri en aza indirmek ve gıda güvenliğini sağlamak için üretim, işleme ve nakliye gibi tedarik zincirinin farklı aşamalarıyla ilgili tedbirler alınmış ve finansal destekler açıklamıştır. Bunlar genellikle tarımsal işletme ve çiftçilere doğrudan destekler şeklinde gerçekleşen yardım paketleridir. Bunun karşısında bahçelerden, tarlalardan, paketlenme ve işleme tesislerine, nakliye süreçlerinden ürünlerin iç/dış pazarlarda dağıtımına kadar 'kim çalışıyor bu tedarik zincirinde?' sorusu daha önce olmadığı kadar gündeme gelmiş ve özellikle göçmen/gezici tarım işçilerinin bu gıda akışının sürdürülebilmesi açısından önemi görünür olmuştur. Bununla beraber özellikle mevsimlik tarımsal işgücünün çalışma ve yaşam koşullarına ilişkin tartışmalar da gündeme gelmiştir. Hem Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO)² hem de Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)³ gibi uluslararası kuruluşlarca 'en kırılgan ve savunmasız işgücü' olarak tarif edilen mevsimlik göçmen/gezici tarım işçileri, artan görünürlüklerine rağmen birçok durumda koronavirüs salgınına karşı alınan önlemlerin dışında kalırken sunulan desteklerden de yeterince faydalanamamışlardır.

Türkiye'de çocuk işçiliğinin genel durumu

Türkiye'de çocuk işçiliğinin en yoğun bulunduğu alanların başında tarımsal üretim gelmektedir. Çocukların tarımsal üretime katılmasını sadece hasat döneminde aileye yardım etmek gibi geleneksel alışkanlıklara dayalı olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Mev-

¹ Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) bu zinciri 'üreticiler, tüketiciler, tarım ve balıkçılık girdileri, işleme ve depolama, nakliye ve pazarlama gibi birçok faktörü içeren' karmaşık bir ağ olarak tanımlamaktadır.

² FAO. (2020), Social protection and COVID-19 response in rural areas. <http://www.fao.org/3/ca8561en/CA8561EN.pdf>

³ ILO. (2020), ILO Sectoral Brief: COVID-19 and the impact on agriculture and food security https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/briefingnote/wcms_742023.pdf

simlik gezici tarım işçisi hanelerde çocukların aileleriyle birlikte seyahat ederek tarımsal üretime küçük yaşlardan itibaren katılmaya başladığı çalışma biçimlerini ulusal ve uluslararası tanımlar uyarınca doğrudan 'en kötü biçimdeki çocuk işçiliği' olgusuyla ele alınmalıdır.

Türkiye'de çocuk işçiliğine dair resmi veriler 1994 yılından itibaren Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından belirli aralıklarla yapılan araştırmalara dayanarak yayınlanmaktadır. 1994, 2006, 2012 ve 2019 yıllarında gerçekleştirilen dört çocuk işgücü araştırması Türkiye'de çocuk işçiliğine dair durumun anlaşılması açısından önemlidir.⁴ Bu araştırmaların son üçüne bakıldığında çocuk işçi sayısının 2006 yılında 890 binden 2012 yılında 893 bine yükseldiği ve 2019 yılında 720 bine düştüğü görülmektedir. Diğer yandan, çocuk işçiliğinin sektörel dağılımında tarım ve sanayi sektörünün gerilediği, fakat hizmet sektörünün yükseldiği ve çocukların 2006 ve 2012 yıllarına oranla daha yoğun olarak 'ücretli veya yevmiyeli' olarak istihdam edildikleri görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. 2006, 2012 ve 2019 yıllarında çocuk işgücünün istihdam türleri (bin kişi)

İstihdam türleri	Yıllar		
	2006	2012	2019
Ücretli veya yevmiyeli	505	470	455
Kendi hesabı	24	10	4
Ücretsiz aile işçisi	362	413	261
Toplam	890	893	720

2019 yılı 'Çocuk İşgücü Anketi Sonuçları' 31 Mart 2020 tarihinde yayımlanmıştır.⁵ Araştırma Türkiye'de 5-17 yaş arasında 720 bin çalışan çocuk olduğu ve bu çocukların 'yüzde 79,7'sini 15-17 yaş grubundakiler oluştururken, yüzde 15,9'unu 12-14 yaş grubundakiler, yüzde 4,4'ünü ise 5-11 yaş grubundaki' çocukların oluşturduğu görülmektedir. Bu rakama uluslararası koruma, geçici koruma altında olanlar ve koruma başvuru sahibi Suriyeli ve diğer milletlerden çocuk işçiler dahil değildir.⁶ Özellikle tarım sektöründe çocuk işçiliğinin 2006 yılında yüzde 36,6'dan 2012 yılında yüzde 44,8'e çıktığı ve 2019'da yüzde 30,8'e gerilediği düşünüldüğünde, Türkiye'ye gelen Suriyeli mültecilerin çocuk işçiliği üzerindeki etkileri dikkatle de-

⁴ TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2012 (Nisan 2013). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Isigucu-Anketi-Sonuc-lari-2012-13659>

⁵ TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807>

⁶ 2011 yılından bu yana, çoğu kadın ve çocuk olan çok sayıda Suriyeli mülteci Türkiye'ye göç etmiştir. Geçici Koruma Statüsü alan bu mültecilerin çocuklarının da sadece tarımda değil, imalat ve hizmet sektörlerinde de çocuk işçiliği riskiyle karşı karşıya olduğu biliniyor. Kalkınma Atölyesi Kooperatifi tarafından 2019 yılında yayınlanan Türkiye'de Ayakkabı ve Mobilya İmalatında Çocuk İşçiliği Hızlı Değerlendirme Raporlarında bu duruma işaret edilmektedir (Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, 2019a ve 2019b). Ayrıca Kalkınma Atölyesi Kooperatifi tarafından 2019 yılında yayınlanan "Yoksulluk, Göç ve Çocuk İşçiliği Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerinin Sosyo-Ekonomik Profili" raporunda mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan Suriyeli çocuk işçilerden bahsedilmektedir (Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, 2019).

ğerlendirilmelidir.⁷ 2012 yılındaki sonuçlarla karşılaştırıldığında araştırmada çalışan çocukların yüzde 70,6'sını oğlan çocuğu olduğu ve cinsiyetten bağımsız olarak yüzde 65,7'sinin eğitime devam edebildiği saptanmıştır. Sektörel dağılımda ise hizmet (yüzde 45,5) öne çıkarken, tarım (yüzde 30,8) ve sanayi (yüzde 23,7) sektörlerinde de önemli sayıda çocuk işçi istihdam edildiği görülmektedir. 5-14 yaş grubundaki çocukların yüzde 64,1 oranında tarım sektöründe çalıştığı bulgusu ise bu araştırma bakımından ayrıca önemlidir. Bu verilere çocukların çalışma nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır;

- 'hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak' (yüzde 35,9),
- 'iş öğrenmek, meslek sahibi olmak' (yüzde 34,4),
- 'hanehalkı gelirin katkıda bulunmak' (yüzde 23,2),
- 'kendi ihtiyaçlarını karşılamak' (yüzde 6,4)

Çocuk işgücü araştırması bulguları Türkiye'de ücretli işçiliğin çocuk emeğinin temel bir biçimi haline geldiğini göstermektedir. Buna göre 2012 yılında 'tarımda ve diğer sektörlerde kendi hesabına çalışma ve ücretsiz aile işçiliği' yaygınken, 2019 yılında 'ücret karşılığında' çalışmanın baskın hale geldiği görülmektedir. Bu durumun eğitime erişimde eşitsizliğin giderek derinleşmesinin, ailelerin eğitime yatırımın uzun vadede daha iyi bir istihdam sağlayacağına dair inancını kaybetmiş olmasına işaret edebileceği tartışmalarda dikkat çeken bir diğer konudur.⁸

Türkiye'de Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Mevcut Durumu ve Koronavirüs Salgını

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin mevcut yaşam ve çalışma koşulları

Türkiye'de tarımsal üretimde üç tip işçilik söz konusudur. Bunlar; (i) kendi işinde çalışan ücretsiz aile işçileri, (ii) mahalli tarım işçileri ile (iii) mevsimlik gezici tarım işçileridir. Ücretsiz aile işçisi, kendi tarla veya bahçesinde ailesine ait arazilerde tarımsal üretime katılan aile üyelerinden oluşmaktadır. Mahalli tarım işçisi, daha çok kendi yaşadığı yörede bitkisel üretim, hayvancılık, arıcılık, orman ve balıkçılık üretim süreçlerine gelir elde etme amacıyla bir gün dahi olsa katılan, fakat sürekli olarak bu işi yapmayan kişileri tanımlamak için kullanılır. Mahalli tarım işçisi sabah evinden çıkıp tarımsal işçiliği tamamladıktan sonra akşam tekrar sürekli yaşadığı evine dönen kişidir. Mevsimlik gezici tarım işçisi ise, bu alanlarda benzer işleri yapmak için ikamet ettiği yerden ayrılarak başka bir yerleşim yerine giden işçileri tanımlamak için kullanılır. Bu raporda mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocuklarına odaklanılmaktadır.

⁷ Yalçın, S. (2016) Syrian Child Workers in Turkey, Turkish Policy Quarterly, C.15, No.3; Harunoğulları, M. (2016) Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği, Göç Dergisi, C.3, No.1, sayfa 29-63.

⁸ Fişek Enstitüsü. "TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 Üzerine İlk Notlar", Erişim 1 Kasım 2020 <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/tuik-cocuk-iscucu-anketi-2019-uzerine-ilk-notlar/>

Kökenleri itibariyle daha çok kırsal eşitsizlikler çerçevesinde az topraklı ya da topraksız olma durumu ile ilişkilendirilen mevsimlik gezici tarım işçiliği 1990'ların ortasından itibaren yeni bir boyut kazanarak zaman içinde daha çok kent yoksulluğu ile ilişkili hale gelmiştir. 2011 yılından itibaren Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin de bu alanda çalışarak hayatta kalmaya çalışması ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Bununla birlikte Doğu Karadeniz Bölgesi'nde çay ve fındık hasadında çalışan Gürcü, Kars ve Ardahan illeri çevresinde ot biçme işinde çalışan Azeriler, ağırlıklı olarak hayvan bakımında çalışan Afganlar Türkiye'deki başlıca yabancı göçmen tarım işçilerini oluşturmaktadır.⁹

Günümüz Türkiye'sinde sayıları net olarak bilinmese de bu alanda gerçekleştirilen araştırmalar her yıl yaklaşık yarım milyon insanın emek yoğun tarımsal üretim için mevsimlik göç yollarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰ Genellikle ailenin tüm fertlerinin dahil olduğu bu mevsimlik tarımsal göç aile içinde çalışabilir durumda olan herkesin tarla ya da bahçelerde çalışmasını beraberinde getirir. Yılın ortalama 6-8 ayında yoğun olarak çalışabilen bu ailelerde gelirin maksimize edilmesi için belirli bir yaşın üzerinde çocuklar da çalışma hayatı içerisinde yerlerini alırlar. Bu nedenle mevsimlik tarımsal işleri çocuk emeğinin görece yoğun görüldüğü alanlardan birisidir.

Başta Şanlıurfa olmak üzere çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu illerinden göç sürecine katılan mevsimlik gezici tarım işçileri Türkiye'nin yaklaşık 50 ilinde yılın belirli zamanlarında toprak hazırlığı, ekim, dikim, çapalama, ot alma, ilaçlama, sulama ve hasat gibi başlıca işlerde çalışmaktadırlar. Güney illerinde, özellikle Çukurova Bölgesi'nde (Adana, mersin, Osmaniye ve Hatay), iklim koşullarının etkisiyle yılın bütün aylarında tarımsal üretim olduğundan daha uzun çalışma süreleri söz konusudur. Bu durum beraberinde bahsi geçen bölgede işçilerin yıl boyunca konakladıkları ve derme çatma çadırlardan oluşan geçici çadır yerleşimlerinin oluşmasına neden olmuştur. Bunun dışında Karadeniz Bölgesi'nde; fındık, çay ve sebze, Ege Bölgesi'nde; pamuk, yaş sebze, domates ve üzüm, İç Anadolu Bölgesi'nde; bakliyat, şeker pancarı, sebze, kimyon, haşhaş, soğan, tohum üretimi, meyve, Akdeniz Bölgesi'nde; narenciye, pamuk ve sebze, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde; pamuk, sebze, bakliyat, Antep fıstığı mevsimlik gezici tarımsal emek için önemli ürün ve coğrafyalardır.

Türkiye'de mevsimlik gezici tarım işçiliği temelde üç aktör tarafından şekillendirilmektedir; işverenler (tarla/bahçe sahipleri, tüccarlar, firmalar/şirketler, büyük ölçekli gıda ve tohum firmaları), tarım aracıları ve tarım işçileri. Tarım aracıları, genellikle *elci* veya *dayı-*

⁹ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2016), Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine: Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu, <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/TURKIYEDE-MEVSIMLIK-TARIMSAL-URETIMDE-YABANCI-GOCMEN-ISCLER-POLITI-KA-ONERILERI.pdf>

¹⁰ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Virüs mü, Yoksulluk Mu? Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi, <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/VIRUS-MU-YOKSULLUK-MU.pdf>

başı olarak bilinen, mevsimlik tarımsal işgücünü organize eden, işgücü arz ve talebini bir araya getiren gerçek kişilerdir. Tarım aracılarının çalışma ilişkileri 2010 yılında yayınlanan ‘Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği’ne¹¹ göre belirlenmiştir ve aracılık yapabilmeleri için bir aracı belgesine ihtiyaçları bulunmaktadır. Ancak birçok tarım aracısının halen belgesiz olarak çalıştığı bilinen bir gerçektir. 2003 yılında ‘tarım’ bir iş kolu olarak ilk İş Kanunu kapsamına alınmış olsa bile, kanun 51 ve daha fazla işçi çalıştıran tarımsal işletmeleri kapsadığı için tarım işçilerinin çok büyük bir kısmı fiilen bu kanunun kapsamı dışı kalmaktadır.¹² Bu haliyle mevsimlik tarım işçilerinin neredeyse tamamı kayıtsız ve güvencesiz çalışmaktadırlar. Gerek tarımda iş aracılığı faaliyetlerinin yeteri kadar denetlenmemesi gerekse mevsimlik tarım işçilerinin çalışma haklarından büyük ölçüde mahrum kalması gibi nedenler hem mevsimlik tarımsal işçiliği hem de bu işçilik etrafında örülen ilişkiler ağını enformel bir alana kaydırmaktadır.

Güvencesiz ve kayıt dışı bir çalışma alanı olarak mevsimlik tarım işleri, gezici çalışan işçiler, aileleri çocukları için hem çalışma hem de yaşam koşulları açısından birçok zorluğu beraberinde getirmektedir. Genellikle hanehalkı üyeleriyle gerçekleşen mevsimlik göçte işçiler çoğunlukla minibüslerle yolcu kapasitesinin üzerinde seyahat etmektedir.

Çalışma ortamlarının neredeyse tamamında insana yakışır dinlenme alanları, yemek yeme yerleri, tuvaletler, el yıkama alanları, temiz içme ve/veya kullanma suyu gibi imkânlar yeterli değildir. Yapılan işin biçimine göre işçi sağlığı ve iş güvenliği esaslarına uygun biçimde gerekli ve yeterli tedbirlerin alınmadığı bilinen bir gerçektir. İş olduğu ve hava koşulları izin verdiği sürece haftanın yedi günü ve günde ortalama 10-11 saat çalışılmaktadır.

Göç edilen illere göre konaklama koşulları farklılık gösterse de genellikle kendi imkanlarıyla kurdukları geçici çadır yerleşim alanlarında konaklamaktadırlar. Bunun için genellikle çalışılacak tarlaya, bahçeye yakın boş araziler tercih edilmektedir. Yine de ana yol ve sulama kanalı kenarları da bu tür geçici çadır yerleşimleri için bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu tür alanlar mevsimlik gezici tarım işçileri, özellikle de çocuklar için yaşam kaybı başta olmak üzere çeşitli riskler içermektedir. Diğer taraftan bazı illerde kamu kurumlarının tahsis ettiği sınırlı sayıda geçici barınma yerleri de bulunmaktadır. Ancak mevsimlik tarım işçilerinin büyük çoğunluğu kendi kurdukları geçici çadır yerleşkelerinde yaşamaktadır. Genel itibarıyla mevsimlik gezici tarım işçilerinin konakladığı alanlar insani koşullardan uzaktır ve birçok sosyal ve sağlık problemini beraberinde getirmektedir. Elektrik kullanımı sınırlı, temiz suya erişim problemlili ve güvenlik açısından aydınlatma ise yetersizdir. Tuvalet ve banyo ihtiyacı yine işçilerin kurduğu derme çatma yapılarla karşı-

¹¹ T.C. Resmi Gazete. Tarımda İş Aracılığı Yönetmeliği. Tarih: 27.5.2010. Sayı:27593, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/05/20100527-4.htm>

¹² Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2018), Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Yönelik Yasal Boşluk Analizi ve Öneriler, <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/TARIMSAL-URETİM-DE-COCUK-ISCILIGIN-ONLENMESINE-YONELIK-YASAL-BOSLUK-ANALIZI-VE-ONERILER.pdf>

lanmaktadır. Bu alanda yapılan birçok araştırma çöplerin nadir toplandığını, çevre sağlığı ilaçlamasının yapılmadığını, yeterli ve etkin atık su sisteminin bulunmadığını, bulaşıcı ve salgın hastalık riskinin yüksek olduğunu ve hem işçiler hem de genel halk sağlığının risk altında bulunduğunu göstermektedir.¹³

Çocuk işçiliği mevsimlik gezici tarım işçiliği çerçevesinde en yakıcı sorunlardan birisidir. Mevsimlik gezici tarım göçü kapsamında çalışan çocukların eğitim hakkı ihlali yaşanmasından, göç sürecinde korunmasız ortamlarda bulunmalarından dolayı tarımsal üretimdeki bu çocuk işçiliği Türkiye Cumhuriyeti tarafından ‘*en kötü biçimdeki çocuk işçiliği*’ biçimlerinden biri olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Bu alanda asgari çalışma yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Ancak emek yoğun tarımsal üretimde çocuk emeğinin boyutları hanelerin yoksulluğuna paralel olarak giderek artmaktadır. Özellikle hanelerde eğitimle entegrasyonun tam olarak sağlanamaması ve hanelerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar bu hanelerdeki çocukların tarla ve bahçelerde çalışmasının önünü açmaktadır. Böylesi bir işçilik çocukları eğitim hayatından kopardığı gibi ağır işler ve uzun çalışma saatleri fiziksel olarak da bu çocukların sağlıklı bir şekilde gelişmelerini de engellemektedir. Geçici koruma statüsündeki Suriyeli hanelerin entegrasyonu daha kötü durumda olduğu için mevsimlik tarım işi ile uğraşan Suriyelilerinde de aynı kırılğanlıklarla karşı karşıya olduğu değerlendirilebilir.

Özetle gerek yaşam koşulları gerekse çalışma şartları Türkiye’de mevsimlik gezici tarım işçilerini ve çocuklarını hem ekonomik şoklar hem de salgınlar ve doğal afetler karşısında dezavantajlı bir konuma yerleştirmektedir.

Koronavirüs salgınında mevsimlik gezici tarım işçileri

Türkiye’de koronavirüs salgınına karşı önlemler 2020 Mart ayından itibaren, 2019 yılında hazırlanan ‘Pandemik İnfluenza Ulusal Hazırlık Planı’ çerçevesinde oluşturulan Bilim Kurulu ile Cumhurbaşkanlığı ve diğer bakanlık ve yerel yönetimler aracılığıyla uygulamaya konulmuştur. Bu süreçte özellikle İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan genelgeler salgın sürecinin yönetilmesinde belirleyici olmuştur. Türkiye birçok ülke gibi kendine özgü bir mücadele stratejisi geliştirmeye çalışmıştır.. Bu kapsamda en önemli adımlar 2020 Mart ayı ortası itibariyle atılmaya başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ile Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 16 Mart 2020 tarihinden itibaren yükseköğretime ve örgün eğitime ara verildiğini duyurmuş, sonrasında ise uzaktan eğitime geçilerek eğitim dönemine devam kararı alınmıştır.¹⁵ 2020 Eylül ayından itibaren eğitim konusunda kısmi yüz yüze eğitim, devamında

¹³ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2018), Yoksulun Umudu Çocuk! Mevsimlik Tarım İşçisi Haneler ve Çocuk İşçiliği Araştırması, Ankara <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/YOKSU-LUN-UMUDU-COCUK.pdf>

¹⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2017), Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı. https://www.csgeb.gov.tr/media/1322/cocukiscliligimucadele_2017_2023_tr.pdf

¹⁵ Araştırmanın gerçekleştirildiği Eylül 2020’de belirli kademelerde seyreltilmiş yüz yüze eğitim haftanın belirli günlerini kapsayacak şekilde başlamış, daha sonra alınan bir kararla Kasım 2020 tarihinden itibaren güz dönemine kadar tüm kademelerde eğitim yine uzaktan olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.

da yeniden uzaktan eğitime geçiş kararı alınmıştır. Salgının ülke ölçeğindeki yoğunluğuna göre eğitim konusundaki kararlar değişmektedir.

Salgının yayılmasını yavaşlatmak ve etkilerini azaltmak için üç farklı alanda tedbirler uygulanmıştır. Bunlardan birincisi vatandaşlara salgından korunma sorumluluklarını hatırlatan, onları evde kalmaya ikna etmeye çalışan ve fiziki mesafeyi korumayı hatırlatan *bilgilendirme* çalışmalarıdır. İkinci tedbir alanı, *ulaşım ve seyahat kısıtlamaları*dır. Üçüncü tedbir alanı ise *ekonomi* olmuştur. Salgının yavaşlatılması için önce 2020 Mart ayında çeşitli işletmelerin faaliyetleri durdurulmuş, ekonomik faaliyetlerdeki bu daralmanın etkisini azaltmak için de vergi ve kredi geri ödemeleri ertelenmiştir. Ayrıca sosyal yardımlardan faydalanan ailelere ek olarak biner TL yardım yapılmış ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere çeşitli yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Kayıtlı işçi ve işvereni desteklemeye yönelik kısa çalışma ödeneği, ücretsiz izin nakit desteği, fesih yasağı ve işverene normalleşme desteği gibi nakit destekleri sağlanmıştır.

18 Mart 2020 tarihinden itibaren Türkiye genelinde salgının yayılmasını yavaşlatmak amacıyla *'Evde Kal'* kampanyası başlatılmıştır. Cumhurbaşkanlığı'nın talimatıyla şehirlerarası otobüs seferleri 28 Mart 2020 saat 17.00'den itibaren ancak valilik izni ile gerçekleştirilebilecek şekilde düzenlenmiş ve bu düzenlemenin koordinasyonu valilik ve kaymakamlıklar bünyesinde oluşturulan Seyahat İzin Kurulu'na devredilmiştir. Bu tedbirlerle birlikte belirli sektörlerde çalışan kesimlerin nasıl hareket edeceğine dair önemli belirsizlikler oluşmuştur. Bu kesimlerin başında mevsimlik gezici tarım işçileri gelmekte ve bu kesimin, tam da bitkisel üretim aylarının başında, nasıl seyahat edebilecekleri ve bitkisel üretimin sürdürülebilirliği acil bir gündem olarak tartışılmaya başlanmıştır. Sözelimi, işçilerin şehirlerarası seyahati için önce Seyahat İzin Kurulu'ndan izin almaları öngörülmüşken, daha sonra izin belgesi temini il/ilçe Tarım ve Orman Müdürlüklerine devredilmiştir. Basına da yansıdığı üzere bu izin belgesinin temini konusunda başlangıçta belirsizlikler yaşanmıştır.

Sağlık Bakanlığı ve Koronavirüs Bilim Kurulu'nun tavsiyeleri doğrultusunda, koronavirüs salgınıyla mücadele yönünde kararların etkinliğinin artırılması için İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nün 3 Nisan 2020 tarihli *'Koronavirüs Tedbirleri ve Mevsimlik Tarım İşçileri'* konulu genelgesi doğrultusunda illerde Mevsimlik Tarım İşçileri Koordinasyon Kurulu oluşturulmasına karar verilmiştir.

Türkiye'de 1 Haziran 2020 tarihinde aşamalı normalleşmeye yönelik alınan yeni kararlarla birlikte, geçmişte alınan tedbirlerin önemli bir kısmı kaldırılmış, sosyal hayat denetimlerle ve genelgelerle sosyal mesafe kuralı çerçevesinde ve maske kullanımının yaygınlaştırılması çabaları ile yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu tarihten araştırmanın gerçekleştirildiği 2020 Eylül ayına kadar bu konuda yeni bir tedbir ya da kısıtlama uygulamasına gidilmemiştir.

Koronavirüs Salgını Döneminde Çocuk İşçiliği

Birleşmiş Milletler, dünyada 160 milyon çocuk işçisi olduğunu ve bunun koronavirüs pandemisi nedeni ile 9 milyonluk bir artışı sergilediğini raporlamaktadır. Eğer gerekli önlemler alınmazsan, 2020 yılında 160 milyon olan çocuk işçi sayısının 2022 yılı sonunda 168.9 milyona yükselebileceği hesaplanmaktadır. Bu çocukların büyük çoğunluğu tarımsal üretimde çalışmaktadır.¹⁶

Koronavirüs salgınına karşı karantina önlemlerinin küresel ölçekte uygulanmaya başlandığı 2020 Nisan ayının sonunda dünyanın farklı bölgelerinden salgın sürecinin çocuk işçiliğine etkileri konusunda tartışmalar gündeme gelmeye başlamıştır. Mevcut işgücünün yüzde 90 oranında enformel sektörde istihdam edildiği Hindistan'da koronavirüs salgını nedeniyle işsizliğin yüzde 30 arttığı ve devlet desteği olmadan hanelerin çocuklarını çalıştırmaktan başka çaresi kalmayacağı tartışılmaya başlanmıştır.^{17, 18} Çocuk işçiliğiyle mücadele konusunda önemli bir üretim alanı olan ve geçmiş yıllarda önemli başarılar elde edilen Batı Afrika ülkelerinde kakao üretiminde çocuk işçiliğinin artacağı yönünde uyarılar yapılmıştır.¹⁹ UNICEF ve ILO'nun Çocuk İşçiliği hakkında Küresel Tahminler 2020, Eğilimler ve Atılması Gereken Adımlar raporu da bu ilk bulgularla paralel sonuçları ortaya koymaktadır ve çocuk işçiliğinin Afrika'da yüzde 22,4'den yüzde 23,9'a çıktığını göstermektedir.

FAO, 2020 yılında yayımladığı raporunda, çocuk işçiliği konusunda özel kırılganlıklara sahip birden çok kategoride çocuk olduğunun akıldaki tutulmasının bu süreci anlamak açısından önemli olacağını altını çizmektedir. Zorunlu göç gibi acil durumda yaşayan, yerli ve/veya azınlık topluluklara üye, topraksız çiftçi ya da işçi göçmen ailelere üye ve engelli çocukların bu dönemde özel ihtiyaçları olacağını düşünülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. FAO'ya göre bu topluluklar arasında özellikle göçmen aile çocukları ile 15-17 yaş grubu kırsal alanda yaşayan çocuklar diğerlerine oranla daha geniş bir nüfusu içermektedir.²⁰

Koronavirüs salgını gibi olağanüstü bir dönemin çocuk işçiliği üzerine olası etkilerinin izlenilmesi için bugüne kadar gerçekleştirilen araştırmalar önem kazanmaktadır. Bu konuda 2020 yılı içinde yapılan açıklamalara bakıldığında salgına karşı alınacak önlemlerin çocuk işçiliği başta olmak üzere çocuklara yönelik birçok olumsuz durumu derinleştireceği yö-

¹⁶ UNICEF. "Child labour rises to 160 million – first increase in two decades". 9 June 2021. <https://www.unicef.org/press-releases/child-labour-rises-160-million-first-increase-two-decades>

¹⁷ CBGA. "COVID-19 Crisis Will Push Millions of Vulnerable Children Into Child Labour". 21 April 2020. <https://www.cbgaindia.org/blog/covid-19-crisis-will-push-millions-vulnerable-children-child-labour/>

¹⁸ NDTV. "Rescue Child Workers Stranded In COVID-19 Lockdown: Kailash Satyarthi" 27 April 2020. <https://www.ndtv.com/india-news/coronavirus-india-rescue-child-workers-trapped-in-covid-19-lockdown-urges-kailash-satyarthi-2219261>

¹⁹ Thomson Reuters Foundation. "West African countries on alert for child labor spike due to coronavirus" 30 April 2020. <https://news.trust.org/item/20200430132011-9aq7i>

²⁰ FAO. (2020), Global Forum on Food Security and Nutrition: How can agricultural policies and strategies help to end child labour in agriculture? <http://www.fao.org/3/cb0644en/CB0644EN.pdf>

nünde genel bir görüş olduğu görülmektedir. Söz gelimi, BM Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve ILO ortak yaptıkları bir açıklama son yirmi yıldır dünyada çocuk işçiliğini önlemek konusunda elde edilen kazanımların koronavirüs salgını döneminde önemli bir tehditle karşı karşıya kaldığına vurgu yapmaktadır.²¹ World Vision ise koronavirüs salgınının çocuklar üzerinde bırakacağı etkinin zaman içerisinde açığa çıkacağını belirttiği raporunda dünyada 85 milyon çocuğun fiziksel, duygusal ve cinsel şiddete maruz kalacağını öngörmektedir. Dünyada 177 ülkenin okulları kapattığına ve bu kararların dünya öğrenci nüfusunun yüzde 73'nü (İnsan Hakları İzleme Örgütü-HRW raporuna göre 1,5 milyar çocuğu²²) etkilediğine işaret eden rapor, çocukları korumak adına alınan bu kararların diğer yandan ironik olarak onları birçok riske açık hale getirdiğini söylemektedir.²³ Özellikle Dünya Bankası tarafından koronavirüs salgınının neden olduğu ekonomik kriz ve gerilemenin 2021 yılı sonuna kadar yaklaşık 150 milyon insanı mutlak yoksulluk sınırında yaşamaya mecbur bırakacağı tahmini dikkate alındığında, ILO ve UNICEF gibi kuruluşların çocuk işçiliği konusundaki uyarıları daha da anlam kazanmaktadır.²⁴

---

21 UNICEF and ILO. (2020), COVID-19 and Child Labour: A time of crisis, a time to act. <https://data.unicef.org/resources/covid-19-and-child-labour-a-time-of-crisis-a-time-to-act/>

22 HRW. "Why Covid-19 Choices Are Critical for Children". 24 April 2020. <https://www.hrw.org/news/2020/04/24/why-covid-19-choices-are-critical-children>

23 World Vision. (2020), Covid-19 Aftershocks: A Perfect Storm: Millions More Children at Risk of Violence under Lockdown and into the 'New Normal' <https://reliefweb.int/report/world/covid-19-aftershocks-perfect-storm-millions-more-children-risk-violence-under-lockdown>

24 The World Bank. "COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021" 7 October 2020. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021#:~:text=The%20COVID%2D19%20pandemic%20is>

BÖLÜM 1

AMAÇ, YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

1.1. Amaç ve Temel Araştırma Soruları

Mevsimlik gezici tarım işçileri ve çocukları, “normal” koşullar altında temel sosyal hizmetlere erişim konusunda sınırlı fırsatlara sahiptir. Koronavirüs salgını nedeniyle bu grubun daha fazla zorlukla karşı karşıya kaldığı ve fiziksel ihtiyaçları kadar psiko-sosyal ihtiyaçlarının da artacağına inanılmaktadır. Ailelerin ve çocukların sosyo-ekonomik zorluklara karşı savunmasızlığı (ve dayanıklılığı), toplumsal cinsiyet, yaş grupları, gelir düzeylerine ve maruz kaldıkları sosyal normlara bağlı olarak değişmektedir. Koronavirüs salgını ile etkisi artan ve yeni ortaya çıkan çeşitli yoksunluk ve risk deneyimlerinin, bireysel, hane içi ve topluluk düzeylerinde nasıl keşildiği ve algılandığının ortaya konulması yakın gelecekte dezavantajlı gruplara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede bu araştırma ile *mevsimlik gezici tarım işçileri, aileleri ve çocuklarının yaşamlarının koronavirüs salgını döneminde sosyal (sosyal hayata erişim, koruma, destek ve hizmetlere erişim), ekonomik (gelir dalgalanması, hanehalkı borçluluğu), eğitim (çocuklar için eğitime erişim ve devam) ve psiko-sosyal (stres ve kaygı) boyutlarında nasıl ve ne düzeyde etkilendiğini* ortaya koymak amaçlanmıştır.

Bu temel amaç doğrultusunda aşağıda sunulan alt araştırma soruları cevaplanmaya çalışılmıştır.

Araştırmada odaklanılan temalar ve alt araştırma soruları

Koronavirüs salgının mevsimlik gezici tarım işçiliği üzerindeki etkisi	Salgından mevsimlik gezici tarım işçiliği nasıl etkilenmiştir? Koronavirüs salgını mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarını nasıl etkilemiştir?
Koronavirüs salgının mevsimlik gezici tarım işçileri ve aileleri üzerindeki etkisi	Koronavirüs salgınından mevsimlik gezici tarım işçileri ve aileleri ekonomik, sosyal ve psiko-sosyal unsurlar bakımından nasıl etkilenmiştir? Koronavirüs salgının olası etkileri cinsiyet, yaş, engellilik, etnik köken, yoksulluk, sosyal dışlanma, ayrımcılık, azınlık ve/veya sosyal ve ekonomik statülerle göre değişmekte midir?

<p>Koronavirüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çocuklar ve çocuk işçiliği üzerindeki etkisi</p>	<p>Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde koronavirüs salgınından çocuklar ve çocuk işçiliği hangi şekillerde etkilenmiştir?</p> <p>Mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çocuk işçiliğinin yaygınlığı göz önüne alındığında, koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının temel hizmetlere ve eğitime erişimleri çerçevesinde durumu nedir?</p> <p>Geçim olanakları, yoksulluk ve çocuk işçiliği arasındaki bağlantı düşünüldüğünde, koronavirüs salgını özelinde mevsimlik gezici tarım işçiliği yapısında gözlemlenen değişikliklerden çocuk işçiliğine yol açan faktörler nasıl etkilenmiş ve bu alanda çocuk işçiliğinin tezahürü nasıl değişmiştir?</p>
<p>Koronavirüs salgını altında mevsimlik gezici tarım işlerinde çocuk işçiliği ile mücadele</p>	<p>En savunmasız ve kırılgan toplulukların sosyal ve ekonomik endişelerini önlemek ve bunlara yanıt vermek için yerel ölçekte hangi düzenlemeler ve politikalar mevcuttur?</p> <p>Koronavirüs salgınının farklı dezavantajlı topluluklar üzerindeki olası olumsuz etkilerini azaltmak için ne tür önlemler alınmalıdır?</p> <p>Sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri, özel sektör ve kamu kurumları ile koordineli olarak öncelikli müdahale alanlarının belirlenmesi için sürece nasıl müdahil olmalıdırlar?</p>

1.2. Yöntem ve Coğrafi Kapsam

Araştırma nicel ve nitel araçların bir arada kullanıldığı karma araştırma yöntemine göre tasarlanmış ve iki temel aşamada gerçekleştirilmiştir.

Masabaşı çalışmalara dayanan *ilk aşamada* dünyada ve Türkiye’de mevsimlik gezici tarım işçiliği konusunda yaşanan gelişmelerin takip edildiği tarama ve izleme çalışması çocuk işçiliğine doğru genişletilerek sürdürülmüştür. Türkiye özelinde desteklemek üzere koronavirüs salgını başlangıcında konuyla ilgili olabilecek aktörler arasında bir iletişim platformu oluşturularak Türkiye’de farklı illerdeki gelişmeler takip edilmiştir. Buradan derlenen bilgiler masaüstü çalışmasını destekler şekilde kullanılmıştır.

Araştırmanın genel çerçevesi ve yöntemsel araçları masabaşı çalışmasına dayanarak geliştirilmiş ve *ikinci aşamada* uygulamaya geçilmiştir. Türkiye’de tarımsal üretimde çalışan

mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerine ilişkin resmi veriler oldukça sınırlıdır. Bu nedenle araştırmaya dahil edilen haneler ve geçici çadır yerleşim yerleri Kalkınma Atölyesi'nin son 15 yıldaki araştırma deneyimine dayalı olarak amaçlı örneklem (purposive sampling) tekniği ve araştırmanın bütçe/zaman olanakları doğrultusunda belirlenmiştir. İkinci aşamada araştırma sorularına dair veri toplamak üzere beş araç kullanılmıştır²⁵ (Tablo 2);

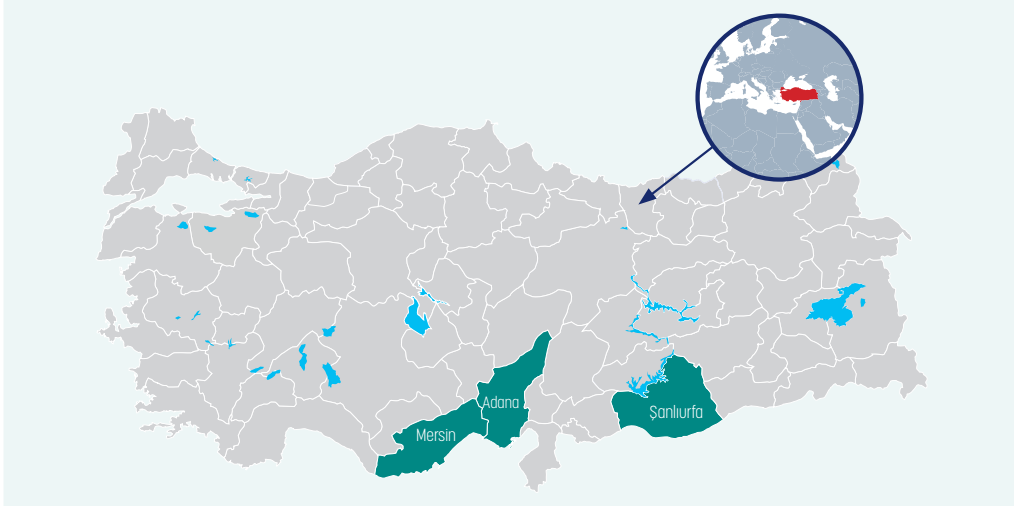
- a** *Yüz yüze anket uygulaması:* Yüz yüze anket uygulaması için çalışan ve/veya okula giden 5 ila 17 yaşları arasında çocukları bulunan, Adana ve Mersin illerinde geçici çadır yerleşim alanlarında yaşayan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere odaklanılmıştır. Araştırma kapsamında 3-11 Eylül 2020 tarihleri arasında 159 Türkiyeli ve 60 Suriyeli olmak üzere toplam 219 hanehalkı temsilcisiyle (18 yaşını doldurmuş ve hane bazında bilgi verebilecek yeterlilikte olan) yüz yüze görüşülmüştür. Anket çalışması Adana'da Karataş, Yüreğir, Seyhan, Yumurtalık ve Mersin'de Tarsus ilçeleri sınırları içinde kalan toplam 26 geçici çadır yerleşim alanında gerçekleştirilmiştir (Ek 2).
- b** *Derinlemesine görüşmeler A:* Seçilen geçici çadır yerleşimlerinde yüz yüze anket uygulamasına katılan hanehalkı temsilcilerinden belirlenen anne, baba, 14 ila 17 yaş arasındaki oğlan ve kız çocuk olmak üzere 4 farklı hane üyesiyle 7-11 Eylül 2020 tarihleri arasında 4'ü Suriyeli hane olmak üzere toplam 20 hanede 57 derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler Karagöçer (Adana/Karataş), Köylüoğlu (Adana/Seyhan), Yeniköy (Adana/Yüreğir), Yeşilköy-Kaldırım (Adana/Yumurtalık), Konaklar (Mersin/Tarsus) geçici çadır yerleşmelerinde araştırmanın akademik uzmanları tarafından uygulanmıştır (Ek 3).
- c** *Derinlemesine görüşmeler B:* Masabaşı çalışma aşamasında mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan bazı ailelerin koronavirüs salgını nedeniyle bu yıl çalışmaya katılmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle söz konusu hanelerden de temsilcilerin bir anlamda kontrol grubu olarak araştırmaya dahil edilmelerine karar verilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın akademik uzmanları tarafından Şanlıurfa'nın Eyyübiye ve Viranşehir ilçesinde ikamet eden 15 hanehalkını temsilen 20 kişiyle (13 kadın, 7 erkek) 14-17 Eylül 2020 tarihleri arasında derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.
- d** *Odak grup görüşmeleri:* Adana ve Mersin'deki geçici çadır yerleşim yerlerinde yaşları 8 ila 17 arasında değişen çocuklarla 7-11 Eylül 2020 tarihleri arasında 4 odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Bu odak grup çalışmalarına toplam 20 çocuk katılmıştır (9 oğlan ve 11 kız çocuk). Oğlan çocukların yaş ortalaması 10,4 ve kız çocuklarının ise 10,5'dur. Odak grup görüşmeleri Köylüoğlu (Adana/Seyhan), Yeniköy (Adana/Yüreğir), Yeşilköy-Kaldırım (Adana/Yumurtalık) ve Konaklar (Mersin/Tarsus) çadır yerleşim alanlarında konu uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir (Ek 4).

²⁵ Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket, derinlemesine görüşme ve odak grup çalışmalarının il, ilçe, çadır yerleşimi bazında dağılımı Ek-1'de sunulmuştur.

- e *Anahtar kişi/kurum görüşmeleri*: Görüşmeciler Kalkınma Atölyesi'nin 2018 yılında yayınladığı Adana İlinde Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliğiyle İlgili Aktörler Ağı (The Network of Actors of Seasonal Migratory Agricultural Labour) çalışmasına göre belirlenmiştir.²⁶ Bu kapsamda 25 kurum/kişi görüşmesi 2020 Eylül-Ekim ayları arasında araştırmanın akademik uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir (Ek 5 ve 6).

Tablo 2. Araştırma araçları, katılımcı sayıları, alanlar ve katılımcı profili

Araştırma aracı	Katılımcı sayısı	Alan	Katılımcılar
Yüz yüze anket uygulamaları	219	Adana ve Mersin	Geçici çadır yerleşim alanlarında yaşayan mevsimlik gezici tarım işçileri.
Derinlemesine Görüşme A	57	Adana ve Mersin	Hanehalkı üyesi olarak baba, anne 14 ila 17 yaş arasındaki oğlan ve kız çocukları.
Derinlemesine Görüşme B	20	Şanlıurfa	Koronavirüs salgını nedeniyle 2020 yılında çalışmaya gitmeme kararı alan hanehalkı temsilcileri.
Odak grup görüşmeleri	20	Adana ve Mersin	Oğlan ve kız çocuklarıyla odak grup görüşmeleri.
Anahtar kişi ve kurumsal görüşmeler	25	Adana, Mersin ve Şanlıurfa	Anahtar kişi ve kurumlardan görüşmeciler

²⁶ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Mevcut Durum Raporu: Adana <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/MEVSIMLIK-TARIMSAL-URETİM-DE-COCUK-ISÇILIGI-MEV CUT-DURUM-RAPORU.pdf>

Geliştirilen araştırma araçlarında yer alan sorular mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını öncesi ve sonrasındaki durumlarını anlamak üzere birbiriyle ilişkili 6 temel başlık altında yapılandırılmıştır;

- 1 Hanehalklarının demografik yapısı,
- 2 Ekonomik ve toplumsal kaynaklara, destek ve kamusal hizmetlere erişim,
- 3 Koronavirüs salgını döneminde çalışma ve yaşam koşullarında değişim,
- 4 Koronavirüs salgını altında mevsimlik gezici tarım işçileri ve çocuklarının ruh sağlığı özelinde deneyimleri,
- 5 Koronavirüs salgını öncesi ve sonrası mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların eğitime erişim ve devamlılığındaki değişim,

İlk etapta yüz yüze anket uygulaması için Adana ve Mersin illerinde 50 haneden fazla hanelerin olduğu ve Suriyeli göçmen hanelerin de yer aldığı geçici çadır yerleşim alanlarına odaklanılmıştır. *'Adana İli Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Geçici Çadır Yerleşim Yerleri Mevcut Durum Haritası'*²⁷ temel alınmış ve saha planlaması bu haritalamanın verilerine göre yapılmıştır. Belirlenen geçici çadır yerleşim alanlarında Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve olmayan haneler arasında bir ayrıma gidilmemiştir.

Nitel görüşme yapılan hedef grup yüz yüze anket çalışmasına katılan haneler arasından belirlenmiştir. Böylece araştırma soruları kapsamında görüşülen hanelere dair bütüncül bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırma kapsamında mevsimlik tarımsal üretim konusunda akademi, yerel yönetim, meslek örgütleri ve sivil toplum gibi farklı alanlardan deneyim sahibi anahtar kişi ve kurumlarla da görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Belediyelerin ilgili birimleri, sivil toplum örgütleri, ziraat odası gibi kurumlar sadece belirli verilerin temini açısından değil araştırma kapsamında derlenen verilere dayanarak politika önerileri geliştirilmesi ve bunların uzun vadede izlenmesi yönünde de araştırmanın katılımcısı olarak görülmelidir.

1.3. Veri Toplama

Araştırma ekibi 2020 Ağustos ayında Adana ve Mersin illerinde pilot anket uygulaması gerçekleştirmiştir. Ardından araştırmayı gerçekleştirecek anketör ve görüşmeciler için araştırmanın genel çerçevesi, kullanılacak araçlar ve içerikleri, araçların nasıl uygulanacağı, cevapların nasıl kodlanacağı, karşılaşılabilecek ve saha çalışmasını etkileyebilecek olası durumlar ve bunlar karşısında neler yapılması gerektiği, araştırma takvimi ve etik konuları içeren bir oryantasyon programı uygulamıştır. Ayrıca tüm saha çalışanları araştırma önce-

²⁷ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Adana İli Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Geçici Çadır Yerleşim Yerleri Mevcut Durum Haritası https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Haritalar/adana_mevcut_durum_haritasi.pdf

sinde koronavirüse karşı alınabilecek bireysel önlemler ve dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda uzman bir doktor tarafından bilgilendirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmeleri ile aktör ve kurum görüşmeleri araştırma uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar ve Sınırlılıklara Karşı Çözümler

Türkiye'deki mevsimlik tarım işçilerinin sayısı konusunda mevcut resmi veriler sınırlı olduğundan, tamamen temsili ve seçkisiz bir örneklem tasarlamak oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda, araştırma örnekleme stratejisi, özellikle araştırmanın süresi ve bütçe olanakları dikkate alınarak amaçlı örnekleme tekniğine göre tasarlanmıştır. Bu noktadan hareketle, araştırmanın odak noktasının çocuklar, çocuk işçiliği ve eğitim olması nedeniyle araştırmanın örnekleminin belirlenmesi sürecinde katılımcı hanelerin belirlenmesinde 5-17 yaş grubunda çocuk sahibi olan, okuyan ve / veya çalışan çocukları olan haneler kriter olarak alınmıştır. Amaçlı örneklem tekniğinin kendine has sınırlılıklarının başında temsil ve genelleme kabiliyetinin düşük olması gelmektedir. Bu sınırlılığın üstesinden gelmek amacıyla araştırma nitel ve nicel verilerin birlikte elde edildiği karma bir araştırma metodolojisine göre gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan saha çalışması Adana ve Mersin illerinde, geniş bir alanda yer alan 26 geçici çadır yerleşiminde gerçekleştirilerek coğrafi kapsam ve dağılım geniş tutulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte gerek Kalkınma Atölyesi gerekse farklı kuruluşlar tarafından mevsimlik gezici tarım işçileri ve çocuklarına yönelik yapılmış önceki araştırmaların bulguları analizlerde dikkate alınmıştır. Nitel verilerin analizinde subjektif yargıların önüne geçmek ve geçerliği artırmak amacıyla veriler bağımsız araştırmacılar tarafından analiz edilmiş ve değerlendiriciler arası korelasyon kontrol edilmiştir.

Veri toplama sürecinde katılımcı ve veri gizliliği önemsenmiş, araştırma süreci ve verilerin hangi amaçlarla kullanılacağı konusunda katılımcılar bilgilendirilmiş, katılım gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında nitel ve nicel veriler toplanırken hiçbir şekilde katılımcıların kimliğini ortaya çıkaracak kişisel veriler sorgulanmamış, bulguların sunulduğunda katılımcıların kimliklerinin açığa çıkmasını önlemek amacıyla anonim isimler kullanılmıştır. Spesifik olay ya da olguların betimlenmesi gerektiğinde araştırmacılar kişisel verilerin gizlenmesine yönelik düzenlemelere azami özeni göstermiştir.

Araştırma takvimi, bütçesi ve insan kaynağı kısıtları göz önünde bulundurularak ve araştırmanın koronavirüs salgını döneminde gerçekleştirileceği dikkate alınarak hem nicel hem de nitel görüşme sayıları için kotalar belirlenmiş ve öngörülen kotalara ulaşılmıştır.

Araştırmanın saha çalışmalarının gerçekleştirildiği tarihlerde Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu'nun '*Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışmak İçin Gidecekleri İllerde Covid-19'dan Korunmaya Yönelik Alınacak Önlemler*' kılavuzunda belirtilen uyarılara uygun hareket edilmiştir. Saha çalışması boyunca yüz yüze görüşme yapılan kişilere de maske temin edilmiştir. Saha çalışma ekibine belirli aralıklarla koronavirüs antikör testleri uygulanmıştır.

Saha çalışmasının gerçekleştirildiği 3-17 Eylül 2020 tarihleri arasında koronavirüs vakası olduğu haber alınan ve örnekleme dahil olan Tuzla (Adana/Karataş) ve Tabaklar (Adana/Karataş) geçici çadır yerleşim alanlarında araştırma çalışması gerçekleştirilmemiştir. Bu durum beraberinde daha fazla çadır yerleşim yerinin ziyaret edilmesini, dolayısıyla coğrafi kapsamın genişlemesini gerekli kılmıştır. Söz konusu değişiklik bahsi geçen geçici çadır alanlarında yaygın olarak yaşayan Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçileri ile yapılması beklenen anket ve derinlemesine görüşmelerinin kısıtlanmasına neden olmuştur.

Araştırmanın saha çalışmasının tarımsal üretim sezonunun yoğun olduğu döneme denk gelmiş olması nedeniyle çalışan hanehalkı üyeleriyle görüşmeler için ya yakın çalışma alanlarındaki mola saatleri ya da akşam saatleri kullanılmıştır. Saha ekibinde anadili Arapça olan iki anketör dahil edilmiştir. Bu anketörler aynı zamanda Suriyeli hanelerle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde de tercüman olarak katkı vermişlerdir.

Koronavirüs salgını döneminde yapılan görüşmeler sırasında hem görüşmecilerin hem de görüşülen kişilerin maske kullanması, görüşmenin belirli bir mesafede ve de açık alanda gerçekleştirilmesi gerekliliği yüz yüze iletişim açısından önemli olan kişisel yakınlık kurma imkanını bir ölçüde kısıtlamıştır. Bu nedenle görüşmeye başlamadan önce görüşmenin neden maskelerle yapılacağı görüşmeciye detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Yüz yüze anket çalışması sırasında çeşitli konu başlıkları altında yer alan sorularda araştırmanın baştan öngöremediği durumlar olduğunda saha araştırma ekibi anket kağıdında boş bırakılan alanlarına geniş notlar almış ve bu notlar ek bir veri olarak değerlendirmeye alınmıştır. Ruh sağlığı alanında soruların doğru anlaşılması için zaman zaman tekrarlanması ve içeriğinin detaylı olarak açıklanması gerekmiştir.

Şanlıurfa'da koronavirüs salgını sebebiyle bu yıl mevsimlik tarım işine katılmayan ailelerle 14-17 Eylül 2020 tarihleri arasında yapılan görüşmeler mevsimlik gezici tarım işçilerinin evlerinde tamamlanmıştır. Şanlıurfa'nın Eyyübiye ilçesine bağlı mahallelerde yapılması planlanan beş derinlemesine görüşme, mahalledeki yaygın koronavirüs salgını vakaları nedeniyle tamamlanamamıştır. Saha çalışması boyunca bu ilçede iki mevsimlik gezici tarım işçisi hane ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Üç derinlemesine görüşme Şanlıurfa Viranşehir'de tamamlanmıştır.

Çocukların araştırmaya katılımı konusunda ebeveynlerinden onay alınmıştır. Çocuklarla derinlemesine görüşme öncesinde kısa sohbetler yapılmış, çalışmanın amacı hakkında bilgi verilmiş ve gönüllü katılımları sağlanmıştır. Çocukların kendilerini rahat hissedebilmeleri için ısınma oyunları ve buz kırıcı sorulardan faydalanılmıştır. Görüşme soruları çocukların yaş gruplarına uygun şekilde kısa, net ve anlaşılır şekilde hazırlanmış ve sorulmuştur. Bu sorular arasında basitten karmaşığa giden bir sıralama takip edilmiştir.

Araştırma sürecinde koronavirüs salgınına karşı alınan önlemler kapsamında anahtar kişi ve kurum görüşmeleri telefonla ve çevrimiçi gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sürecinde koronavirüs salgınına karşı alınan önlemler kapsamında anahtar kişi ve kurum görüşmeleri telefonla ve çevrimiçi gerçekleştirilmiştir.

1.5. Etik Hususlar

Araştırmanın planlama ve uygulama süreci temel etik ilkelere uygun olarak yürütülmüştür. Uygulama aşamasından önce araştırma metodolojisi ve araçları Koç Üniversitesi Etik Kurulu (ERB) tarafından incelenmiş ve 20 Ağustos 2020 tarihinde etik onayı alınmıştır. Saha çalışması boyunca yetişkinlerden veri toplama sürecinde izlenen etik ilkeler aşağıdaki gibidir:

- Araştırma sırasında etik değerlendirmelerin evrensel unsurları kullanılmıştır: bilgilendirilmiş onam, gönüllü katılım, zarar vermeme, gizlilik, anonimlik, yalnızca ilgili bileşenlerin değerlendirilmesi.
- Ankete katılanların gönüllü katılımı takip edilmesi gereken temel bir ilkedir. Araştırma katılımcılarının mahremiyetinin korunması sağlanmıştır. Kişisel bilgiler isimsiz olarak not edilmiş ve araştırma verilerinin yeterli düzeyde gizliliği sağlanmıştır. Her türlü yanıltıcı bilgidен ve birincil veri bulgularının taraflı bir şekilde sunulmasından kaçınılmıştır.
- Araştırma ile ilgili her türlü iletişim faaliyeti şeffaflık ve hesap verebilirlik kuralları çerçevesinde yapılmıştır.
- Araştırma katılımcıları (hem anket hem de derinlemesine görüşme) hiçbir şekilde zarara uğramamıştır.
- Araştırma katılımcılarının onuruna saygıya öncelik verilmiştir.
- Saha araştırması sorularının formüle edilmesinde saldırgan, ayrımcı veya diğer kabul edilemez dillerin kullanılmasından kaçınılmıştır.
- Katılımcılar işçi aileleri ve diğer yerleşim yerlerindeki bağımlı akrabaları olmak üzere hem çocukları hem de yetişkinleri içermiştir. Araştırma katılımcıları (mevsimlik tarım işçileri) hafta sonları ve resmi tatil günleri de dahil olmak üzere gündüz çalışmaktadır. Çalışma zamanının herhangi bir şekilde kesilmesi ücret/kazanç kaybına neden olabilir. Bu nedenle, onlara zarar vermemek için görüşmeler ve takip ziyaretleri mesai saatlerinden sonra yapılmıştır.

1.5.1. Çocuk katılımcılar için etik hususlar

Araştırma sırasında çocuklar, yaşları, etnik kökenleri, cinsiyetleri, sosyo-ekonomik durumları veya doğum yerleri ne olursa olsun, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye dayalı haklarının bir öznesi olarak görülmüştür. Riski deneyimleme biçimleri ve içinde buldukları durumu iyileştirmek için alabilecekleri kararlar diğer alt gruplara göre farklıdır. Çocuklar yoksulluk

ve marjinalleşmeye karşı özellikle de sesi duyulmamaya ve yeterince temsil edilmemeye devam ettiklerinde daha savunmasız hale gelmektedirler. Bu durum mevsimlik tarım işçiliği ve koronavirüs salgını ile birlikte daha da kötüleşmektedir. Bu nedenle, çalışmanın önemli bir yönü, metodoloji bölümünde tanımlandığı gibi, çocukların görüş ve deneyimlerini analize dahil etmiştir.

Çalışmaya katılan çocuk katılımcılar için Kalkınma Atölyesi, saha ekibinin ve proje uzman ekibinin aşağıda sıralananlar başta olmak üzere ancak bunlarla sınırlı olmayan kural ve ilkelere uyulmasını sağlama sorumluluğunu üstlenmiştir;²⁸

- Zarar vermeme. Araştırmanın tasarımı, içeriği ve süresi, çocukların fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlığına hiçbir şekilde ve araştırmanın hiçbir aşamasında zarar vermemiştir.
- Bilgilendirilmiş onam ve alınmalı ve görüşmeden ayrılmaya karar verme hakkına saygı: Çocuktan onay alınırken araştırmanın amacı, prosedürü, içeriği ve süresi ile ilgili bilgiler açık, uygun ve çocuğun kapasitesine göre anlamlı bir dil kullanılarak çocuğa aktarılmıştır. Çocuğun herhangi bir aşamada ve herhangi bir nedenle görüşmeden çekilmekte özgür olduğu konusunda bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Bir çocuğun araştırmaya katılabilmesi için hem ailelerden/yasal vasilerden bilgilendirilmiş onam hem de çocuklardan onam alınmıştır. Herhangi bir durumda çocuk gönüllü olup aile/yasal vasisi onay vermemişse, çocuk katılımcı olmayı kabul etmemiştir. Aile/yasal vasi çocuğun katılmasına izin verir ve çocuk muvafakat etmezse, çocuk katılımcı olarak kabul edilmemiştir.
- Duyulma hakkına saygı: Çocukların görüşlerini ifade etme ve çalışmalara katılımcı olarak katkıda bulunma hak ve yetkinlikleri olduğu kabul edilmiştir.
- Eşit davranılma: Yaşları, cinsiyet kimlikleri, ulusal kökenleri, fiziksel görünüşleri, fiziksel veya zihinsel engelleri ve aile durumları ne olursa olsun tüm çocuklara araştırmanın her aşamasında ve her koşulda adil ve eşit davranılmıştır.
- Özel hayata ve gizliliğe saygı: Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde kişisel verilerin korunmasına gerekli özen gösterilmiştir. Çocukların araştırma sürecinde verdikleri tüm bilgiler 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'na göre gizli tutulmuştur. Bilgiler ebeveynler, yasal vasiler, akrabalar veya öğretmenler dahil olmak üzere kimseyle paylaşılmamıştır. Görüşülen kişilerden toplanan veriler isimsiz olarak arşivlenmiş ve üçüncü şahıslarla paylaşılmamıştır. Çocuk görüşmelerinin gizliliği ve etik sınırlamaları nedeniyle, görüşülen çocuk ebeveynleri ile görüşmek isterse, araştırmacının çocuğu yalnız görüşmeye zorlamadığını ve onlara saygı duyduğunu kabul etmiştir.

²⁸ "Ethical Research Involving Children" adlı çalışma temel referans olarak alınmıştır. <https://childethics.com/wp-content/uploads/2013/10/ERIC-compendium-Ethical-guidelines-review-section-only.pdf>

- Yaşa uygun iletişim ve içerik: Çocuk katılımcılarla yapılan görüşmelerin içeriği ve süresi çocukların yaşına, bilişsel yeteneklerine, gelişimsel ihtiyaçlarına, duygusal durumuna, mevcut koşullarına ve kültürel geçmişine göre tasarlanmış/düzenlenmiştir.
- Tarafsız olma: Araştırmacı, çocuk katılımcılarla her türlü iletişim sırasında beden dilinin, yüz ifadelerinin, tutum ve davranışlarının izlenebileceğini kabul ederek çocuk katılımcılar tarafından verilen cevaplara karşı olumlu veya olumsuz herhangi bir mesaj verebilecek davranışlarda bulunmadığından emin olmuştur.
- Çocukların güvenini sağlama: Çocuk katılımcılarla yapılan çalışmalarda güç sorunu ortaya çıkabilir. Araştırmacı ve katılımcı, yetişkin ve çocuk bağlamında bir güç dengesizliği söz konusudur. Örneğin, daha küçük çocuklar, yalnızca sorumlu araştırmacı/yetişkin algısı nedeniyle, araştırmacının talep ettiğini kabul etme ve ona göre davranma eğiliminde olabilirler. Bu tür bir sorunla karşılaşmamak için araştırmacı, çocuğun istediği zaman ve her ne sebeple olursa olsun görüşmeden geri çekilebileceğini samimi bir tavır ve uygun bir dil ile garanti etmiştir.

1.5.2. İnsan hakları temelli yaklaşım

Koronavirüs salgını altında toplumsal yapı içindeki en dezavantajlı gruplarından birinin ekonomik, kültürel ve psiko-sosyal koşullarını anlamak ve potansiyel iyileştirme alanları için önerilerde bulunmak, bağlama duyarlı ve ilişkisel bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu yaklaşım, çeşitli sosyal yapılar (akrabalık, din, etnik köken, cinsiyet ve yaş gibi) ve bunların risklerin çoğalmasını ve belirlenmiş çalışma alanında mevcut müdahale boşluklarını keşfetmede yarattıkları ve sürdürdükleri sosyal koşullar arasındaki ilişkiyle ilgili olmalıdır. Bu şekilde, araştırmacıların konuya benimsedikleri bağlama duyarlı ve ilişkisel yaklaşım, sırasıyla (i) yapısal ve kurumsal riskler, belirsizlikler, koruma kanalları, engeller ve boşluklar (ii) koruma ve devlet ve sivil toplum hizmetlerine erişimle ilgili bireysel düzeydeki ayrımcılık, olumsuzluklar, farkındalık ve güvensizlik deneyimlerine odaklanmak gerekir.

1.5.3. Verilerin korunması ve kimliklerin korunması

- Anket, yetişkin ve çocuk derinlemesine görüşmeleri, odak grup çalışması ve anahtar kişi/kurum görüşmeleri ile ilgili tüm belgeler ve notlar kalkınma Atölyesi tarafından muhafaza edilmiştir.
- Veri toplama araçları üzerine elle yazılmış notlar, bir kez yazıldıktan sonra araştırma koordinatörüne teslim edilmiş ve nihai rapor onaylanana kadar saklanmıştır. Onaylandıktan sonra imha edilmişlerdir. Saha notları ve veri toplama araçları bir yıl sonra silinmiştir. Anket cevaplarını içeren SPSS verileri şifre korumalı harici bir HDD'de beş yıl süreyle saklanacaktır.

- Anket dâhil tüm görüşmeler gizli ve anonim olarak değerlendirilmiştir. Görüşülen kişiler, herhangi bir görüşmenin başlangıcında bu konuda bilgilendirilmiştir.
- Görüşülen kişilere raporda alıntı yapılmayacakları veya isimleriyle atıfta bulunulmayacakları konusunda bilgi verilmiştir.
- Dil iletişim sorunları nedeniyle gerektiğinde ses kayıt cihazları kullanılmıştır. Ses kayıtları anonim hale getirilmiş, deşifre işleminden sonra, anonim hale getirilen ses kayıtları araştırma koordinatörü tarafından imha edilmiştir.
- Rapordaki bulgular ve sonuçlar, bireylerin kendilerine değil, birey gruplarına atıfta bulunularak kanıtlanmıştır.
- Rapordaki bulgular ve sonuçlar, bireylerin kendilerine değil, bireylerin dahil olduğu gruplara atıfta bulunularak kullanılmıştır.

BÖLÜM 2

ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1. Temel Demografik Bulgular

Hanehalkı temsilcileri ve üyelerinin cinsiyet ve yaş dağılımları

Araştırma kapsamında Adana ve Mersin illerinde toplam 219 hanehalkı temsilcisiyle yüz yüze anket uygulaması yapılmış ve bu hanelerde yaşayan 1561 kişinin demografik bilgisi derlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, hanehalkı temsilcilerinin 159'u (yüzde 72,7) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, 60'ı (yüzde 27,3) ise Suriyelilerdir. 219 hanehalkı temsilcisinin yüzde 38,8'i erkek, yüzde 62,2'si ise kadınlardan oluşmaktadır.²⁹ Türkiyeli erkeklerin yaş ortalaması 42, kadınların 38 ve Türkiyeli tüm katılımcıların genel yaş ortalaması ise 40'tır. Suriyeli erkeklerin yaş ortalaması 41,5, kadınların 37 ve Suriyeli tüm katılımcıların genel yaş ortalaması ise 39,5'dur (Tablo 3).

Tablo 3. Hanehalkı temsilcilerinin uyruk ve cinsiyete bağlı ortalama yaşları

Uyruğu	Cinsiyet	Ortalama yaş	Frekans
Türkiyeli	Erkek	42,13	60
	Kadın	38,33	99
	Toplam	39,77	159
Suriyeli	Erkek	41,48	25
	Kadın	37,11	35
	Toplam	38,93	60
Toplam	Erkek	41,94	85
	Kadın	38,01	134
	Toplam	39,54	219

219 hanehalkını oluşturan toplam 1561 hanehalkı üyesinin yüzde 49,4'ü erkek ve yüzde 50,6'sı kadındır. Yaş ortalamalarına bakıldığında (Tablo 4) hem Türkiyeli hem de Suriyeli hanelerde oldukça genç bir nüfus olduğu görülmektedir. Türkiyeli hanelerde yaş ortalaması³⁰ 20,7 ve Suriyeli hanelerde ise 19,4'tür. Ortanca yaşa³¹ bakıldığında ise genç nüfus

²⁹ Bu araştırmanın saha çalışması genellikle sabah saat 10'da başlamış ve akşam saat 19'a kadar sürmüştür. Özellikle saat 17.00 ve öncesinde yapılan görüşmelerde yetişkin erkek hanehalkı temsilcilerinin tarlada, bahçede çalışıyor olmasından dolayı görüşme yapılan kişiler çoğunlukla saha çalışması saatleri içinde çalışmayan veya başka bir nedenle (sağlık, çocuk bakımı vb.) geçici çadır yerleşiminde bulunan kişilerle gerçekleşmiştir. Bu çerçevede cinsiyet dağılımında kadın hanehalkı temsilcisi yönünde bir ağırlık kazanmıştır.

³⁰ Ortalama yaş: yaşa ait verilerin toplamının veri sayısına bölümüyle elde edilen sonuçtur ve grup içinde yer alan insanların hangi yaşa daha yakın olduğu bilgisini verir.

³¹ Ortanca yaş: Yaşa ait veriler bir sayı dizisi şeklinde küçükten büyüğe doğru sıralandığında ortada kalan yaş ortanca yaş gösterir. Demografik açıdan bu yaşın altında kalanlar genç, üstünde kalanlar ise yaşlı nüfus kabul edilir.

daha açık bir şekilde kendini göstermektedir. Türkiyeli hanelerde ortanca yaş 16 ve Suriyeli hanelerde ise 15'tir.³²

Tablo 4. Hanehalkı üyelerinin uyruk ve cinsiyete bağlı ortanca ve ortalama yaş durumu

Uyruğu	Cinsiyet	Ortalama yaş	Ortanca yaş	Frekans
Türkiyeli haneler	Erkek	20,87	16	572
	Kadın	20,53	16	571
	Toplam	20,70	16	1143
Suriyeli haneler	Erkek	19,87	15	199
	Kadın	19,04	14	219
	Toplam	19,44	15	418
Toplam	Erkek	20,61	15	771
	Kadın	20,12	15	790
	Toplam	20,36	15	1561

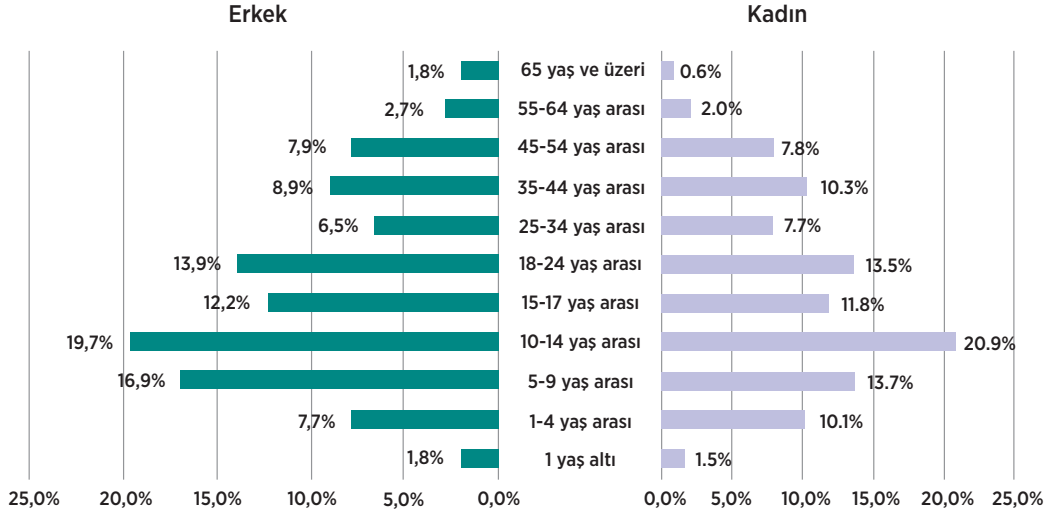
Araştırma kapsamındaki 1561 hane üyesinin yüzde 58'i 0-17 yaş grubundaki çocuklardan oluşmaktadır. 0-17 yaş grubunda öne çıkan yaş grubu ise 10-14 yaş grubu olarak tespit edilmiştir. Ortaokul eğitim çağında olan bu yaş grubu çocuklar toplam nüfusun yüzde 20'sini, 0-17 yaş grubunun ise yüzde 35'ini oluşturmaktadır. Bu bulgu Hayata Destek Derneği ve Kalkınma Atölyesi'nin geçmişte bu alanda gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir.^{33 34}

32 2019 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre Türkiye'de 2019 yılında ortanca yaş kadınlarda 33,1 ve erkeklerde 31,7 olmak üzere 32,4'tür: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33705>

33 Hayata Destek Derneği. (2014), Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014: Araştırma Raporu <https://www.hayata-destek.org/wp-content/uploads/2021/09/mevsimlik-gezici-tarim-i-CC%87sciligi-2014-arastirma-raporu.pdf>

34 Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2019), Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması, <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/YOK-SULUN-UMUDU-COCUK.pdf>

Grafik 1. Hanehalkı üyelerinin cinsiyete göre yaş gruplarına dağılımı

Hanehalkı temsilcilerinin doğum yerleri ve hanelerin sürekli yaşadığı iller

Türkiyeli hanehalkı temsilcilerin yüzde 72,4'ü Şanlıurfa doğumludur.³⁵ Bunun dışında doğum yeri olarak en sık beyan edilen iller: Kahramanmaraş (yüzde 11,3), Adana (yüzde 6,3) ve Şırnak'tır (yüzde 4,4). Sürekli yaşanan illere bakıldığında ise Türkiyeli hanelerde Adana yüzde 52,8 ile ilk sırada, Şanlıurfa yüzde 28,9 ile ikinci sırada gelmektedir. Doğum yerinin Şanlıurfa olduğunu beyan eden 118 kişinin yüzde 47,5'i (56 hane) artık sürekli olarak Adana'da ikamet ettiklerini dile getirmiştir. Bu kalıcı yer değiştirme bir yönüyle Adana ve Mersin illerinde yıl boyu tarımsal üretimin devam etmesi ve iş olanaklarının bu nedenle daha fazla olması ile açıklanabilir.³⁶ Suriyeli hanelerde ise öne çıkan doğum yeri Haseke (yüzde 31,7) ve Halep'tir (yüzde 25). Yine sürekli yaşanan yer anlamında Suriyeli haneler için Adana büyük bir çoğunlukla ön plandadır. Görüşülen 60 Suriyeli hanenin yüzde 60'ının 2014 ve 2015 yıllarında Türkiye'ye geldiği görülmektedir. En erken 2010 yılında, en geç gelenler ise 2019 yılında Türkiye'ye gelmişlerdir. Suriyeli hanehalkı üyelerinin büyük bir çoğunluğu (yüzde 83,3) geçici koruma kimlik kaydına sahiptir. Sadece 10 Suriyeli hanede geçici koruma kimlik kaydı olmayan bireylerin bulunduğu ifade edilmiştir.

³⁵ Şanlıurfa ili mevsimlik gezici tarım işçileri ile ilgili yapılan birçok araştırmada il dışına en çok tarım işçisi veren il olarak bilinmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarını Araştırmak Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu'nun 2015 yılında yayınladığı çalışma raporunda Şanlıurfa en çok tarım işçisi veren iller başında ilk sırada gelmektedir (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss.716.pdf>).

³⁶ Şanlıurfa-Adana arasında görülen bu yer değiştirme 2002 yılında pamuk hasadında çalışan çocuk işçiler üzerine yapılan araştırmada da tespit edilmiştir: '... dikkati çeken önemli bir nokta, hanehalkı reislerinin yüzde 69,1'i (Çizelge 5.2) Güneydoğu Anadolu Bölgesi doğumlu iken, bu oran sürekli yaşanan iller açısından yüzde 56,5'e düşmektedir. Bunun da en önemli nedeni, daha önceki yıllarda yine çoğunlukla tarım işçiliğine gelen hanehalklarının memleketlerine geri dönmeyerek, iş buldukları illere yerleşmişlerdir. Bu özellik Şanlıurfa ilinde çok net olarak görülebilmektedir. Nitekim, hanehalkı reislerinin yüzde 20,1'i Şanlıurfa doğumlu olup, bu oranın yüzde 7,4'si daha sonraki süreçlerde memleketlerine dönmeyip başka kentlere yerleşmişlerdir.' (Sayfa 75) (https://www.ilo.org/ipec/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_5224)

Hanehalkı büyüklüğü ve yapısı

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 'İstatistiklerle Aile 2019' verilerine göre³⁷ Türkiye'de ortalama hanehalkı büyüklüğü 3,35 kişidir. Ortalama hanehalkı büyüklüğünün en yüksek olduğu üç il ise Şırnak (6,11 kişi), Hakkâri (5,39 kişi) ve Şanlıurfa'dır (5,38 kişi). Türkiye'de her yıl kaç kişi ve hanenin mevsimlik gezici tarım işçiliğine dahil olduğuna dair veriler yayınlanmadığından mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin ortalama hanehalkı büyüklükleri geçmiş yıllarda yapılmış çeşitli saha araştırmalarından takip edilebilmektedir.³⁸ Tüm bu araştırmaların ortaya koyduğu durum ise mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin ortalama hanehalkı büyüklüklerinin Türkiye ortalaması üzerinde olduğudur. Benzer araştırmalara paralel olarak bu araştırmada da hem Türkiyeli hem de Suriyeli hanelerin ortalama büyüklüğü yedi kişidir. En küçük hanehalkı iki, en büyük hanehalkı ise 14 kişiden oluşmaktadır. En sık görülen hanehalkı büyüklükleri ise altı, yedi ve sekiz kişilik hanelerdir (Tablo 5). Tüm haneler temel alındığında hanehalkı başına düşen ortalama çocuk (0-17 yaş grubu) sayısı ise dördüttür.

Tablo 5. Hanehalkı büyüklükleri

Hanehalkı üye sayısı	Sayı	Yüzde
2	2	0.9
3	5	2.3
4	16	7.3
5	34	15.5
6	37	16.9
7	35	16.0
8	36	16.4
9	21	9.6
10	15	6.8
11	9	4.1
12	4	1.8
13	3	1.4
14	2	0.9
Toplam	219	100

³⁷ TÜİK İstatistiklerle Aile, 2019 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2019-33730>

³⁸ 2002 yılında gerçekleşen Tarım Sektöründe En Kötü Biçimdeki Çocuk İşçiliği Temel Araştırması (Adana ili Karataş İlçesinde Pamuk Toplamada Çalışan Çocuklar Örneği) araştırmasında ortalama hanehalkı büyüklüğü 8.7 kişidir (https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_IPEC_PUB_5224). Kalkınma Atölyesi Kooperatifi'nin 2019 yılında yayınladığı 'Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması'nda ortalama hanehalkı büyüklüğü Suriyeli haneler için ortalama 8,1 ve Türkiyeli haneler içinse 8,8 kişidir (<https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/YOKSULUN-UMUDU-COCUK.pdf>). Hayata Destek Derneği'nin 2014 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmada ise ortalama hanehalkı büyüklüğü 8'dir (<https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2021/09/mevsimlik-gezici-tarim-i-CC%87sciligi-2014-arastirma-raporu.pdf>).

Hanehalkı büyüklüğünden yola çıkılarak aile tiplerine dair bir değerlendirme yapılabilir. Klasik yaklaşımda aile tipi haneyi oluşturan bireyler arası akrabalık ilişkilerine dayalıdır ve bu çerçevede de aile tipi *geniş* ve *çekirdek aile* olmak üzere temel iki kategoride değerlendirilmektedir.³⁹ Bu araştırma analiz birimi olarak *hanehalkını* almış ve *hanehalkını* araştırmanın yapıldığı sırada aynı çatı altında yaşayan, aynı kazandan yemek yiyen ve birlikte hareket eden kişilerden oluşan bir yapı olarak tanımlamıştır.⁴⁰

Yukarıdaki tanımlamalar doğrultusunda 157 hane (yüzde 71,7) anne/ baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan *çekirdek aile* formundadır. Bu şekilde olan hanelerin yüzde 26,8'i Suriyeli, yüzde 73,2'si ise Türkiyeli hanelerdir. Hem Suriyeli hem de Türkiyeli çekirdek aile tipinde ortalama çocuk sayısı (0-17 yaş) sırasıyla 4,3 ve 4,2'dir. 219 hane bazında okul çağında olan çocukların (5-17 yaş) tüm hane üyeleri içerisindeki oranı ise %47,5'tir.

Hanehalkı üyelerinin medeni durumları

Haneyi temsilen görüşme yapılan 219 hanehalkı temsilcisinin yüzde 90,4'ü evlidir. 18 yaş ve üzeri hanehalkı üyeleri arasında evli olanların oranı yüzde 70,8, bekarların ise yüzde 26'dır. 18-24 yaş grubunda bekarlık oranı yüzde 75,7 iken, bu oran 25-34 yaş grubunda yüzde 7,2'ye düşmekte, 35-44 yaş grubunda ise hiç bekar kişi bulunmamaktadır. Bekar erkeklerin ve kadınların yaş ortalaması 20 iken evli kadınların yaş ortalaması 38, erkeklerin ise 42'dir. Araştırma kapsamında 18 yaşından küçük olduğu halde "evli" iki kız çocuğu ve "boşanmış" olduğu belirtilen bir kız çocuğu olduğu beyan edilmiştir. "Evli" olduğu belirtilen kız çocukları 16, "boşanmış" olduğu beyan edilen kız çocuğu 17 yaşındadır.

Hanehalkı temsilcileri ve üyelerinin eğitim durumları

Araştırmaya konu olan 219 hane ve üyelerinin eğitim durumları koronavirüs salgını bağlamında eğitim bölümünde daha detaylı ele alınacağı için burada daha özet bulgulara yer verilmiştir. Hanehalkını temsilen görüşülen kişilerin eğitim durumları incelendiğinde (Grafik 2)⁴¹ görüşülen kişilerin yarıya yakınının okur-yazar olmadığı görülmektedir (yüzde 46,6). Eğitim durumunun cinsiyet bazında dağılımı incelendiğinde ise kadın hanehalkı temsilcilerinde okur-yazar olmama durumunun (yüzde 61,2) erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (yüzde 23,5). İlkokul mezunu erkeklerin oranı yüzde 30,6, kadınların oranı ise yüzde 10,4'tür. İlkokul sonrası eğitime devam hem erkek hem de kadınlarda bu oran

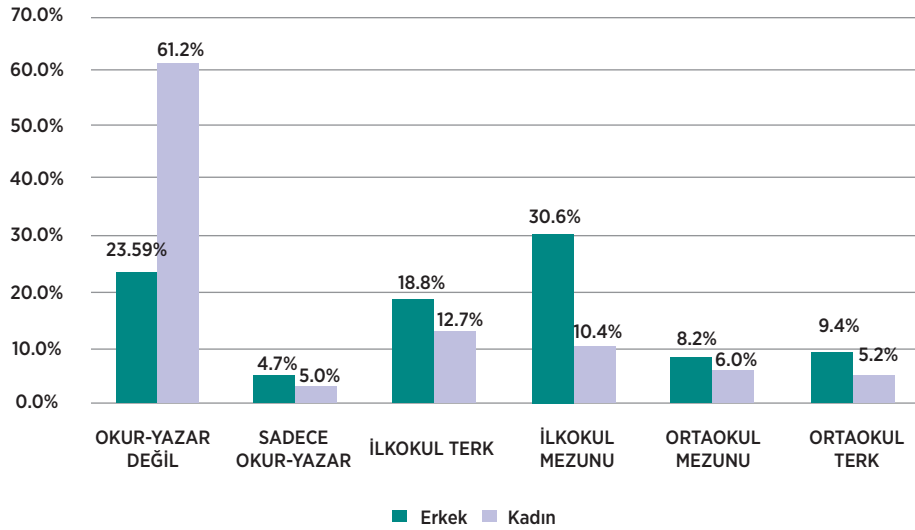
³⁹ Geniş aile anne/baba, evlenmiş ve evlenmemiş çocuklar ile torunlarla birlikte birkaç kuşağın bir arada yaşaması dikey, çeşitli dereceden akrabaların aileye eklenmesi yatay ve farklı çekirdek ailelerin bir arada yaşaması birleşik aile olarak incelenmektedir. Çekirdek aile ise sadece anne/baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile tipidir. (https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/19_20_Bahar/sosyolojiye_giris_2/2/index.html ilk erişim 1 Kasım 2020)

⁴⁰ Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2016 Aile Yapısı Araştırması'nda kullandığı hanehalkı tanımı bu araştırma içinde geçerlidir; 'Aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı konutta yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine iştirak eden bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluktur.' <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21869>

⁴¹ Lise terk bir kadın, lise öğrencisi bir erkek, lise mezunu bir erkek, yüksekokul mezunu bir erkek, üniversite öğrencisi bir kadın ve üniversite mezunu bir erkek görüşmecisi grafikte yer almamıştır.

oldukça düşüktür. Okur-yazar olmayan erkeklerin yaş ortalaması 47,5, kadınların ise 41,5'tir. İlkokul mezunu erkeklerin yaş ortalaması 45, kadınların ise 33,5'tir. Ortaokul mezunu erkeklerin yaş ortalaması 34 ve kadınların ise 32'dir.

Grafik 2. Hanehalkı temsilcilerin eğitim durumlarının cinsiyetine göre dağılımı

Hanehalkı üyesi çocukların eğitim durumları⁴²

5-17 yaş arasında toplam 742 çocuk bulunmaktadır (yüzde 50,7 oğlan, yüzde 49,3 kız çocuğu). Okul çağında olan bu çocukların yüzde 46,7'si ilk, orta veya lise eğitimlerine devam etmekte, yüzde 21,5'i hali hazırda okulu terk etmiş ve yüzde 21,6'sı ise okul çağında olmalarına rağmen okula kaydı yapılmamıştır. Okul çağında olup da okula kaydı olmayan çocukların (160 çocuk) yüzde 44'ü Türkiyeli, yüzde 56'sı ise Suriyeli hanelerindedir. Okula kaydı olmayan çocuklar genellikle 5-9 yaş arası grupta toplanmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında, çocukların okula geç kayıt olmaları ve Suriyeli hanelerin çocuklarının okula erişim problemleri yer almaktadır. Hanelerle yapılan görüşmelerde koronavirüs salgınının da özellikle ilkokula yeni başlayacak çocukların kayıtlarının ertelenmesine neden olacağı gözlemlenmiştir. 5-9 yaş grubunda yer alan çocukların (238 çocuk) yarıya yakını (yüzde 44,5) ilkokul öğrencisidir. 10-14 yaş grubunda yer alan çocuklara (317 çocuk) ilişkin veriler incelendiğinde terk oranının yükselmeye başladığı görülmektedir (yüzde 20,5). Geç okul kaydından dolayı bu yaş grubunda ilkokul öğrencisi olarak tanımlanan çocukların oranı ise yüzde 17,7'dir. 10-14 yaş grubunda yer alan çocukların büyük bir bölümü (yüzde 40,1) ortaokula devam eden öğrencilerdir. 15-17 yaş grubu çocukların (317 çocuk) eğitim durumlarının neredeyse yarısı 'okul terk'lerinden oluşmaktadır (yüzde 49,3). Okul terklerinin sıklığı eğitim seviyesi ve yaş grubu incelendiğinde ortaokulun okul terkinin en sık yaşandığı

⁴² 0-4 yaş grubu hanehalkı üyesi çocuklar zorunlu eğitim çağında olmadığından eğitim durumu ile ilgili tablolara dahil edilmemiştir.

eğitim dđnemi olduğu gđrđlmektedir (yđzde 25,7). 15-17 yaş grubunda ise lise eğitimine devam oldukça dđřđk seyretmektedir (yđzde 15). Genel olarak gđrđřme yapılan hanelerde yaşayan 5-17 yaş arası çocukların eğitim durumları incelendiğinde Suriyeli haneler içinde yer alan çocukların Tđrkiyeli yaşıtlarına gđre daha dezavantajlı oldukları sđylenebilir.

18 yaş ve izeri hanehalkı uyerinin eğitim durumu

219 hanede 18 yaş ve izeri toplam kişi sayısı 654'tđr (yđzde 49,2 erkek ve yđzde 50,8 kadın). 18 yaş ve izeri nđfusun toplandığı yaş aralığı 18-24'tđr (yđzde 32,7). Tablo 6'da genel olarak eğitim durumları incelendiğinde 18 yaş ve izerinde okur-yazar olmama durumunun en yđksek orana sahip olduğu gđrđlmektedir (yđzde 35). Hem Tđrkiyeli hem de Suriyeli hanelerde kadınlarda okur-yazar olmama durumu erkeklerden daha yđksek orana sahiptir. Ayrıca, yaş ilerledikçe okur-yazar olmama oranı da artmaktadır. Örneğin 18-24 yaş grubunda okur-yazar olmayanların oranı yđzde 10,3 iken, bu oran 55-64 yaş grubunda ise yđzde 66,7'dir.

Tablo 6. 18 yaş ve izeri hanehalkı nđfusunun cinsiyete gđre eğitim durumu*

Eğitim Durumu	Erkek		Kadın		Toplam	
	Yđzde	Frekans	Yđzde	Frekans	Yđzde	Frekans
Okur-yazar değil	21.1	67	48.9	162	35.3	229
Sadece okur-yazar	5.0	16	3.6	12	4.3	28
İlkokul terk	17.7	56	13.3	44	15.4	100
İlkokul mezunu	21.5	68	10.6	35	15.9	103
Ortaokul mezunu	14.8	47	8.2	27	11.4	74
Ortaokul terk	10.7	34	10.6	35	10.6	69
Lise terk	5.4	18	2.1	7	3.9	25
Lise ğrencisi	1.9	6	0.6	2	1.2	8
Lise mezunu	1.6	5	2.1	7	1.9	12
Toplam	100.0	317	100.0	331	100.0	648

*Bir erkek yđksekokul ğrencisi, bir erkek yđksekokul mezunu, bir kadın ve bir erkek niversite ğrencisi ve iki erkek niversite mezununa Tablo 6'da yer verilmemiştir.

18 yaş ve izerinde eğitimi terk etme oranı yđzde 29,7'dir. Okulu terk etme eğitim seviyesine gđre incelendiğinde ilkokul terklerinin en çok 3. sınıfta, ortaokul terklerinin en çok 6. sınıfta, lise terklerinin ise en çok 9. sınıfta gerçekleştiği gđrđlmektedir (Tablo 7). İlkokul, ortaokul ve lise mezunlarının oranı ise yđzde 29'dur.

Tablo 7. Okulu terk eden 18 yaş ve üzeri hanehalkı üyelerinin sınıf/kademe düzeyleri ortalamaları

Terk edilen eğitim kademesi	Cinsiyet	Terk edilen sınıf düzeyi ortalaması	Frekans
İlkokul	Erkek	3.00	12
	Kadın	3.36	14
	Toplam	3.19	26
Ortaokul	Erkek	7.07	15
	Kadın	6.36	25
	Toplam	6.63	40
Lise	Erkek	9.91	11
	Kadın	9.25	4
	Toplam	9.73	15

Görüşülen hanelerin mevsimlik gezici tarım işçiliğinde çalışma pratikleri

Türkiyeli hanelerin ortalama 17 yıldır mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştığı görülmektedir. Bu soruya gelen cevapların dağılımı bir yıldan 50 yıla kadar değişmektedir. 50 yıldır tarım işçisi olarak çalıştığını beyan eden kişi 60 yaşındadır. Görüşülen 159 Türkiyeli hanenin sadece 11'i (yüzde 6,9) son bir yıldır tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Suriyeli hanelerde ise mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma süresi ortalama 5,5 yıl olarak tespit edilmiştir. Suriyeli hanehalkı temsilcilerinin yalnızca yüzde 18,3'ü anne ve/veya babalarının mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştığını belirtmiştir. Suriyeli hanelerin yüzde 60'ının 2014 ve 2015 yıllarında Türkiye'ye geldiği göz önüne alındığında bu ailelerin büyük çoğunluğunun göç sürecinde ve göç ettikleri ilk günden itibaren mevsimlik tarım üretiminde çalışmaya başladıkları söylenebilir. Kendi ebeveynlerinin de mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştığını belirten Türkiyeli hanelerin oranı ise yüzde 73'tür (Tablo 8).

Tablo 8. Görüşülen kişilerin anne/babalarının mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma durumu

		Anne/babanız mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştı mı/ çalışıyor mu?		Toplam
		Evet	Hayır	
Türkiyeli	Frekans	116	43	12
	Dağılım (yüzde)	73,0	27,0	14
Suriyeli	Frekans	11	49	26
	Dağılım (yüzde)	18,3	81,7	15
Toplam	Frekans	127	92	25
	Dağılım (yüzde)	58,0	42,0	40

Görüşülen hanehalkı temsilcilerinin sadece yüzde 12,8'i tarım işçiliği dışında başka işlerde çalıştıklarını belirtmiştir. Bu oran Suriyeli hanelerde yüzde 8,3'e gerilemektedir. Mevsimlik gezici tarım işçiliği dışında yapılan işlerin başında inşaat işçiliği ve şoförlük gelmektedir. Sadece iki hanede hanehalkı temsilcileri eşlerinin fabrikada işçi olarak da çalıştığını fakat salgın nedeniyle işlerini kaybetmelerinden dolayı mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmak üzere Adana'ya geldiklerini belirtmiştir. Diğer yandan her iki hane de geçmişte mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmış olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçiliği konusunda güçlü bir devamlılık olduğu söylenebilir.

Hanelerin geçimlerini sağlamak için neden mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştıkları sorulduğunda en yaygın olarak *'başka iş'* olmadığı cevabı alınmıştır;

'Başka bir iş bulamadığımız ve ailecek yapabileceğimiz tek iş bu olduğu için.'

'Çocuklarımıza iş yok. Toprağımız yok. Mecburiyet, tek mesleğimiz bu. Şehre gitsek bizden kira isteyecekler.'

'Başka iş yok, kendimizi en rahat burada hissediyoruz.'

'Yoksulluk, böyle çalışmasak açlıktan ölüyoruz.'

Görüşülen hanelerin yüzde 90'ı mevsimlik tarım işlerini *tarım araçları* vasıtasıyla, yüzde 5'i ise *'eş, dost ve akraba'* gibi tanıdıkları sayesinde bulunduğunu belirtmiştir. İş bulma şekilleri konusunda Türkiyeli ve Suriyeli haneler arasında fark bulunmamaktadır.

İşçi aileler ve çocukları bu illerde yoğunlukla geçici çadır yerleşim alanlarında konaklamakta ve bu durum birçok kırılganlığa temel teşkil etmektedir. Yıl içinde işgücüne olan talebin dalgalanması nedeniyle yılın belirli dönemlerde çalışmak üzere diğer illere göç edilmekte, sürekli yaşadıkları il olan Şanlıurfa'yı ise *'tatil'* dönemi olarak yılda birkaç hafta ziyarete gitmektedirler. Adana'da görüşülen bir kurum temsilcisi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

'Bizim sorumlu olduğumuz yörede 59 adet geçici çadır yerleşim alanı ve 1916 adet çadır var. Burada 15 bin kişi yaşıyor, ama hangisi gezici hangisi kalıcı tespit etmek mümkün değil. Dışarıdan çalışmaya gelenler de bu topluluğun etrafına ekleniyor. Dışarıdan gelenler geri dönmeyip çadırı burada bırakıyor. Zaman zaman başında bir nöbetçi bırakıyor, Urfa'ya gidiyor, sonra tekrar geri geliyor.'

Hanehalkı temsilcilerine bir yılın kaç ayını çadırlarda konakladıkları sorulduğunda, görüşülen 219 hanenin yüzde 64,4'ü yılın bütün aylarını, geriye kalanların ise yılın ortalama 7,3 ayını çadırda geçirdiğini belirtmiştir (Tablo 9). Suriyeli hanelerin ise yüzde 91'i (55 hane) yılın tümünü çadırda geçirdiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla her ne kadar *'mevsimlik'* olarak isimlendiriliyor ve *'geçici'* çadır alanlarında kalıyor olsalar da araştırmanın gerçekleştirildiği coğrafyada görüşülen haneler yılın çoğu aylarında ve de *'iş olduğu sürece'* bu illerde ve çadır yerleşimlerinde ikamet etmekte ve çalışmaktadır.

Tablo 9. Bir yıl içinde çadırda geçirilen ortalama süre

Yıl içinde çadır yerleşimlerinde geçirilen süre (ay)	Frekans	Yüzde
1 – 6 ay arası	27	12,4
7-11 ay arası	51	23,2
12 ay (Sürekli çadırda yaşıyor)	141	64,4
Toplam	219	100,0

Son olarak, yaş grupları büyüdükçe mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışan oranı azalmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin genç nüfus kompozisyonu nedeniyle en yüksek çalışma oranının 18-24 yaş grubunda gözlenmektedir. Bu yaş grubunda yer alan erkeklerin yüzde 39'u, kadınların ise yüzde 41'i aktif olarak tarımsal işlerde çalışmaktadır. 18-24 yaş grubunda bulunan ve çalışan erkeklerin yaş ortalaması 20,2, kadınların ise 19,7'dir. Çalışmayan erkek hanehalkı üyelerinin yaş ortalaması 50,6 ve kadınların 40,6'dır.

2.2. Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Tarımsal Üretime Etkisi

2.2.1. Mevsimlik tarımsal üretim çalışma koşullarında değişim

Görüşülen hanehalkı temsilcileri ve hanehalkı üyelerinin mevsimlik tarım işçisi olarak çalışma durumu

2019 ve 2020 yıllarında hanehalkı temsilcilerinin yarısından daha fazlası mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır (Tablo 10). Çalışma oranı erkeklerde daha yüksektir. Her iki yıla ilişkin bulgular karşılaştırıldığında erkeklerin çalışma ve çalışmama oranlarında bir değişiklik görülmezken, araştırmanın yapıldığı sırada 2019 yılına göre 10 kadının mevsimlik tarım işlerinde çalışmayı bıraktığı görülmektedir.

Tablo 10. Hanehalkı temsilcilerinin 2019 ve 2020 yıllarında çalışma durumlarının cinsiyet bazında dağılımı

2019 ve 2020 yılında mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma durumu		2019		Toplam	2020		Toplam
		Erkek	Kadın		Erkek	Kadın	
Evet	Frekans	71	92	163	71	82	153
	Yüzde	83,5	68,7	74,4	83,5	61,2	69,9
Hayır	Frekans	14	42	56	14	52	66
	Yüzde	16,5	31,3	25,6	16,5	38,8	30,1
Toplam	Frekans	85	134	219	85	134	219
	Yüzde	100	100	100	100	100	100

Görüşülen kadın hanehalkı temsilcileri arasında çalışmama nedeni olarak ev içi sorumluluklar, hamilelik ve yeni doğum yapmış olmak başta gelmektedir (yüzde 45,3). Hem erkek hem de kadın hanehalkı temsilcilerinde temel çalışmama nedeni bel fıtığı başta olmak üzere çeşitli sağlık sorunlarıdır (yüzde 40,6). Görüşülenlerin yüzde 12,5'i çalışmama nedeni olarak *yaşlı* olmayı göstermiştir. Kendisini *yaşlı* gören en küçük kadın hanehalkı temsilcisinin yaşı 50'dir. *Yaşlı* olduğunu düşündüğü için çalışmadığını ifade eden kadınların yaş ortalaması 57'dir. Cinsiyetten bağımsız olarak yaşlı olduğunu düşünenlerin ve bu nedenle mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmayanların yaş ortalaması ise 61,5'dir.

18 yaş ve üzeri hanehalkının çalışma durumu

Tüm hanehalkı üyeleri için 2019 ve 2020 yılındaki çalışma durumu görüşülen hanehalkı temsilcilerine ait bulgulardan farklı değildir (Tablo 11). 2019 ve 2020 yıllarında da hem kadın hem de erkek hanehalkı üyeleri ağırlıklı olarak mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Kadınlar açısından geçtiğimiz yıl ile bu araştırmanın yapıldığı 2020 Eylül ayı

arasında çalışma oranında yaklaşık yüzde 2,5'lik bir düşüş söz konusudur. Tüm hanehalkı üyeleri arasında 18 ve üzeri yaş grubu içinde mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmayanların oranı yüzde 21'dir. Temel çalışmama nedeni ise çeşitli sağlık sorunları (yüzde 38,1) olarak ifade edilmiştir.

Tablo 11. 18 ve üzeri hanehalkının 2019 ve 2020 yılı çalışma durumu

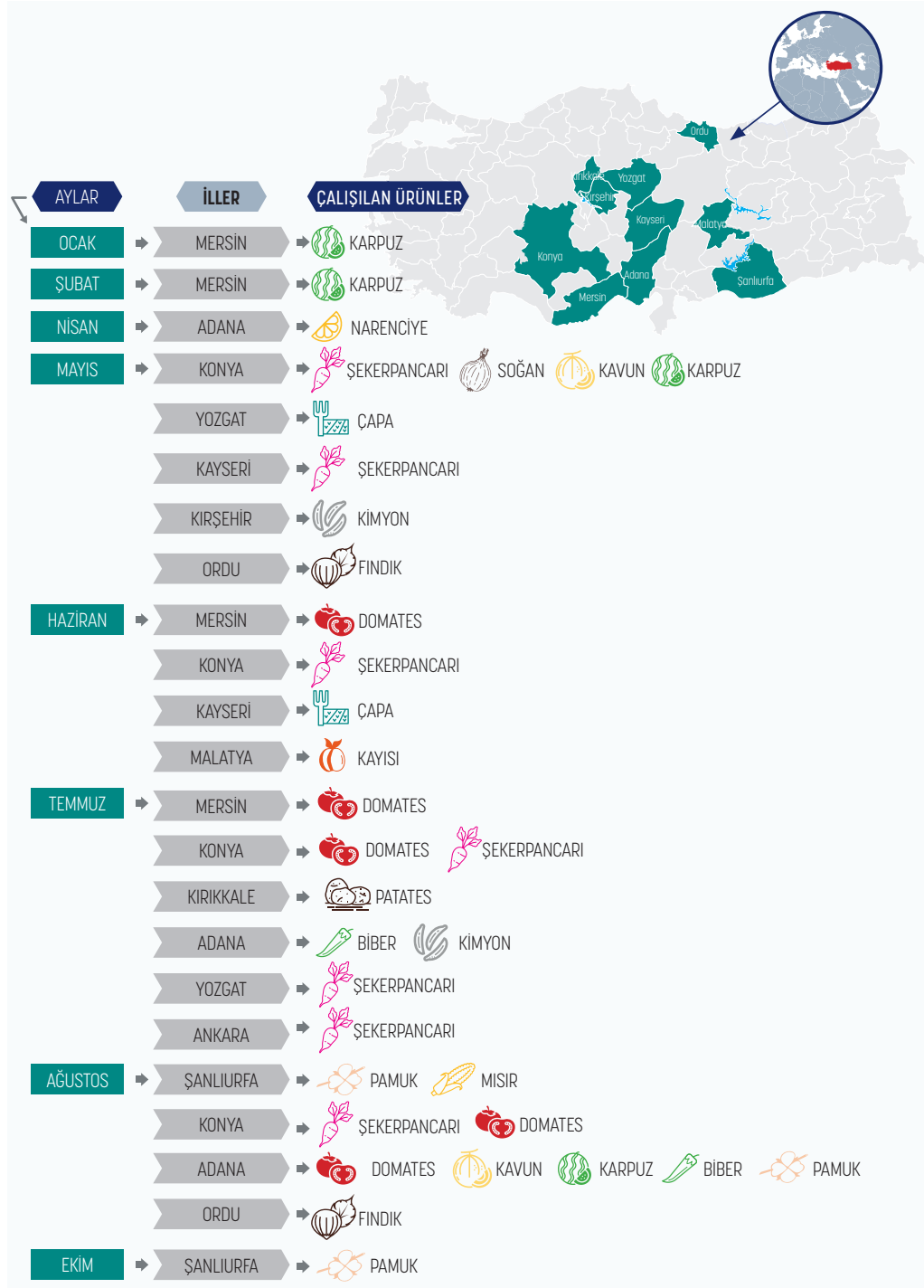
2019 ve 2020 yılında mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışma durumu		2019		Toplam	2020		Toplam
		Erkek	Kadın		Erkek	Kadın	
Evet	Frekans	282	233	515	281	224	505
	Yüzde	87,6	70	78,7	87,3	67,5	77
Hayır	Frekans	40	99	139	41	108	149
	Yüzde	12,4	29,8	21,3	12,7	32,5	22,8
Toplam	Frekans	322	282	654	322	332	654
	Yüzde	100	100	100	100	100	100

2.2.2. Bölge ve ürüne göre mevsimlik hareketlilikte değişim

Araştırmanın saha çalışmasının yürütüldüğü Adana ve Mersin illerinde mevsimlik gezici tarım işçilerinin yıl içerisindeki hareketliliği de incelenmiştir. Buna göre görüşülen hanelerin sadece 35'i (yüzde 15,9) araştırmanın gerçekleştirildiği 2020 yılı içinde çalışmak için başka illere de gittiklerini ifade etmişlerdir. Bir hane bir ile farklı zamanlarda farklı bir ürün ya da bir ürünün çapa işleri, ekim ve hasat gibi farklı işleri için seyahat edebilmektedir. Ocak ve şubat ayları dışında, hanelerin koronavirüs salgını başladıktan sonra da gezici olarak başka yerlere çalışmaya gittiği görülmektedir (Grafik 3). Bu haneler nisan ve ekim ayları arasında yayılan bir dönemde Adana ve Mersin başta olmak üzere Ankara Kayseri, Kırıkkale, Konya, Malatya, Ordu, Şanlıurfa ve Yozgat illerinde domates, fındık, karpuz, narenciye, pancar ve patates gibi ürünlerde çalışmaktadırlar.

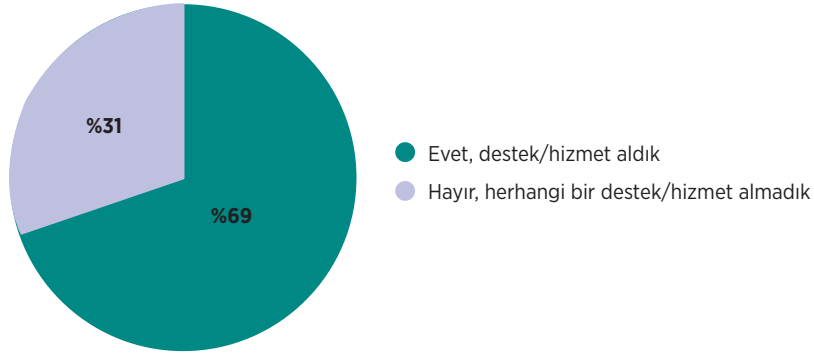

Grafik 3. Aylara göre çalışılan ürünler, il ve ilçeler

Koronavirüs salgınının ülke geneline yayılmasından sonra hem mevsimlik gezici tarım işçilerinin hareketliliğinin sağlanması için birtakım tedbirler alınmış hem de başta kamu kuruluşları ve belediyeler olmak üzere çeşitli ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının geçici çadır yerleşim alanlarında destekleri gündeme gelmiştir. Hanelere bu çerçevede deneyimleri de sorulmuştur. Görüşülen hanelerin yüzde 69'u (152 hane) koronavirüs salgını sürecinde salgın kapsamında sunulan çeşitli hizmetlerden faydalandıklarını ifade etmişlerdir (Grafik 4). Yine de bu tür hizmetlerin her çadır yerleşimine ulaşmadığı, ulaşmış olsa bile her mevsimlik gezici tarım işçisi ailenin bu hizmetlerden eşit yararlanmadığı sıklıkla dile getirilmiştir. Gerek kurum görüşmeleri gerekse hanehalkı görüşmelerine göre söz konusu farklılık, tarım araçlarının yardım ve hizmetlere erişimde oynadığı aracılık rolü, geçici çadır yerleşim alanlarının illerdeki dağılımı, görüşülen hanenin çadır alanında yola yakın olup olmaması, yardım ve hizmet sağlayan kurumların koronavirüs salgınına karşı önlemler kapsamında hizmetlerini nasıl düzenledikleri gibi birçok faktörden kaynaklanmaktadır.

Grafik 4. Koronavirüs salgınının başlamasından sonra mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere yaşam ortamlarında herhangi bir hizmet ve/veya katkı sunulma durumu

Herhangi bir yardım aldığını belirten hanelerin yüzde 95'i (152 hane) aldıkları hizmet ya da katkının tek seferlik olduğunu belirtmişlerdir. Söz konusu hanelerin sunulan hizmet kalemlerinin neler olduğuna dair sorulan soruya verdikleri 273 farklı cevap incelendiğinde temizlik ve hijyen paketi desteğinin (yüzde 46,2) en yüksek oranda ulaşılan/sağlanan hizmet olduğu görülmektedir. Kişisel koruyucu ekipman (yüzde 22), gıda desteği (yüzde 20,9), salgınla ilgili bilgilendirme (yüzde 9,2) sırasıyla alınan diğer hizmet ve katılardır (Tablo 12).

Tablo 12. Hanelere koronavirüs salgını ile birlikte sağlanan hizmetler/katkılar

	Frekans	Yüzde
Temizlik ve hijyen paketi desteği	126	46,2
Gıda desteği (gıda kolisi)	57	20,9
Kişisel koruyucu ekipman (maske vb.)	60	22,0
Koronavirüs salgını ile ilgili bilgilendirme (önlemler, korunma yolları vb.)	25	9,2
Diğer (eğitim materyalleri, nakdi destek, sağlık kontrolü vb.)	5	1,9
Toplam	273	100,0

Hizmet veya destek aldığını beyan eden 152 hanenin 96'sı (yüzde 63,2) bu desteğin hangi kurum tarafından sağlandığını bilmediğini/hatırlamadığını söylemiştir. Bu konuda bilgi sahibi olan 56 hanenin verdiği cevaplar incelendiğinde dağılımın Kızılay (yüzde 30,4), ulusal sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, yardım kuruluşları vb.) (yüzde 19,6), büyükşehir belediyeleri (yüzde 17,9) ve ilçe belediyeleri (yüzde 10,7) şeklinde olduğu görülmektedir. Kurum görüşmelerinde hizmet ve yardım sunan ekiplerin koronavirüs salgını nedeniyle sahaya daha seyrek bir programla çıktıkları belirtilmiştir. Dolayısıyla hizmet ve yardımlara laşım konusunda bu durum özel bir güçlük oluşturmaktadır.

Sunulan hizmet ve yardımlara erişim konusunda bazı engeller yaşandığı da belirtilmiştir. En yaygın sorun yardım ve hizmetlerin sunulduğu saatlerde hanehalkı üyelerinin çalışmak için konakladıkları alanlarda bulunmamasıdır. Bazı haneler, tarım araçları üzerinden yapılan yardımlarda adil bir dağıtım sağlanmadığını belirtmiştir. Bu kapsamda ifade edilen bir diğer sorun ise tarım araçlarının sadece kendileriyle çalışan hanelerin sunulan hizmet ve yardımlara erişebilmesini sağlamalarıdır. Görüşmelerde kimi haneler *'yanımızdaki çadıra geldi, çünkü onların tarım araçları etkili'* ya da *'onların tarım araçları aldı, bizimkisi alamadı'* gibi ifadelerle bu duruma işaret etmişlerdir.

Görüşülen kişilerin yüzde 10'u çalışma sırasında kendilerine koronavirüs salgınına karşı koruyucu malzemeler sağlandığını belirtmiştir. Sağlanan malzemeler arasında en yaygın olanı yüzde 42,5 ile maskedir. Bunu eldiven, el dezenfektanı, su ve sabun takip etmektedir (Tablo 13).

Tablo 13. Çalışma alanı/ortamında sağlanan hizmetler/ katkılar

Hizmet ve katkılar	Frekans	Yüzde
Maske verildi	17	42,5
Eldiven dağıtıldı	10	25,0
El dezenfektanı verildi	5	12,5
Su ve sabun sağlandı	4	10,0
Sosyal mesafeye uygun çalışma düzeni sağlandı	2	5,0
Düzenli vücut ateş ölçümü yapıldı	2	5,0
Toplam	40	100,0

Araştırma kapsamında görüşülen kurum temsilcilerinin çadır yerleşim alanlarının kentlerden ve yerleşim yerlerinden uzak olması nedeniyle daha güvenli görülebileceğini söylemesine karşın, görüşülen hanelerin yüzde 68,1 koronavirüs salgınına yakalanmak konusunda kaygı duyduklarını belirtmiştir (Tablo 14).

Tablo 14. Hanelerin çadır yerleşim alanlarına virüs bulaşmasına yönelik endişe durumları

Endişe durumları	Frekans	Yüzde
Hiç endişe duymuyorum	29	13,2
Endişe duymuyorum	29	13,2
Ne duyuyorum ne duymuyorum	12	5,5
Endişe duyuyorum	63	28,8
Çok endişe duyuyorum	86	39,3
Toplam	219	100,0

Diğer yandan görüşülen hanelerin yüzde 69,9'u koronavirüs salgınından nasıl korunacağını bildiklerini belirtmişlerdir. Ancak nasıl korunacağına dair bilgi sahibi olmakla bu önlemleri uygulayabilmenin farklı konular olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Ailelerin bir kısmı temel koruma önlemlerini bildiklerini ve uygulamaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir:

'İnsanlardan uzak duruyorum, maske takıyorum, tarlada yazmayı ağzıma bağılıyorum.'

'Sürekli elleri yıkamak, elbiseleri değiştirmek, evi temizlemek, maske takmak, çocukları sık sık yıkamak.'

Diğer bir kısmı ise önlemleri biliyor olmakla birlikte çalışma ve yaşam alanlarında bu önlemleri uygulamanın mümkün olmadığını ifade etmiştir:

'Mesafe ve maske. Ama biz bu tedbirleri alamıyoruz. Çünkü su doldururken bile ekmek yaparken bile hep yan yanayız.'

'Temizlik ama burada zor. Tarlada su yok, el yıkayacak yer yok. Tarlada 20 kişi bir bardaktan su içiyoruz. Televizyonda bunu demesi kolay, sabunla yıkayın diyorlar. Tarlada sabun ne arar! Biz korona olmayalım da kim olsun.'

'Sosyal mesafe ama mümkün değil. Tek bardaktan su içiyoruz, 30 kişi aynı araçla tarlaya gidiyoruz.'

Görüşülen hanelerin koronavirüs salgınından korunmak için en çok nelere ihtiyaç duydukları çoktan seçmeli sorulmuş ve haneler tarafından 526 cevap alınmıştır. Belirtilen ihtiyaçların başında hijyen/temizlik malzemeleri (yüzde 34,2) ve eldiven ve maske (yüzde 20,9) gelmektedir. İyi beslenme, el dezenfektanı ve sosyal mesafeye uygun barınma alanı gibi konular da hanelerin yüzde onluk bir kısmı tarafından ihtiyaç olarak dile getirilmiştir (Tablo 15).

Tablo 15. Hanelerin koronavirüs salgınından korunmak için belirttikleri ihtiyaçların dağılımı

Koronavirüs salgınından korunmak için ihtiyaçlar	Frekans	Yüzde
Koronavirüs salgını ile ilgili bilgilendirme	19	3,6
Hijyen/ temizlik malzemeleri	180	34,2
Eldiven ve maske	110	20,9
El dezenfektanı	50	9,5
Sosyal mesafeye uygun barınma alanı ve geniş çadır	56	10,6
İyi beslenme	50	9,5
Çevre temizliği/ çöplerin toplanması	16	3,0
Konaklama alanında düzenli koronavirüs salgınına yönelik çevresel ilaçlama çalışmaları	21	4,0
Suya erişim ve banyo imkanının iyileştirilmesi	22	4,2
Yakacak desteği	2	0,4
Toplam	526	100,0

2.2.3. Gelecek beklentilerinde değişim

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgınındaki endişe kaynakları ve söz konusu endişelerin hanelerin gelecek beklentilerine etkileri de araştırma kapsamında incelenmiştir. Buna göre görüşülen hanelerin yüzde 62,1'i koronavirüs salgınında temel endişelerinin

hanehalkı üyelerinin sağlığı, yüzde 22,8'i gelir/iş kaybı olduğunu belirtmiştir. Çocukların eğitime erişimi ile ilgili kaygının ise yüzde 3,6 ile çok düşük düzeyde olduğu görülmektedir. İçinde buldukları koşullar dikkate alındığında çalışmaktan başka seçeneği olmayan hanelerin koronavirüs salgınındaki endişe kaynaklarının hanehalkı üyelerinin sağlığı ve iş kaybı olması, çocuklarının eğitimle ilgili kaygılarının ise geri planda kalması beklenen bir sonuçtur (Tablo 16).

Tablo 16. Hanelerin koronavirüs salgını konusunda temel endişe kaynakları

Hanelerin koronavirüs salgını konusunda temel endişe kaynakları	Frekans	Yüzde
Ailenin sağlığı	136	62,1
Gelir / iş kaybı	50	22,8
Çocukların eğitiminin kesintiye uğraması/ okuldan uzaklaşma	8	3,6
Hareket kısıtlanması/ izolasyon/ karantina vb.	3	1,4
Herhangi bir endişe yok	17	7,8
Diğer	5	2,3
Toplam	219	100,0

Hanelere, 2020 Mart ayı başlangıç olarak alındığında koronavirüs salgını döneminde ön plana çıkan ihtiyaçları sorulduğunda ise gıda desteği (yüzde 30,1) ilk sırayı alırken, nakit desteği (yüzde 25,3) ve çalıştıkları işin sürekliliği (yüzde 17,3) öne çıkan diğer ihtiyaçlar olmuştur. Salgına karşı önlem olarak görülebilecek hijyen malzemesine erişim (yüzde 18,6) ise üçüncü en sık belirtilen ihtiyaç olmuştur. Çocukların eğitimi konusundaki ihtiyaçlar ise yalnızca sekiz hane (yüzde 1,5) tarafından belirtilmiştir (Tablo 17).

Tablo 17. Hanelerin 2020 Mart ayından itibaren öne çıkan en önemli üç ihtiyacı

Hanelerin Mart 2020 ayından itibaren öne çıkan en önemli ihtiyaçları	Frekans	Yüzde
Sürekli işin olması	93	17,3
Nakit desteği verilmesi	136	25,3
Gıda desteği sağlanması	162	30,1
Hijyen malzemesi sağlanması	100	18,6
İlave çadır verilmesi	3	0,6
Daha geniş çadır yerleşim alanı sağlanması/ ilave çadır	12	1,7
Sağlık hizmetlerine daha iyi erişim olması	16	3,0
Uygun ulaşım imkanlarının sağlanması	4	0,7

Çocukların eğitimi için uygun eğitim araçlarının temin edilmesi	8	1,0
Kişisel koruyucu ekipman sağlanması	5	0,9
Diğer	2	0,4
Toplam	538	100,0

Araştırma kapsamında ziyaret edilen geçici çadır yerleşim yerlerindeki mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs hastalığına yakalanma riski de öğrenilmeye çalışılmıştır. Kurum görüşmelerinde farklı aktörler, özellikle dil bariyeri nedeniyle Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçilerinin salgın konusunda yeterli bilgiye ulaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçileri, Türkiyeli mevsimlik gezici tarım işçilerine kıyasla daha izole, geçici çadır alanlarında konaklıyor olmalarının onları salgına karşı doğal olarak koruduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan benzer bir açıklama saha çalışmasında farklı haneler tarafından dile getirilmiştir. İşçilerin genellikle kentsel alanlardan uzak olmaları ve kalabalık ortamlarda bulunma pratiklerinin az olması bulaş riskini azaltıcı olarak görülmektedir. Görüşülen hanelerin sadece 27'si (yüzde 12,3) akraba ve komşu gibi yakın çevresinde koronavirüs hastalığına yakalananlar olduğunu belirtmiştir. Bu hanelerin tamamı Türkiyeli hanelerdir.

2.3. Koronavirüs Salgınının Ekonomik Etkileri

Bu bölümde; koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin değişen ekonomik koşullarına ilişkin bulgular ve bu değişimlerin mevsimlik gezici tarım işindeki çocuk işçiliğine pratikte nasıl yansıdığı ya da risk oluşturduğu değerlendirilmiştir.

Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin azalan gelirleri, aile bütçesi içinde artan harcamaların payı, derinleşen borç yükü, finansal kaynaklara erişilebilirliğin kısıtlılığı ve gelecekteki finansal gelirlere olan güvenin aşınması neticesinde mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerinin geçmişten günümüze uzanan ekonomik kırılganlıklarının arttığı ve mücadele dirençlerinin kırıldığını ortaya koymuştur.

Koronavirüs salgını döneminde, ekonomik kırılganlıkları artan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin, okulların erken kapanması, uzaktan eğitime geçmesi ve sosyal destek mekanizmalarının darlığı içerisinde, hane emek arzını ve gelirini arttırmak amacıyla çocuklarını şimdilik geçici de olsa daha erken yaşlarda ve daha uzun sürelerde bahçelerde, tarlalarda ve şehirde çalışmaya yönlendirdiği görülmüştür.⁴³

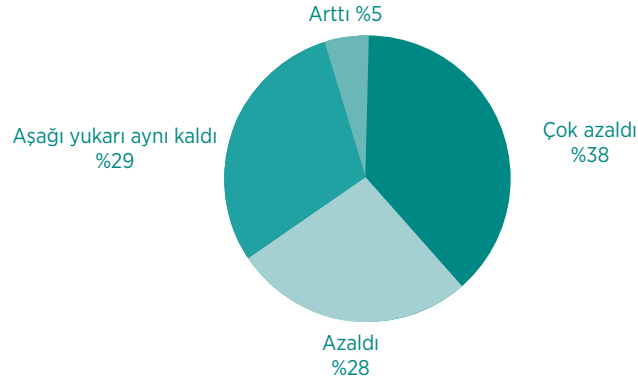
⁴³ Olağan koşullarda bile çocuk işçiliği oranının tatillerde (okullar kapalı olduğu dönemde) okulların açık olduğu döneme kıyasla yüzde 13 daha fazla olabileceği gözlemlenmiştir (<https://cocoainitiative.org/news-media-post/hazardous-child-labour-in-cote-divoires-cocoa-communities-during-covid-19/>).

2.3.1. Gelirlerdeki değişim

Koronavirüs salgınının önlenmesine yönelik alınan tedbirlerin bir kısmının mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin gelirlerine ve çiftçilerin üretim maliyetlerine olumsuz olarak yansıtacağı öngörülebilmektedir.⁴⁴ Bu bölümde gelirlerdeki değişime odaklanılmakla birlikte, koronavirüs salgını döneminde gelirdeki düşüşün hangi diğer koşullarla birleşip çocukları tarlalarda, bahçelerde çalışmaya yönlendirdiği bütüncül olarak ele alınmaktadır.

Bu araştırma ile Adana-Mersin ilinde, koronavirüs salgınının 2020 Mart-Eylül aylarını kapsayan dönemde mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerinin gelirlerinde genel olarak düşüş gözlemlenmiştir. Buna göre, tarımsal üretimden elde edilen işçilik gelirlerinin haneler bazında değişimi incelendiğinde görüşülen 219 hanehalkı temsilcisinin yüzde 65'i mevsimlik gezici tarım işçiliğinden elde edilen gelirlerinin koronavirüs salgını döneminde ya 'azaldığını' ya da 'çok azaldığını' belirtmiştir (Grafik 5).

Grafik 5. Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik tarım işinden elde edilen gelirlerdeki değişim

Mevsimlik gezici tarım işçisi haneler için gelirlerdeki düşüşün nedenleri incelendiğinde ise; ulaşma ve çalışma koşullarına getirilen kısıtlamalar, işten çıkarmalar, virüs korkusu nedeniyle mevsimlik tarım işlerine dahil olamama ve tarım ürünlerine talebin düşmesi sonucu ihtiyaç duyulan işgücü miktarında azalma gibi nedenler ilk sıralarda yer almaktadır.

Ulusal ve uluslararası araştırmalar, ekonomik şoklardan kaynaklanan ebeveyn işsizliğinin ve sonucunda gelişen gelir kaybının geçici destek sağlamak için çocuk emeğinin devreye sokulmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁵

⁴⁴ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, (2020), Virüs mü, Yoksulluk mu? Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi, s. 130. <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/VIRUS-MU-YOKSULLUK-MU.pdf>

⁴⁵ United Nations Children's Fund (UNICEF) and ILO. (2020), COVID-19 and Child Labour: A time of crisis, a time to act <https://data.unicef.org/resources/covid-19-and-child-labour-a-time-of-crisis-a-time-to-act/>

Gelirlerdeki düşüşün doğrudan çocuk işçiliğini artırdığını söylemek için gelirlerin hangi koşullar içinde düştüğüne de incelemek gereklidir. Örneğin Birleşik Tanzania Cumhuriyeti'nde yapılan bir araştırma, teminat olarak kullanılabilir varlıklara sahip hanelerin ekonomik şoklar sırasında krediye erişerek çocuk işçiliğini önlediğini ortaya koymuştur.⁴⁶ Bangladeş'te krediye erişim, sellerin yol açtığı ekonomik kayıplardan sonra hanelerin çocuk işçiliğine başvurmadan kaçınmalarına olanak sağlamıştır.⁴⁷

Bu araştırma kapsamında gelir kaynaklarındaki değişimin anlaşılabilirliği için öncelikle hanelerin gelir kaynaklarının çeşitliliği incelenmiştir. Buna göre 159 Türkiyeli hane halkı temsilcisinin yüzde 85'inden; 60 Suriyeli hane halkı temsilcisinin de yüzde 90'ından fazlasının mevsimlik tarımsal üretiminde gezici işçilik dışında başka bir işle uğraşmadığı anlaşılmıştır. Yalnızca 23 Türkiyeli hane halkı temsilcisi mevsimlik tarımsal üretimde işçilik yanında farklı bir iş yaptıklarını da belirtmiştir. Bu işler; inşaatta amelelik, nakliye işinde şoförlük ve fabrikada mavi yaka işçilik olarak sıralanabilir.

Toplamda 219 hane halkı temsilcisinden sadece yedisinde hayvan yetiştiriciliğinin mevcut olduğu ve bunun daha çok ailenin et ve süt ihtiyacının karşılanması amacıyla geçimlik olarak yapıldığı görülmektedir.

Araştırma kapsamında görüşülen hane halkı temsilcilerinin sadece yüzde 6,8'i (15 hane halkı) mevsimlik gezici tarım işçiliği yanında aynı zamanda kendi hesabına tarımsal üretim de yapmaktadır. Bu hane halkının 14'ü Türkiyeli, biri ise Suriyelidir. Bunların dışında yüzde 2,7'si (6 hane halkı), mevsimlik gezici tarım işçiliğinden elde edilen gelirin dışında yaşlılık maaşı; yüzde 5'i (11 hane halkı) engelli maaşı; yüzde 1,8'i de (4 hane halkı) dul ve yetim maaşı aldığını belirterek hane halkı bütçesinin mevsimlik gezici tarım işçiliği dışında gelirlerle de desteklendiğini belirtmiştir. Suriyeli hanelerin yüzde 65'inin de 'Kızılay Kart' adıyla bilinen sosyal uyum yardımı (SUY)⁴⁸ aldığı görülmüştür.⁴⁹ Mevsimlik gezici tarım işçiliği gelirleri dışında hiçbir geliri olmayan hane halkı oranı yüzde 10,5 'tir (23 hane halkı). Bu hanelerin 13'ü Türkiyeli, 10'u ise Suriyelidir.

---

46 Beegle, K, Dehejia, R. H., and Roberta Gatti. (2006) Child Labor and Agricultural Shocks, *Journal of Development Economics*.

47 Eskander, A., and Dendir, S. (2011), *Weathering the Storms: Credit Receipt and Child Labor in the Aftermath of the Great Floods (1998) in Bangladesh*, *World Development*

48 Kısa adıyla SUY olan Sosyal Uyum Yardımı, Türkiye'de bulunan mülteci kamplarının dışında yaşayan uluslararası koruma veya geçici koruma altındaki yabancılara verilen bir yardımdır. Bu yardımın finansmanı Avrupa Birliği bütçesinden karşılanmaktadır. Yardımlar Kızılay Kart aracılığı ile gönderilmektedir. SUY'dan faydalanan kişilerin Kızılay Kartlarının üzerinde Avrupa Birliği Bayrağı ve WFP logosu yer almaktadır. Belirli şartları sağlayan kişilere yapılan yardım aylık 2020 yılında kişi başına 120 liradır (<https://multeciler.org.tr/yabancilara-yonelik-sosyal-uyum-yardimi-programi-suy/> Erişim tarihi 12 Aralık 2020).

49 2019 Suriyeliler Barometresi'nde belirtildiği üzere, yaklaşık 1,5 milyon geçici koruma altındaki Suriyeli (yüzde 43) kişi başı aylık 120 TL tutarındaki sosyal uyum yardımından yararlanmaktadır (Erdoğan 2020: 96).

Sonuç olarak mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin bütçesinin baskın bir biçimde mevsimlik gezici tarım işçiliğinden elde edilen gelirlerden oluştuğu; bu gelirlerin de koronavirüs salgını döneminde düştüğü görülmüştür.

Koronavirüs salgını döneminde Suriyeli hanelerin mevsimlik tarım işinden elde ettikleri gelirlerin Türkiyeli hanelere göre daha az etkilendiği söylenebilir. Suriyeli hanelere bakıldığında derinlemesine görüşme yapılan hanelerin bazılarının gelirlerinin çalıştıkları gün sayısının artmasına bağlı olarak arttığı ya da değişmediği görülmektedir. Tarım aracılıyla yapılan derinlemesine görüşmelerde bunun sebebi özellikle koronavirüs salgını devam ederken Suriyeli hanelerin daha esnek ücretlerde ve iş koşullarında çalışmayı kabul etmesi olarak belirtilmiştir.⁵⁰ Bu durumu bir tarım aracısı şu şekilde anlatmaktadır:

'Suriyeli aileler çoluk çocuk çalışıyorlar. Pek bir şeye itiraz etmezler. Daha düşük ücretlere ve daha zorlu çalışma koşullarına da hayır demezler. Sürekli borç istemezler. Dedikodu da yapmazlar. Yapsalar bile kendi dillerinde yaparlar. Sağa sola gitmez konuştukları. O yüzden Suriyelilerle çalışmak daha kolay.'

Türkiye'de, ILO'nun ulusal işgücü veri analizine göre, koronavirüs salgınından önce Suriyeli erkekler asgari ücretin yüzde 95'ini kazanırken, Suriyeli kadınlar bunun yalnızca yüzde 77'sini kazanmıştır.⁵¹ Gayri resmi çalışma düzenlemeleri ve sınırlı pazarlık gücü göçmenleri, özellikle de kadın göçmenleri, kriz sırasında işten çıkarılma veya ücretlerinin düşürülmesi riskiyle karşı karşıya bırakmıştır. 2020 Eylül verilerinde 4 kişilik bir aile için açlık sınırı 2 bin 450 TL'dir⁵² ve bu rakamın altında bir gelir elde etme durumu, çocukların erken yaşlarda çalışma yaşamına girme ihtimalini artırmaktadır.⁵³ Bu durumun; çalışma koşulları koronavirüs salgını ile daha da riskli ve güvencesiz hale gelen Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçileri için daha geçerli olduğunu belirtmekle birlikte tüm mevsimlik gezici tarım işçileri için doğru olduğu söylenebilir.

Koronavirüs salgını döneminde emek arzının talebe göre daha çok olduğu koşullarda hangi işçilerin işe götürüleceği sadece ücretler üzerinden değil, aynı zamanda tarım aracılıları tarafından akrabalık ilişkileri üzerinden de şekillenebilmektedir. Derinlemesine görüşmelerde tarım aracılılarının Suriyeli hanelere ek olarak genellikle kendi akrabaları ve aynı köyden hemşerileri ile daha yoğun olarak çalıştığı tespit edilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılan tarım aracılıları bu durumun kendilerine daha esnek bir çalışma olanağı sağladığını, ancak yine de akrabalık ilişkilerinin işçi seçiminde bir kayırmaya yol açtığının da altını çizmektedir-

50 Bu durumu beklentiler üzerinden de görmek mümkün. Görüşülen 219 mevsimlik gezici tarım işçisi hanede günlük yevmiye beklentileri 110 TL'yi geçmemektedir. Türkiyeli ve Suriyeli hanelerin beklentileri arasında 10 TL fark mevcuttur. Suriyeli hanelerin beklentisi ortalama 98,75 TL iken, Türkiyeli hanelerin beklentisi ise ortalama 109,15 TL'dir.

51 COVID-19 küresel salgın döneminde mülteciler ve diğer zorla yerinden edilmiş kişilerin çalışma yaşamına ilişkin haklarını korumak Politika Belirleyiciler ve Ortaklar için Öneriler, ILO, 2020, s3.

52 Eylül 2020 Açlık ve Yoksulluk Sınırı, Türk-İş, 2020.

53 Caro, L.P. (2020), Syrian Refugees in the Turkish Labour Market, ILO, s.21.

dir. Geçici çadır yerleşiminde bir tarım aracısına bağlı akraba olan ve olmayan ve yan yana yaşayan iki farklı komşu hanede yapılan derinlemesine görüşme neticesinde çalışmaya gidilen gün sayısının ve buna bağlı olarak elde edilen gelirin akrabalık ilişkileri üzerinden nasıl değişebildiği görülebilir:

Akraba olmayan çadır:

'Eşim Şırnak ilinde inşaat işçisi, ben de iki kızım (15 ve 17 yaşlarında) ile tarlada çalışıyorum. Şırnak'ta çok borcumuz var, evin kirası 400 TL. Eşim bize tek başına bakamadığı için buraya görümcemin yanına geldik ve çadır kurduk. 70 TL net yevmiye alıyoruz. 15 TL elciye veriyoruz. Haftada en fazla iki gün işe gidiyoruz, bazen de hiç gidemiyoruz. Geçen senelerde eşimle birlikte Karataş-Kadıköy'e tarımda çalışmaya gidiyorduk, çocuklar Şırnak'ta akrabaların yanında kalıp okula devam ediyorlardı. Bu sene mecburen çocukları da çalıştırmak zorunda kaldık. Ama okullar açılırsa dönmek istiyorum.'

Yakın akraba olan çadır:

'Urfa ilinde okulların erken kapanmasıyla birlikte mayıs ayında çocuklarımı (14, 17 ve 18 yaşlarında üç kız ve 16 yaşında bir oğlan) da alıp tarım aracısının yanına geldik. Beş kişi günlük 73 TL ücretle haftada ortalama 2 bin 200 TL kazanıyoruz. Aracı akrabamız olduğu için salgın döneminde iş bulmakta zorlanmadık ve neredeyse haftanın her günü çok şükür çalışmaya gidebildik. Çok çalışıyoruz, çünkü eşimin satın aldığı kamyonetin borcunu ödememiz gerekiyor.'

Saha araştırması esnasında gelirleri azalan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin yanında koronavirus salgını döneminde tarım-dışı sektörlerdeki işlerini kaybetmiş olan ve hayatlarına mevsimlik gezici tarım işçisi olarak ovadaki geçici çadır yerleşiminde devam eden ailelere de rastlanmıştır. Geçen senelerde, örneğin inşaatta, fabrikada çalışarak veya şoförlük yaparak geçimini sağlayan bu aileler, sürekli yaşadıkları ilden Adana'ya taşınmak için borç almış ve geri ödeyebilmek için çocuklarla birlikte tarlalarda, bahçelerde çalışmaya başlamışlardır. Örneğin bir tarım işçisi 2020 yılında sürekli yaşadığı kentteki işini kaybedince Adana-Karataş'a, tarım aracısı olan eşinin eniştesinin yanına taşınmak durumunda kalmış:

'Antalya-Kepez'de balık ağı fabrikasında çalışıyordum. Koronavirüs döneminde beni kafes yapımından aldılar ve fiziki olarak kaldıramayacağım ağ sarma işine verdiler. Ben bunu yapamam desem bile, beni dinlemediler. Ben de işten çıkmak zorunda kaldım. Kaldıramadım iş yükünü. Bu sırada büyük kızım bir gelinlik dükkanında çalışıyordu. Ona da bir süreliğine eve git demişler. Böyle olunca ikimiz de işsiz kaldık. Kira var. Aylık 700 TL. Şehirde hayat pahalı. Her şeyin fiyatı arttı. Nasıl geçineceğiz? Ova'daki çadır yerleşimine taşınmaya karar verdik. Bu yıl haziran ayında Ova'ya geldik. Aracı eşimin eniştesi üç bin TL bankadan kredi çektik. Bir üç bin TL kadar da aracıdan borç aldık. Şimdi

üç kişi çalışıyoruz. Borcumuzu ödersek rahatlarız. İşler düzelse Antalya'ya geri dönmek isteriz. Eşim istemiyor. O buradan ev almak istiyor. Çocuklar çadırdan kırkayaktan korkuyorlar. Biz de hırsızlıktan korkuyoruz. Bir çakı darbesi ile içeri girerler. Ateş atsan bu çadır hemen yanar, kül olur. Güvende hissetmiyoruz. Fakat bu durumda şehirde kalamazdık.'

Söz konusu ailenin 21 yaşlarındaki kızları işinden ayrıldığı için, 15 ve 12 yaşlarındaki kızların ise hayatlarında ilk defa mevsimlik gezici tarım işçisi olarak biber toplama işinde çalışmaya başlamıştır.

Koronavirüs salgını döneminde ekonomik sorunlarla birlikte işlerini kaybeden aileler, bu dönemi akraba bağları ile mevsimlik gezici tarım işine geri dönerek atlatmaya çalışmaktadır. Bir diğer ifadeyle mevsimlik gezici tarım işçiliği hanehalkı için geçici bir korunma alanı sunmaktadır. Haneler bu durumu 'ne zaman ekonomi düzeler belli değil, o zamana kadar burada korunuruz' şeklinde ifade etmektedir. Uluslararası ölçekteki örnekler incelendiğinde ekonomik krizlerin kırılğan gruplarda kalıcı sosyolojik değişiklikler ortaya çıkardığı görülmektedir.⁵⁴

Araştırma kapsamında görüşülen 159 Türkiyeli hanehalkı temsilcisinin yüzde 73'ünün anne/babası mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmış ya da çalışmaktadır. Görüşülen 60 Suriyeli hanehalkı temsilcisinde bu oranın yüzde 18'e düştüğü görülmektedir. Türkiyeli haneler ortalama 17 senedir; Suriyeli haneler ise ortalama 5,5 senedir mevsimlik tarım işlerinde çalışmaktadır. Görüşülen Suriyeli hanelerin tarım işine yabancı olmadıkları ve Suriye'de temel gıda gereksinimlerini karşılamaya yönelik tarımsal etkinlikte buldukları söylenebilir.⁵⁵ Suriye'de savaştan önce başka işler yapan fakat zorunlu göçle birlikte mevsimlik gezici tarım işçiliğine başlayan hanehalkı bireyleri çoğunluktadır. Suriyeli kadınların çoğunun, Suriye'de yaşarken işçi olarak çalışmadığının, ancak Türkiye'ye göç ettikten sonra gıda ve tarım sektöründe geçici işçi olarak çalışmaya başladığının altı çizilmelidir.⁵⁶

Çocukların da anne, baba ve akrabalarıyla birlikte tarlada, bahçede çalıştıkları gözlemlenmiştir. 215 çalışan oğlan çocuğun yüzde 56'sının *aile bütçesine katkı sağlamak*, yüzde 25'inin *ailenin var olan borçlarını ödemeye yardımcı olmak* amacıyla çalıştıkları görülmektedir. Benzer şekilde çalışan 204 kız çocuktan yüzde 52'si *aile bütçesine katkı sağlamak*, yüzde 24'ü ise *borçların ödenmesi* amacıyla çalışmaktadır.

⁵⁴ Millar, K.M. (2018), Reclaiming the discarded: Life and Labour on Rio's garbage dump, Durham: Duke University Press, s.3-4.

Örneğin Rio de Janeiro'nun eteklerinde, 'katador' olarak bilinen yaklaşık iki bin serbest çalışan işçinin geri dönüştürülebilir malzemeler topladığı geniş bir çöplük olan Jardim Gramacho'da yapılan etnografik bir araştırma işçilerin ekonomik büyüme ve kriz döngüsü içerisinde çöplükten kurtulup, daha sonra başka bir alternatifleri olmadığı için tekrar çöplüğe geri döndüklerini göstermiştir.

⁵⁵ 2019 Suriyeliler Barometresi'ne göre, Türkiye'ye gelmeden önce Suriyelilerin ortalama yüzde 68'inin ev sahibi, yüzde 30'unun arsa/arazi, yüzde 27'sinin araba sahibi, yüzde 25'inin ise işyeri sahibi olduğu görülmektedir. Böylece, Suriyelilerin Türkiye'ye gelmeden önceki hayatlarında orta gelir grubunda olduklarını söylemek mümkündür (Erdoğan 2020: 134).

⁵⁶ FAO. (2020), Syrian Refugee Resilience Plan 2020–2021, Roma, s.7.

Adana Ovası'nda bir geçici çadır yerleşiminde derinlemesine görüşme yapılan bir kadın işçi bu durumu,

'Dört kızım, üç oğlum var. Tarlada çalışmaya benimle birlikte normalde oğlum Muhammed gelirdi. Şimdi çok borcumuz var; okullar da kapandı, diğer çocukları da çalıştırmak zorundayız',

şeklinde açıklamıştır. Şanlıurfa'nın Viranşehir ilçesinde yaşayan bir başka hanede koronavirüs salgını döneminde çocuk emeğinin aile bütçesi içerisindeki yerini bir kadın işçi ise,

'Bu yokluk döneminde çoluk çocuk tarlaya gidilmezse geçinmek mümkün olmaz.'

şeklinde ifade etmektedir. Aynı kadın işçinin 10 ve 12 yaşındaki kız çocukları Viranşehir'den babaanneleri (55 yaş) ile Sakarya'ya fındık toplamaya gitmişlerdir. Bir ay boyunca çalışıp kazandıkları kişi başı 2 bin TL ile aile bütçesini desteklemişlerdir. Ailenin sekiz yaşındaki oğlan çocuğu ise küçük olduğu için evde anne ve babası ile kalmıştır. Ailenin 10 ve 12 yaşlarındaki kız çocuklarını işe götürmemeleri koşuluyla Hayata Destek Derneği tarafından aileye üç ay boyunca toplamda üç bin TL nakit destek verilmesi teklif edilince Sakarya'dan Viranşehir'e geri dönmüşlerdir. Evlerine yıllık 4 bin TL kira ödeyen ve düzenli işleri olmayan bu aile, UNICEF Türkiye Ofisi ve Hayata Destek Derneği Program İş birliği Anlaşması ile sağladığı şartlı nakit desteği bittikten sonra bir sonraki gelir kaynakları olan pamuk hasadı için oğullarını da yanlarına alarak tarlaya gitmek zorunda olduklarını belirtmişlerdir.

Genel olarak 12 yaşından büyük çocukların mevsimlik tarımsal üretimde çalıştıkları görülürken, Karataş-Karagöçer Mahallesi yakınlarında bulunan bir biber tarlasında ailesi ile birlikte çalışan 7 yaşında bir oğlan çocuğuna da rastlanmıştır.⁵⁷ Söz konusu oğlan çocuğu yaşı küçük olduğu için küfe taşımakla görevlendirilmiştir.⁵⁸ Kendisinden bir yaş büyük ablası ise annesi ve babası ile biber toplamaktadır. Bu çocuk bize 25 kg civarında bir küfeyi kaldırıp ablası kendi sepetini doldurmadan küfeyi boşaltıp geri gelebildiğini, bu kadar "güçlü" olduğunu anlatmıştır. Tarlada çalışmayı şimdilik bir oyun gibi gördüğü değerlendirilebilir. Çocuğun babası ise bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

57 Ürünün çeşidi ve ücretin ödenme şekline göre bahçede çalışan çocukların yaşları da değişim göstermektedir. Örneğin Adana Ovası'nda narenciye hasadında günlük emek karşılığı kişi başına ödeme yapılmasından dolayı (yevmiye usulü) 13 yaşından daha küçük yaşlardaki çocukların çalıştırılması bahçe sahibi tarafından genelde tercih edilmemektedir. Fakat çocuk elinin toplamaya daha yatkın kabul edildiği ve toplanılan ürünün kilosunu üzerinden (kabala/götürü usulü) ücret ödenen pamuk gibi ürünlerin hasadında aileler 13 yaşından küçük çocukları da tarlada çalıştırabilmektedir.

58 Derinlemesine görüşme verilerine göre tarlada çocuk emeğinin kullanılmasının cinsiyetten bağımsız olduğu söylenebilir. Fakat kız çocuklarının oğlan çocuklarına kıyasla aynı zamanda çadırdaki ev işlerinde daha yoğun bir şekilde çalıştığı da göz önünde tutulmalıdır. Tarladaki emekte cinsiyet ayrımı bulunmamasına rağmen hanedeki işlerin cinsiyete göre değişim gösterdiği ve kız çocuklarının emeğinin daha yoğun olarak kullanıldığı Hayata Destek Derneği'nin 2014'te yaptığı çalışmada da görülmektedir (Hayata Destek 2014: 9). Böylece kadının hem dışarda hem de evin içindeki mesaisi- 'double shift'- mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerinde küçük yaşlardan itibaren başlamaktadır (Hochschild 1989; Shelton 1992).

'Ben gözümü açtığımda tarlada çalışıyorduk. Sonra yıllar geçti. Çocuklarım da benim gibi tarlada gözlerini açtı. Babam yaşlandı. Şimdi ben ona bakıyorum. Gün boyu dinleniyor. Ben de çocuklarım büyüyüp bana bakmaya başlayınca dinleneceğim. Sonra da çocuklarımın çocukları babalarına bakacaklar. Bu işler sırayla. Başka türlü keşke olsa. Biz ancak bunu biliriz.'

Saha gözlemleri ve hanelerle yapılan görüşme bulguları genel olarak incelendiğinde mevsimlik gezici tarım işçisi hanehalkı gelirlerinin baskın bir şekilde mevsimlik gezici tarım işçiliğinden elde edildiği; koronavirüs salgını döneminde bu gelirlerin genel itibarıyla düşüğü; düşüşün Suriyeli ve Türkiyeli haneler arasında ve akrabalık ilişkileri ile birlikte farklılık gösterebildiği ve alternatif iş imkanlarının ve geçim kaynaklarının eksikliğinden dolayı düşen gelirlerin ikame edilemediği anlaşılmaktadır. Bazı örneklerle de mevsimlik gezici tarım işinin ve geçici çadır yerleşiminin ekonomik bir şok zamanında nasıl 'geçici' ya da 'kalıcı geçici' olarak bazı ailelere imkân sağladığı belirtilmiştir.⁵⁹ Halihazırda zaten mevsimlik gezici tarım işçisi hanehalkı bütçesi içerisinde yeri olan çocuk emeğinin kullanımının yaygın olduğu gözlemlenmiş ve gelirlerdeki düşüşle birlikte çocuk emeğine olan talebin artma eğiliminde olduğu görülmüştür. Bundan sonraki bölümlerde koronavirüs salgını ile birlikte çocukların tarla ve bahçelerde daha yoğun ve daha küçük yaşlarda çalışma ihtimalini artırması beklenen diğer etkenler ilişkisel olarak ele alınmıştır.

2.3.2. Harcamalarda değişim

Bu bölümde koronavirüs salgını ile birlikte değişen ulaşım, sağlık, gıda, temizlik, tütün ile alkol tüketimi gibi harcamalardaki değişim incelenmekte, bir önceki bölümde vurgulandığı gibi düşen gelirlerle birlikte harcamaların da katlandığı görülmektedir.

Görüşme yapılan hanehalkı temsilcileri uzun süredir Ova'da yaşadıklarından mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin şehirlerarası ulaşım harcamalarının koronavirüs salgınından sınırlı olarak etkilendiği söylenebilir. Çalışma sırasında ulaşım giderlerinde bir artış gözlemlenmesinde de koronavirüs salgını dönemi başlangıcında mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin tarım alanlarına ulaşmaları ile ilgili artan maliyetlerden etkilendiği söylenebilir. Örneğin 3 bine yakın işçiyi organize eden Şanlıurfa'dan bir tarım aracısı 7 kişilik bir ailenin ulaşım masrafının geçen sene yaklaşık 350-400 TL olarak hesaplanırken bu sene bu rakamın bin 500 TL'ye kadar çıkabildiğini belirtmiştir.⁶⁰

Sağlık harcamalarının da koronavirüs salgını döneminde bazı aileler için arttığı gözlemlenmiştir. Türk Tabipleri Birliği Covid-19 İzleme Kurulu'nun Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu'na (2020) göre, koronavirüs salgını ile birlikte kamu hastanelerinin

⁵⁹ Mevsimlik gezici tarım işçiliği ve çadırdaki konaklama negatif ekonomik şok dönemlerinde aile için geçici bir korunma alanı olarak ortaya çıkmakla birlikte bu durumun uzaması kalıcı bir geçiciliğe dönüşebilir ve aileler planladıklarından çok daha uzun mevsimlik gezici tarım işinde ve çadırdaki hayatlarına devam edebilir.

⁶⁰ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, (2020), Virüs mü, Yoksulluk mu? Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi, s.63.

çoğu salgın hastanesi ilan edilmiş ve diğer branşlarda hayati tehlikesi bulunmayan işlemler ertelenmiştir. Bu süreç riskli gruplara yönelik hizmet sunumunda sıkıntı yaratmış, yaşlı hastalar, gebeler, hematoloji-onkoloji hastaları, kronik hastalığı (kalp, şeker, hipertansiyon, böbrek, KOAH vb.) olanlar ve ameliyat olması gerekenler özel sağlık kuruluşlarına yönelmek durumunda kalmışlardır. Bu çerçevede hane halkları tarafından tedavi, ilaç vb. amaçlı yapılan sağlık harcamalarına salgın nedeniyle maske, hijyen malzemesi, kişisel koruyucu ve tıbbi malzemelerin ücretleri eklenmiştir.⁶¹ Görüşülen 219 hane halkı temsilcisinin yarısından fazlası bu dönemde sağlık harcamalarının ya *arttığını* ya da *çok arttığını* belirtmektedir.

Sağlık harcamalarındaki değişikliğin büyük bir kısmı ilaç ve hastaneye ulaşım masraflarını kapsamaktadır. Bazı hanelerin koronavirüs salgını döneminde hastaneye gidip ücretsiz ilaç alamadıkları için ilaçları eczaneden tam bedeliyle, çoğu zaman da borçlanarak aldıkları görülmüştür. Bazı ilaçların da devlet tarafından karşılanamaması ve son dönemde yurtdışından gelen ilaçların döviz kur artışından kaynaklı fiyat artışları sağlık harcamalarını tımandırmıştır.

Temizlik harcamalarının da koronavirüs salgını döneminde arttığı görülmektedir. Hanelerin yüzde 85'i temizlik harcamalarının ya *'arttığını'* ya da *'çok arttığını'* belirtmiştir. Bu harcamalar salgından korunmak amacı ile kolonya, çeşitli türden deterjan ve çamaşır suyu harcamalarını kapsamaktadır.

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin yüzde 88'inin bütçelerindeki gıda harcamalarının arttığı görülmektedir. 2014 yılında hazırlanan Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği Araştırma Raporu'nda, *haftada birkaç kez ve daha fazla* et tüketen mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin yüzde 9'u geçmediği gözlemlenmiştir.⁶² 2020 yılında bu durumun daha da olumsuz bir seyir izlediği söylenebilir. Gıda fiyatlarındaki artışla birlikte, görüşülen hanelerin neredeyse tamamı kırmızı etin senede bir defa tarla sahibi veya tarım aracısı kurban keserse ve dağıtırsa tüketildiğini belirtmiştir. Tavuk eti ise ortalama 15 günde bir marketten satın alınmaktadır. Adana ve Mersin'de, 2019 yılı ile kıyaslandığında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin gıda harcamalarında önemli artışlar olmuştur. Mevsimlik gezici tarım işçisi haneler en çok yağ, şeker, un, çay, pirinç, bulgur ve buğday alımı yapmaktadır. Saha çalışması sırasında 2019 yılında 60 TL'ye satın alınan bir kg çayın 90 TL; 50 TL olan 25 kg'lık unun 90 TL; 200 TL olan 50 kg'lık bir çuval şekerin 250 TL; 30 TL olan 5 litrelik ayçiçek yağının ise 50 TL'ye alınabildiği belirtilmiştir. Derinlemesine görüşme yapılan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin biri, hanede yaşayan yedi kişi için son dört ayda toplam 13 bin TL gıda harcaması yaptığını, bunun da bir önceki yıla göre yarı yarıya arttığını belirtmiştir.

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin yarısından fazlasında tütün kullanımı olduğunu ve tütün kullananların da yüzde 80'i tütün harcamalarının ya *arttığını* ya da *çok arttığını* belirtmiştir. Görüşülen hanelerde haftada yaklaşık 35 TL civarında tütün masrafının olduğu

⁶¹ Türk Tabipler Birliği İzleme Kurulu, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 2020, s.80.

⁶² Hayata Destek Derneği. (2014), Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014: Araştırma Raporu, s.42.

görülmektedir. Gelirlerdeki düşüş ve derinleşen yoksulluğa rağmen mevsimlik gezici tarım işçilerinin kendi ifadesiyle 'can sıkıntısı' nedeniyle tütün tüketiminden vazgeçemediği görülmektedir.

Görüşülen hanelerin çok azı hanede alkol tüketiminin olduğunu söylemiştir. 219 hanehalkı arasından sadece yedi hanede alkol tüketilmektedir. Bu ailelerden biri Suriyeli, diğerleri ise Türkiyelidir. Derinlemesine görüşmeler sırasında, alkol tüketiminin kişisel bir tercih olmasının yanı sıra pahalı olması sebebiyle karşılanamaması alkol tüketiminin azlığı konusundaki gerekçeler arasında öne çıkmaktadır.

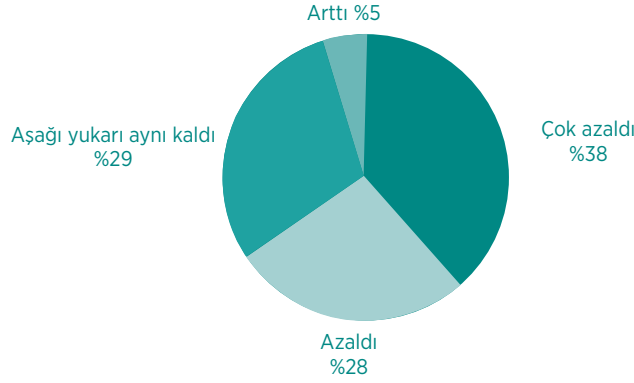
2.3.3. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin tasarruflarındaki değişim

Araştırma kapsamında gelirleri düşen ve giderleri/harcamaları artan mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını döneminde değişen tasarruf oranları ve aileleri adım adım borçlanmaya iten koşullar da ele alınmıştır. Hanelerin koronavirüs salgını döneminde tasarruf yapıp-yapamadığını ortaya koymaya yönelik olarak görüşülen 219 hanehalkı temsilcisinin yüzde 14'ü 2019 yılında elde ettiği gelir üzerinden tasarruf yapabildiğini beyan etmiştir. Ortalama tasarruf oranı yüzde 13 civarında olmakla birlikte en düşük tasarruf oranı yüzde 5; en yüksek ise yüzde 30'dur.⁶³ Genelde ifade edilen tasarruf oranı ise yüzde 10'dur. Kısacası mevsimlik gezici tarım işçilerinin sezon sonunda elde ettikleri toplam gelirden yüzde 10'unu kenara ayırdıkları söylenebilir.

Tasarruf imkanlarında koronavirüs salgını ile birlikte nasıl bir değişim olduğu sorulduğunda, tasarruf yapan ailelerin yüzde 66'sı tasarruf olanaklarının azaldığını belirtmiştir (Grafik 6). Anket çalışmasında Türkiyeli ve Suriyeli hanelerin dağılımına bakıldığında tasarruf oranlarında bir farklılık gözlemlenmemiştir. Fakat derinlemesine görüşmelerde koronavirüs salgını döneminde de Suriyeli ailelerin tasarruf yapmaya devam edebildiği gözlemlenmiştir. Tarım araçları ile yapılan derinlemesine görüşmelerde bunun sebebinin Türkiyeli ailelere kıyasla koronavirüs salgını zamanında Suriyeli ailelerin işgücü talebini daha yoğun bir şekilde karşılaması ve geçen seneye kıyasla daha çok gelir elde etmesi olduğu belirtilmiştir.

⁶³ Tasarruf, mevsimlik gezici tarım işinde sezon sonunda elde edilen toplam hane geliri içerisinde gelecekte harcanmak amacıyla bir kenara ayrılan miktar olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 6. Koronavirüs salgını ile birlikte değişen tasarruf olanakları

Derinlemesine görüşmelerde tasarruf imkanlarının azalmasının nedenleri; artan hayat pahalılığı, tarım işçiliğinden elde edilen gelirdeki düşüş ve artan borç yükü olarak sıralanmıştır. Bunda kimi ailelerin altın üstünden borçlanması ve artan altın fiyatları nedeni ile borcun da artıyor olması etkilidir. Özellikle akrabalar arası borçlanmada kimse paranın değerini kaybetmek istemediğinden *altın* üzerinden borç alınıp-verilmesi tercih edilmektedir. Böylece akrabalar arasında borcun karşılığında *faiz* aldı eleştirisinden kaçınılmakla birlikte enflasyona karşı daha güvenli bir zeminde borç verilmektedir. Araştırma sırasında *altın* ile borçlanmak zorunda kalan birçok ailenin 2020 Mayıs ayından itibaren *altın* fiyatlarının hızlı yükselişi ile birlikte borcunun TL karşılığının arttığı gözlemlenmiştir. Mevsimlik gezici tarım işçileri bu durumu '*bizi altın fiyatları batırdı, altın olarak borç almasak daha iyiydi. Borç aynı ama yeterince çalışamadık, borcumuzu ödeyemedik*' şeklinde ifade etmekte ve evde kaldıkça altının miktarı değişmese de gün geçtikçe TL karşılığındaki artışın borçlanmayı da arttırdığı gözlemlenmiştir. Örneğin mevsimlik gezici tarım işçilerinden biri bu durumu,

'Evde kal diyorlar! Evde nasıl kalalım. Günde bir kg şeker gidiyor. Fırın ekmeğine hasret kaldık. Beş litre yağ 10 gün yetmiyor. Urfa'da tarla aldım, akrabalara 20 bin TL borçlandım. Altın olarak borçlandım.'

şeklinde ifade etmektedir.

Koronavirüs salgını döneminde Türkiyeli hanelerin azalan gelirler ve borçlanma ile birlikte mevcut tasarruflarını kullanmaya yöneldikleri; Suriyeli hanelerin de Suriye'de yaşayan yakınlarına para göndermek üzere gelirlerinden tasarruf etmek için daha çok çabaladıkları gözlemlenmiştir. Köylüoğlu mahallesinde bulunan geçici çadır yerleşiminde derinlemesine görüşme yapılan mevsimlik gezici tarım işçilerinden biri bu durumu şu şekilde anlatmaktadır:

'Aylık 300 TL civarı Suriye'deki anne ve babama ilaç parası gönderiyorum. Kızım Suriye'de yaşıyor; orada geliri yok. Ona da iki ayda bir 150 TL civarında bir

para gönderiyorum. Kızıma parayı en son Kurban Bayramı'nda gönderebildim. Hastalık zamanında bile çalışmam ve aileme para göndermem gerekiyor. Eskiden para yollayabilmek için Suriye'deki varlıklı biriyle iletişime geçiyordum. Onun Türkiye'deki akrabalarına TL olarak ödeme yapıyordum. Bunun karşılığında o da kızıma, anneme ve babama Suriye parasıyla ödeme yapıyordu. Şimdi PTT aracılığıyla para gönderiyorum. Yüzde 10 gibi bir kesinti oluyor. Elimize geçtikçe az da olsa para göndermeye çalışıyoruz. Hastalık döneminde burada sadece kendimiz için değil, geride kalanların geçinmesi için de daha çok çalışıyoruz.'

2.3.4. Borçlulukta değişim

Gelirlerdeki düşüş, kısıtlı olan tasarruf imkanları ve tasarrufların koronavirüs salgını döneminde kullanılması ile birlikte mevsimlik gezici tarım işçisi haneler borçlanabilecekleri farklı kaynaklara yönelmiştir. Araştırma kapsamında söz konusu borç kaynaklarının neler olduğu, Suriyeli ve Türkiyeli hanelerde bunun nasıl değiştiği, mevsimlik gezici tarım işçilerinin borçluluk durumları bu bölümde ele alınmıştır.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin kayıt dışı, korunmasız ve güvencesiz çalışma koşulları içinde sık sık borçlanmaları ve borçluluk döngüsünden çıkamamaları daha önceki araştırmalarda halihazırda gözlemlenmiştir.⁶⁴ Bulgulara göre mevsimlik gezici tarım işçisi haneler çoğunlukla temel ihtiyaçları karşılamak veya sağlık sorunlarından kaynaklı hastane masrafları gibi beklenmedik durumlarla başa çıkmak için borçlanmaktadır.⁶⁵ Bunlara ek olarak 'kan parası'⁶⁶ ve 'başlık parası'⁶⁷ gibi kültürel unsurların aileleri borçlanmaya ittiği durumlar da mevcuttur. Örneğin görüşme yapılan hanelerdeki erkeklerin neredeyse tamamı evlenirken başlık parası ödediğini belirtmiştir. Başlık parasının miktarı değişkenlik göstermekle birlikte, mevcut gelirleri ile karşılamanın mümkün olmadığı söylenebilir. Yeterli gelire sahip olmayan haneler, evlenilecek kızın ailesine ödeme yapabilmek için genellikle borçlanmaktadır.

219 mevsimlik gezici tarım işçisi hanenin yüzde 17'sinin *hiç borcu* bulunmamakta ve yüzde 66'sının *çok fazla borcu* bulunmaktadır. 219 hane arasından *hiç borcu* bulunmayan 38 hanenin yarısı Suriyeli, diğer yarısı da Türkiyelidir. *Çok fazla borçlu* olduğunu beyan eden hanelerin ise yüzde 92'si Türkiyeli, yüzde 8'i ise Suriyeli ailelerden oluşmaktadır (Grafik 7).

⁶⁴ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2019), Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Hanelerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması, s.13, 32, 66-67.

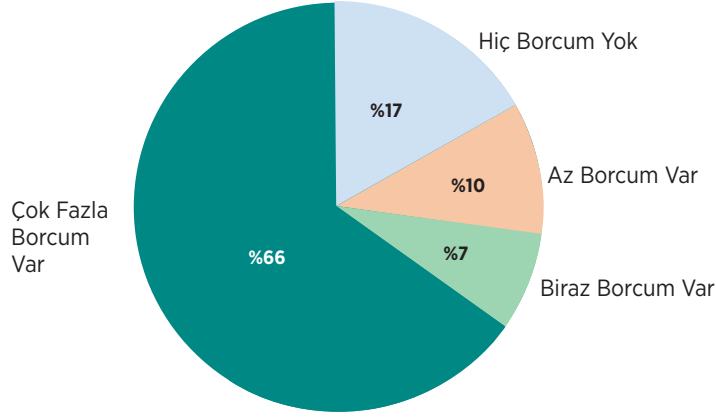
⁶⁵ Hayata Destek Derneği. (2014), Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014: Araştırma Raporu, s.8.

⁶⁶ Kan parası; kasten ya da dikkatsizce bir kaza sonrasında bir kişinin ölümüne ya da yaralanmasına sebebiyet verenlerin ölen kişinin ailesine ya da zarar görene ödedikleri tazminatın halk arasında kullanılan tabiridir.

⁶⁷ Başlık parası; bir damat veya ailesi tarafından evleneceği veya evlenmek üzere olduğu kadının ailesine ödediği para, mal veya başka bir servet şeklidir.

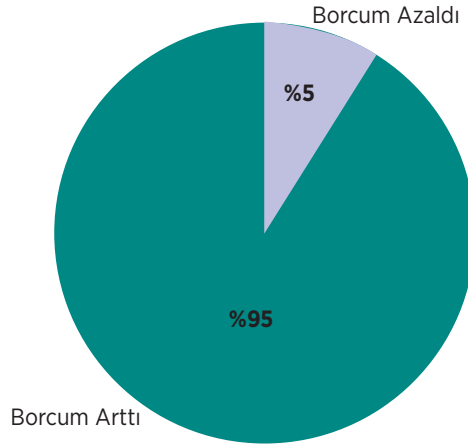

Grafik 7. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin borçluluk durumu

Görüşülen 219 hanehalkının yüzde 57'si (125 hane) koronavirüs salgını ile birlikte borçluluk durumunun değişmiş olduğunu belirtmiş ve bu hanelerin yüzde 95'i borcunun daha da arttığını ifade etmiştir (Grafik 8). Derinlemesine görüşmelerde koronavirüs salgınında borçlanmanın artış sebebi olarak mevsimlik gezici tarım işçiliğinden elde edilen gelirlerdeki düşüş, artan hayat pahalılığı ve tasarrufların tükenmesi belirtilmiştir.

Grafik 8. Koronavirüs salgını ile birlikte borçluluğun değişimi

Kronik borçluluk döngüsünün genel olarak hanede ortaya çıkan bir hastalık, bir kaza ya da ekonomik şok sonrasında karşılaşılan emek kaybı sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Halihazırda kronik yoksulluk içinde yaşayan hanelerin beklenmedik negatif şoklarla daha da çok borçlandıkları ve sonrasında kronik borçla yaşamak durumunda kaldıkları gözlemlenmiştir. Sonuç olarak borçluluğun koronavirüs salgını koşullarında daha da arttığı ve aileyi gelecekte karşılaşılabilecek negatif şoklar karşısında daha da dirençsiz hale getirdiği söylenebilir.

Çalışan hane halkı üyelerinden birinin hastalanması durumunda, çocukların kaybedilen kazancı veya emeği telafi etmek için yetişkinlerin rollerini üstlenebildikleri bilinmektedir.⁶⁸ Bu durum koronavirüs salgını döneminde kronik hastalık ve kaza sonucunda emek eksikliği çeken hanelerde daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kazaların, kronik hastalıkların ve ekonomik şokların iç içe geçtiğini ve güvencesiz mevsimlik gezici tarım işçiliğinin bu şoklara karşı hanenin direncini sağlamakta yetersiz kaldığı görülmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçisi haneler geçici ya da sürekli emek kaybını eğer mümkünse daha çok borçlanarak ve emek yükünü hane içindeki çocuklara daha çok aktararak atlatmaya çalışmaktadır. Bir tarım işçisi bu durumu,

'Sadece günü geçirmek için uğraşyoruz. Borçların nasıl ödeneceğini kimse bilmiyor. Daha da çok borçlanamıyoruz, artık hiç kimse geri ödeyemeyeceğimiz için bize borç vermiyor. Çocukları çalıştırmaktan başka çaremiz yok.'

şeklinde açıklamaktadır.

Geçen sene geçirdiği bir trafik kazasından dolayı baba Ahmet'in göğüs kafesi ezilmiştir. Ahmet eskisi gibi çalışamaz hale gelmiştir. Kaza sonucu karşı taraftan iki kişi hayatını kaybetmiştir. Sonrasında taraflar arasında ortaya çıkan bir sözlü anlaşmaya göre ölüm olan karşı tarafa 200 bin TL kan borcunun nakit ödenmesi gerektiği Ahmet'e bildirilmiştir. Bu para aşirete mensup diğer aileler tarafından imece usulü toplanıp karşı tarafa bir ay içinde ödenmiştir. Fakat Ahmet'in hastane masrafları için de eş-dost ve akrabalarından borç alınmıştır. İki odalı bir evde beş çocukla yaşayan ailenin çocuklarından biri de zihinsel engellidir. 15, 16 ve 17 yaşlarında bir oğlan ve iki kız çocuğunu akrabaları ile birlikte çalışmaya gitmeleri planlanmıştır. Hayata Destek Derneği tarafından aileye çocukların tarımsal üretimde çalışmaya gitmemeleri koşuluyla aylık çocuk başına 500 TL nakdi yardım teklif edilince aile çocukların sürekli yaşadıkları Şanlıurfa-Viraneşehir'de kalmasına karar vermiştir. Aile Hayata Destek Derneği'nden üç çocuk için ayda bin 500 TL, ayrıca engelli çocuğu için de nakdi yardım almakta ve bu paranın 700 TL'sini de bankadan çektiği krediyi ödemekte kullanmaktadır. Üç ay boyunca Hayata Destek Derneği'nden alınan bu para ile bir süre aylık 2 bin 200 TL bütçe ile geçinen ailenin bu yaz mevsimlik tarım işinden elde edilen bir tasarrufu olmadığı ve nakit desteği de sona erdiği için çocukları pamuk hasadına göndermekten ve kışı geçirmek için daha fazla borçlanmaktan başka çarelerinin olmadığını belirtmiştir. Son dönemde toplamda 40 bin TL kadar borçları biriktiğini dile getiren anne, bu borcun nasıl ödeneceğini bilmediğini belirtmektedir.

Kaza ya da kronik bir hastalıktan dolayı oluşan emek eksikliğinin çocuk emeğiyle doldurulamaması sonucunda bazı haneler kronik borçlanmanın ötesinde artık yardımlarla yaşayabilir hale gelmektedir. Tarım işçisi Fatma bu durumu,

⁶⁸ ILO. (2020), Issue paper on COVID-19 and fundamental principles and rights at work, s.16. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/departments-and-offices/governance/fprw/WCMS_757247/lang-en/index.htm

'Bize yardım ediyorlar. Etmeseler geçinemeyiz. Ben hem çocuklara bakıyorum hem de işe gidiyorum. Tek ben varım. Kocam hasta. Pamuğa gideceğim ama beni pek çalıştırmazlar diye düşünüyorum. Erkek gücü lazım ona. Pamuğu çuvala doldururken işte... Gücüm pek yetmiyor, çocuklar daha küçük...'

şeklinde ifade etmektedir.

Fatma, eşi ve üç çocuğu ile birlikte Şanlıurfa-Viraneşehir'de yıllık 5 bin TL tutarındaki kirayı akrabalarının ödediği iki göz odada yaşamaktadır. Eşinin ailesi Fatma'yı 14 yaşındayken ailesine de bakma sözü vererek evlenmeye ikna etmiştir. Fatma'nın eşi sedef hastasıdır ve Gaziantep'e tedavi için gitmek zorundadır. Fatma 9 yaşından beri mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Geçen sene 40 gün fındık hasadında çalışan Fatma, kazandığı 2 bin 400 TL'nin bin TL'sini harcadığını ve memlekete bin 400 TL ile dönebildiğini söylemektedir. 2, 6 ve 8 yaşında olan üç çocuğunu Fatma tarlaya gittiğinde eşinin annesine bırakmaktadır. Fatma'nın yevmiyesi ile geçinen aile düğünde aileleri tarafından takılan altınları da bozdurmuş, eşinin primi devlet tarafından ödenen sağlık sigortası tarafından karşılanmayan sedef hastalığının ilaçları için harcamış, yine hastalığın tedavisi için 40 bin TL kadar borç alınmıştır.

Kültürel yapıların da borçluluğu arttırabildiği, ailenin borçlanabilme kredibilitelerini kıldığı, azalan işgücü talebi ve buna bağlı olarak elde edilen gelirlerdeki düşüşlerin eğer hâlâ mümkünse daha çok borçlanma ve hane emek arzını çocuklarla arttırarak karşılanmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir.

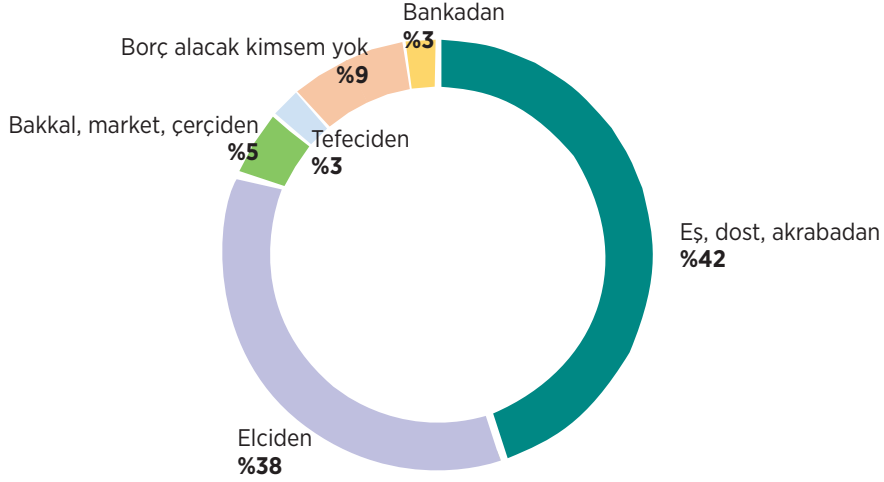
2.3.5. Finansal kaynaklara erişimde değişim

Bu bölümde mevsimlik gezici tarım işçilerinin ihtiyaç halinde finansal kaynaklara erişilebilirlik durumlarındaki değişiklikler incelenmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, borç istemede ve almada eş, dost ve akrabalar ön plana çıkmaktadır. Görüşülen hanelerin neredeyse yarısı eş dost ve akrabadan borç alabileceğini belirtmiştir. Temel gerekçe ise '*nazımız geçer*', '*rahat isteriz*', '*faizsiz öderiz*' olarak gösterilmiştir. Komşularına ve akrabalarına borcu bulunan 121 hanenin yüzde 44'ünün koronavirus salgını döneminde borcunun arttığı gözlemlenmiştir.

Borç alınabilecek kişiler listesinde ikinci en önemli borç alınabilecek kişi ise yüzde 38 ile tarım aracısı olmuştur (Grafik 9). Tarım aracısından borç isteme konusunda ise temel gerekçe olarak '*çalışarak ödeyebilme*' ve tarım aracısının rahatlıkla borç verebilmesi gösterilmiştir. Sezon sonuna doğru tarım aracısına borcu bulunan 102 hanenin yüzde 40'ünün koronavirus salgını ile birlikte borcu artmıştır.

Grafik 9. İhtiyaç halinde borç alınabilecek kişiler, kurumlar

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu'na göre iş hukukunda yer alan işçinin işverene karşı olan sadakat borcu mevsimlik gezici tarım işçilerinde tarım araçlarına karşı gösterilmektedir. Sadakat beklentisi de tarım işçilerinde görülen bağımlılık ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bağımlılık ilişkisinin oluşmasının nedenlerinden biri, işçilerin çalışmadıkları dönemlerde daha sonra ödemek üzere tarım araçlarından aldıkları borçlardır. İşçiler çalışmadıkları dönemde tarım araçlarından aldıkları nakit avanslarla hayatlarını sürdürmekte ve çalışma dönemi geldiğinde kendine borç veren tarım aracısından başka bir tarım aracısıyla çalışamaz duruma gelmektedir.⁶⁹ Fakat bazı durumlarda borç ilişkisi dönem sonunda hesap kapatılmadan sürdürülebilmekte ve tarım işçileri alacaklı konuma geçebilmektedir.

Derinlemesine görüşmelerde Suriyelilerin Türkiyeli ailelere göre tarım aracı ile bağımlılık ilişkisi içinde daha çok alacaklı konumda olduğu gözlemlenmiştir. Köylüoğlu geçici çadır yerleşiminde derinlemesine görüşme yapılan bir tarım işçisi alacaklı olduğu tarım aracısına bağlılığını,

'Tarım aracı borcumu öderse, ben de tefeciye borcumu öderim; Suriye'ye, evime ve zeytin ağaçlarıma geri dönerim.'

şeklinde ifade etmektedir.

⁶⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2015), Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, s.87.

Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçisi Zeydan (43), eşi Necah (41) 12 çocuğu ve babası Ali (75) ile birlikte Halep'te İŞİD işgali altında hayvan ve zeytin ticareti yaparken, İŞİD'den korktukları için 2015 senesinde Türkiye'ye kaçmaya karar vermişlerdir. Zeydan'ın babası Ali yaşı sebebiyle tek başına Halep'te kalmıştır. Zeydan, hayvanlarının bir kısmını satarak ailesini Türkiye geçirmek için toplamda 15 bin TL harcamıştır. 15-20 gün boyunca geceleri 5-6 km yürüyerek Türkiye sınırına ulaşmıştır. Türkiye sınırında yedi gün bir zeytin ağacının gölgesinde sınırı geçmek için beklemiştir. Sınırı geçtikten sonra çadırda yaşamaya başlayan aile önce Şanlıurfa'da pamuk hasadında çalışmaya başlamıştır. Sekiz ay sonra Adana Ovası'nda geçici çadır yerleşim yerine gelmiştir. Yaklaşık dört seneden beri en küçüğü 14 yaşında olan çocukları ile birlikte çalışabilecek bütün aile bireyleriyle birlikte tarlada, bahçede çalışarak geçinmeye çalışmaktadırlar. Bir tefeciden senelik yüzde 20 faizle alınan borçla geride kalan baba, beş bin ABD doları başlık parası ödenerek ve üç bin ABD doları masraf edilerek evlendirilmiştir. Ayrıca babanın geçimi için iki ayda bir yaklaşık 500 ABD doları Suriye'ye gönderilmektedir. Koronavirüs salgını süresince hane gelirinde bir değişme olmadığını ve 1,5 senelik çalışma karşılığı tarım aracısından alacağı yaklaşık 20 bin TL olduğunu söylemiştir.

Koronavirüs salgını döneminde banka ile kurulan ilişkide değişim görülmüştür. Daha önce hiç bankadan borç almayan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere 'Ekonomik İstikrar Kalkanı' tedbirleri kapsamında uygulanan ve Ziraat Bankası, Vakıfbank ve Halkbank üzerinden internet ve SMS yöntemiyle vadesi 36 ay olan 'Temel Destek İhtiyaç Kredisi' imkânı sağlanmıştır. Bu kredilerin 3 bin ve 7 bin TL arasında değiştiği ve koşulları uygun olan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere genelde banka tarafından 3 bin TL kredi verildiği dile getirilmiştir. Koronavirüs salgını döneminde banka kredisi alan 37 hanenin büyük çoğunluğu yüzde 0,49 faizle ilk defa kredi almışlardır.

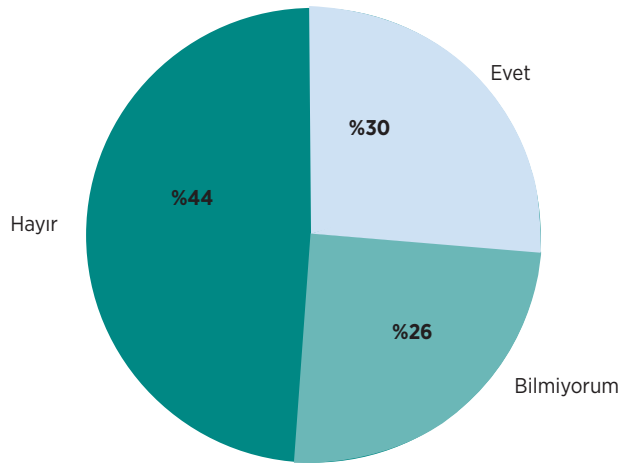
Yıllık ev kiralarnı karşılamak için koronavirüs salgını döneminde ilk defa bankadan 5 bin TL kredi çeken 55 yaşındaki Kadir, 33 seneden beri tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Aile nisan sonunda Ordu-Fatsa ve Ordu-Perşembe'ye çalışmaya gitmiştir. Eşi ve dört çocuğuyla birlikte kazandıkları 16 bin TL'nin 5 bin TL'sini yol masrafları ve gıda ihtiyaçları için kullanmışlardır. Memleketlerine 11 bin TL ile dönen aile kışı kalan bu parayla geçirmeyi planlamaktadır.

Derinlemesine görüşmelerde hanelerin banka kredisi almaktan çekinme sebebi olarak kredi geri ödemelerinin düzenli taksitlerle belirli günlere bağlanmış olması gösterilmiştir. Düzenli bir gelir sahibi olmayan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin borçlarını da düzenli bir şekilde ödeyemeyeceklerinden hareketle genelde resmî kurumlardan borçlanmaya gitmek istemedikleri söylenebilir. Bunun yanında bankalardan borç almak isteyen mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin '*düzenli gelir eksikliği*', '*gelirin belgelenememesi*', '*kredi notunun düşük olması*' ve '*kara liste sistemine girilmesi*' nedenleri ile borçlanamadıkları görülmüştür. Koronavirüs salgını zamanında verilen Temel Destek İhtiyaç Kredisi düzenli bir gelir aramakta ve kredilerin geri ödemelerinin altı ay sonra olması birçok mevsimlik gezici tarım işçisi haneler için ilk defa bankaya erişimi mümkün kılmıştır.

Diğer bir finansal kaynağa erişim aracı olarak bölgede *faizci* olarak bilinen tefecilerden alınan borçlar gelmektedir. Görüşülen hanelerden yalnızca altısı tefeciden borç alabileceğini belirtmiştir. 22 hane ise ihtiyacınız olduğunda kimden borç alabilirsiniz sorusuna *borç alacak kimsem yok* cevabını vermiştir. Bu hanelerin 14'ü Türkiyeli; 8'i ise Suriyelidir. Derinlemesine görüşmelerde Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin finansal kaynaklara erişiminin Türkiyeli hanelere göre daha kısıtlı olduğu ve bu nedenle ihtiyacın fazla olduğu durumlarda yüksek faizlerle borçlanmaya doğru itildiği söylenebilir. Bununla birlikte Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin arasında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın da koronavirüs salgını zamanında devam ettiği gözlemlenmiştir. Türkiyeli mevsimlik gezici tarım işçisi haneler için koronavirüs salgını komşuların ve akrabaların birbirine gidip gelmesinin eksildiği ve karşılıklı yardımlaşmanın azaldığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Derinlemesine görüşmelerde birçok Türkiyeli mevsimlik gezici tarım işçisi sosyalleşmenin azaldığı bu dönemde karşılıklı anlayışın ve desteklerin de azaldığını belirtmiştir.

Koronavirüs salgını döneminde artan borçlanma ihtiyacı ile birlikte finansal kaynaklara erişilebilirliğin Temel Destek İhtiyaç Kredisi ile genişlediği fakat mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin bu kredileri genelde borçlarını kapatmak için kullandıkları ve görüşmelerin bittiği 2020 Eylül ayında henüz banka kredisi geri ödemelerinin başlamadığı unutulmamalıdır. 2020'nin sonu gibi geri ödemeleri başlayacak olan kredilerin artan borçluluk döngüsü içinde borcu borçla kapatan haneleri kredi taksiti ödeme konusunda ne derece strese sokacağı bir başka araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Fakat araştırma sırasında borcu olan 181 hanehalkının yüzde 44'ü, koronavirüs salgını devam ettiği sürece borç alacağını dile getirmektedir.

Grafik 10. Borçlarınızı zamanında ödeyebileceğinizi düşünüyor musunuz?

Bu hanelerin yüzde 86'sı Türkiyeli; yüzde 14'ü ise Suriyelidir. Suriyeli borçlu hanelerin yüzde 26'sı; Türkiyeli borçlu hanelerin ise yüzde 20'si gelecek aylarda daha fazla borç almayı düşünmediğini belirtmiştir.

Bu verilere bakıldığında hanelerin mevcut gelir beklentileriyle kısa vadede borçlarını kapatma imkanlarının düşük olduğu değerlendirilebilir. Anket yapılan hanelerin bazıları borçların ödenme zamanı geldiğinde imkanları olmayacağını ve borcu borçla kapatmaya devam etmek zorunda kalacaklarını belirtmiştir. Esnek ve güvenceli olmayan çalışma şartları borçlanmayı derinleştirmektedir. Borç veya kredi aslında gelecekteki gelir beklentisine bağlı olarak çalışanın iş fırsatlarına erişimiyle ilişkilidir. Fakat işgücü talebindeki artan belirsizlikler ve piyasa esneklikleri nedeniyle bu beklenti karşılanamayabilir. Tüketici kredileri gelirdeki oynaklıklarla baş etme aracı olarak görülse de çoğunlukla borçlanma, bir borç tuzağı süreci ile sonuçlanmaktadır.⁷⁰ Bu tuzaktan çıkmak isteyen çalışanlarda daha düşük ücretli daha güvencesiz, uzun süreli ve hatta geç ödemeli işleri kabul etmekte ve bu süreç aile için bir stres kaynağı oluşturmaktadır.

Koronavirüs salgını döneminde, gelirlerdeki düşüş ve artan harcamalarla birlikte birikimlerin tükendiği, borcun bir başka borçla kapatıldığı ve bir sonraki bölümde ele alınacak finansal beklentilerin olumsuzla döndüğü ve gelecekle ilgili planların kurulamadığı ekonomik koşullar içerisinde, mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin aşınmış sosyal destek ağlarını kullanmak gibi pozitif başa çıkma yöntemlerinin yanında işgücü arzını çocuk emeği ile artırmak gibi negatif başa çıkma mekanizmalarını da kullanmaya yöneldiği gözlemlenmiştir.

2.3.6. Ekonomik beklentiler ve planlar

Derinlemesine görüşme yapılan haneler düzensiz ödemeler ve iş olanaklarının değişkenlik göstermesi nedeniyle genelde finansal bir planlama yapamadıklarını belirtmişlerdir. Mevsimlik gezici tarım işçisi haneler katlanan borçlarını ancak düzenli bir gelirle kapatabileceklerini ve bunun için de gelecek beklentilerini tarlada, bahçede çalışmak yerine genellikle sigortalı bir işe girmek üzerine kurabilmektedir. Örneğin Şanlıurfa-Viranşehir'de görüşülen bir tarım işçisi de borçlarını kapatabilmesi için yeni açılacak bir çırçır fabrikasında hem kendisi hem de eşi için vardiyalı bir iş bulması gerektiğini belirtmiştir.

⁷⁰ Karaçimen, E. (2015), Interlinkages between credit, debt and the labour market: evidence from Turkey, Cambridge Journal of Economics, s.176.

İbrahim babası ölünce okulu bırakıp küçük yaşta tarlada çalışmaya başlamış. Eşi Ayfer de okulu 6. sınıfta bırakıp 16 yaşında İbrahim ile evlenmiş. İbrahim çalışıp ailesini geçindirirken 2017 yılının sonuna doğru geçirdiği trafik kazası sonrasında vücudunun bir kısmını kullanamaz hale gelmiş. Bu süreçte gördüğü psikolojik tedavi nedeniyle 18 bin TL kadar tasarruflarını da harcamak durumunda kalmışlar. 2019 yılında 40 gün kadar fındık toplamaya gitmişler. Sekiz yaşındaki İdris ve 13 yaşındaki Mehmet de fındık bahçesinde çalışıp aile bütçesine destek olmuşlar. Sezon sonunda 14 bin TL ile Viranşehir'e geri dönmüşler ve kışı bu para ile geçirmişler. En büyüğü 13, en küçüğü de 6 yaşında olan dört çocuk sahibi ailenin 11 yaşındaki oğlu Baran engelli olduğu için sürekli bakım ihtiyacı var. İlkokul ikinci sınıfı terk etmek zorunda kalan Baran'ın üç ayda bir Ankara'ya hastaneye gelmesi gerekiyor. Baran'ın sağlığının daha da kötüye gitmesinden korkan aile bu sene salgından dolayı Viranşehir'de kalmaya karar vermiş. Bu sene için tasarrufu kalmayan ve tarım işçiliğinden gelen geliri de bulunmayan aile bankadan 3 bin TL kredi çekmiş. Hane, Baran'dan gelen 550 TL engelli yardımı ve Mehmet ile İdris'in bir STK tarafından çocukların çalışmaması koşuluyla sağlanan aylık 500 TL nakdi desteği ile yazı geçirmişler. Bu desteğin üç ayın sonunda bitmesiyle birlikte tasarrufu da bulunmayan aile İdris ve Mehmet'i de yanlarına alarak kışa girmeden önce pamuk hasadına gitmeyi planlamış. Azalan gelirleri ve artan hayat pahalılığı neticesinde toplam borçları 13-14 bin TL'ye yaklaşması nedeniyle İbrahim ve Ayfer yeni açılacak bir fabrikada vardiyalı olarak gece gündüz çalışarak borçlarını ödemeyi ümit etmektedirler.

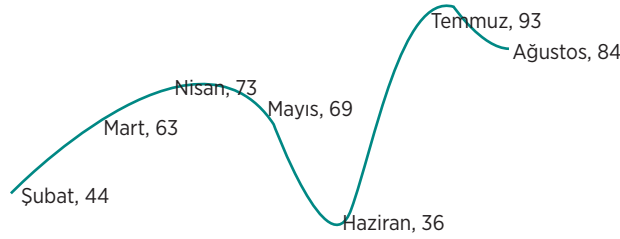
Derinlemesine görüşmeler finansal hesaplamaların belirsizliğini de işaret etmektedir. Genelde ürüne bağlı çalışma sezonu sonunda tarım aracısıyla mahsuplaşma için bir defter hanenin reisi olarak kabul edilen baba tarafından tutulmaktadır. Bu defterin bir bölümünde ilgili ay boyunca hangi günde kaç yevmiye çalışıldığının takibi yapılmaktadır. Defterin bir başka bölümünde ise hanenin bakkala olan borcu ve aynı zamanda tarım aracısından elden alınan nakit paralar kaydedilmektedir. Bakkaldan alınan borç, haneye faturalarla iletilmekte ve bu faturalarda hangi ürünün ne kadar olduğu açıkça belirtilmemektedir. Yevmiyelerin hesabı tarım aracısı tarafından işçilere verilen yevmiye kartları ile tutulmakta; bu kartların kaybedilmesi sonucunda işçi emeğinin karşılığını alamamaktadır. Ortalama 8-10 ay kadar hesaplaşmanın tamamlanmadığı ve mahsuplaşmadığı bir dönemde alış-verişin işçiler için muğlaklaştığı ama bu durumun artık işin bir parçası olarak kabul edildiği ve normalleştiği gözlemlenmiştir.

Finansal hesapların ve planların eğer akraba ise neredeyse tamamen tarım aracısına bıraktığı hanelerle de karşılaşılmıştır. Borçlu ya da alacaklı mevsimlik gezici tarım işçisi ile tarım aracısının iş sezonu sonunda mahsuplaşmadıkları ve hesaplarını bir sonraki iş sezonuna bıraktığı durumların da olduğu gözlemlenmiştir. Bütün bu sürece mevsimlik gezici tarım işçisi İsmail'in hesap defteri üzerinden bakılabilir.

Mevsimlik gezici tarım işçisi İsmail, hanenin yevmiyelerini haftalık olarak hesap defterine kaydetmektedir. Bu hesap defterindeki ve tarım aracısının tuttuğu kayıtlar üzerinden mahsuplaşma her yıl kasım ayında yapılmaktadır. Hanenin 2020 Şubat ayında 44; Mart ayında 63; Nisan ayında 73; Mayıs ayında 69; Haziran ayında 36; Temmuz ayında 93; Ağustos ayın-

da ise 84 yevmiye çalıştığını defterden göstermektedir (Grafik 11). Aynı çadırda sekiz kişi olarak yaşayan ailede 13 ve 14 yaşında iki kız çocuk ve 15 yaşında bir oğlan çocuk da çalışmaktadır. Son yedi ayda hane toplamda 462 yevmiye ile 34 bin 650 TL bir gelir elde etmiş, tarım aracısından elden aldığı nakit avans ve bakkaldan veresiye alınanlar için toplam 16 bin 707 TL borcu bulunmaktadır. Sene içinde tarım aracısı tarafından karşılanan ihtiyaçlar haneye borç olarak yazılmış ve kasım ayında toplam yevmiye gelirinden düşülecektir.

Grafik 11. Şubat 2020- Ağustos 2020 arasında hanenin toplam yevmiye sayısı değişimi

Bu durumda yıl boyunca elinde çok fazla nakit para bulunduramayan ve ihtiyaçlarını doğrudan karşılayamayan aile bugünden eline yaklaşık 13-14 bin TL civarında bir nakit kalacağını hesaplamaktadır. Fakat bu paranın tamamının 2020 Kasım ayında ailenin eline geçmeden hesabın bir sonraki sezona aktarılabilmesi de mümkündür. Bu durumu işçi İsmail 'yevmiye çok, para yok' şeklinde ifade etmektedir. Hane 2020 Kasım ayında elde ettiği gelirin belirli bir kısmını tarım aracısından aldıktan sonra bu sefer kalan kısım için alacaklı olarak da bir sonraki sezona adım atmaktadır. Bu süreç tamamen tarım aracısı ve tarım aracısı ile koşullarını müzakere edemeyecek kadar bağımlı bir ilişkiye sahip hanehalkı reisi arasında belirlenmektedir. Sonuç olarak haneler sürekli olarak bir borç ve alacak ilişkisi içerisinde sadece gündelik ihtiyaçlarını karşılayarak, finansal beklentileri ve planları kısıtlı bir şekilde yaşamaya devam etmektedir. Bu şartlar içerisinde işçi İsmail, dokuz yaşındaki oğlan çocuğunun en büyük kızlarını evlendirmeden önce işe başlamasını ve hanede eksilen gelir kaybını telafi etmesini beklemektedir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Adana ve Mersin illerindeki mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını döneminde gelir ve gider hesaplarının belirsizleştiği, alacak ve borç döngüsü içerisinde gelecekle ilgili finansal beklentilerin ve planların kurulamadığı; gündelik asgari ihtiyaçların ancak karşılanabildiği, koronavirüs salgınının neden olduğu ekonomik şokla, eğer mümkünse daha fazla borçlanılarak ve/veya hanedeki mevcut emeğin daha yoğun kullanılarak baş edilmeye çalışıldığı bir dizi koşullar içerisinde hayatlarına devam ettikleri görülmektedir.

2.4. Koronavirüs Salgınının Sosyal Desteklere Etkisi

2.4.1. Sosyal güvenlik ve destek sistemlerine erişim

Araştırma kapsamında koronavirüs salgınında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin sosyal güvenlik ve destek hizmetlerine erişim durumları değerlendirildiğinde söz konusu hizmetlere erişim konusunda koronavirüs salgını öncesi ve sonrası belirgin bir değişiklik tespit edilememiştir.

Görüşülen hanehalkı temsilcilerinin yüzde 54'ü (118 kişi) herhangi bir kuruluştan düzenli olarak aynı veya nakdi yardım/destek aldıklarını belirtmiştir. (Tablo 18).

Tablo 18. Herhangi bir kuruluştan düzenli olarak aynı veya nakdi yardım/destek alma durumu

Aynı veya nakdi destek alma durumu	Frekans	Yüzde
Evet	118	53,9
Hayır	101	46,1
Toplam	219	100,0

Destek aldığını belirten Türkiyeli hanehalkı temsilcilerinin yarısının (79 hane) destek olarak andığı 'çocuk yardımı' şartlı eğitim desteği ve sağlık yardımlarıdır. En yaygın olarak rastlanan bu yardımların yanı sıra 11 hanenin 'engelli', altı hanenin 'yaşlılık' ve dört hanenin ise 'dul ve yetim' yardımı aldığı tespit edilmiştir. Sadece bir hanenin emeklilik geliri bulunmaktadır. Koronavirüs salgını döneminde bu gelirlere herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Türkiyeli 159 hanenin yüzde 76,5'inin (121 hane) primi devlet tarafından ödenen genel sağlık sigortası kapsamında olduğu, buna karşın yüzde 20'sinin (32 hane) ise hiçbir şekilde bir sosyal güvenlik mekanizmasına kayıtlı olmadığı görülmektedir. Sadece üç hane SGK'lı ve üç hane ise isteğe bağlı tarım sigortası olan üyeleri olduğunu belirtmiştir.

Görüşülen Suriyeli hanelerin yüzde 65'i (39 hane) Kızılay Kart'ına sahip olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Suriyeli haneler içinde un yardımı gibi aynı yardım alan haneler ile 2017 yılında kapsamı genişletildiği için şartlı eğitim yardımını alan altı Suriyeli hane de bulunmaktadır. Suriyeli haneler için Kızılay Kart oldukça önemli bir sosyal yardım olarak görülmektedir. Suriyeli hanelerden bazıları bu durumu 'Kızılay Kart olmasaydı aç kalırdık' şeklinde ifade etmiştir.

Kızılay Kart'a sahip olan Suriyeli haneler koronavirüs salgını döneminde desteklerde yüzde 18,3 oranında 'artış' olduğunu belirtmiştir. Söz konusu artışın nedeni olarak 2020 Haziran ve Temmuz aylarında bazı Suriyeli hanelere ek ödeme yapılması gösterilebilir.

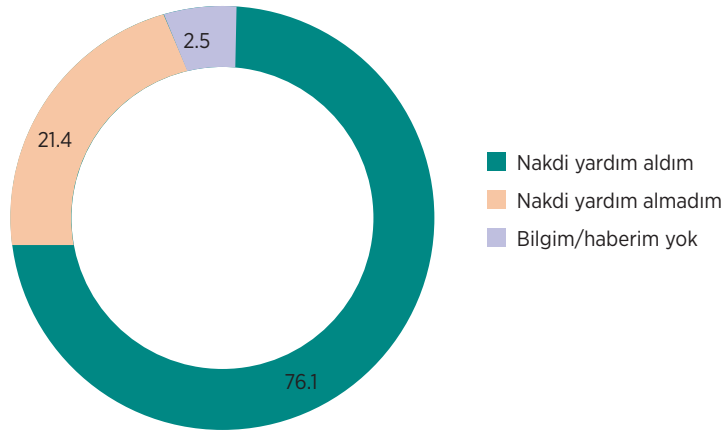
⁷¹ Sosyal Uyum Yardımı (SUY) Programı birçok yararlanıcı tarafından Kızılaykart olarak adlandırılmaktadır.

Çocukları için şartlı eğitim ve/veya sağlık yardımından faydalanan hanelerin oranı yüzde 37,9'dur (83 hane). Bu hanelere göre koronavirüs salgını başladıktan sonra bu kapsamda aldıkları yardım miktarı büyük ölçüde aynı kalmıştır (yüzde 72). Hanelerin yüzde 24'ü ise bu yardımlarda son dönemde bir azalma olduğunu ifade etmiştir. Yardımların azaldığını ifade eden hanehalkı temsilcilerinin koronavirüs salgını dönemindeki sosyal yardımların azalma sebepleri ile ilgili bir bilgisi/fikri bulunmamaktadır.

Hanelerin yüzde 53,9'u (118 hane) düzenli olarak yardım aldığını belirtmektedir. Düzenli yardım alan Türkiyeli 79 hanenin 12'si salgınla birlikte aldıkları yardımlarda bazı gecikmeler yaşandığını, kimi zaman yardım miktarının azaldığını belirtmiştir. Kızılay Kart'a sahip 39 Suriyeli haneden sadece ikisi salgın döneminde desteklere erişimle ilgili sorun yaşadığını ifade etmiştir. Bunun dışında ikamet değişikliği nedeniyle Kızılay Kart'ları iptal edilen haneler olduğu da görülmüştür.

Ayrıca, görüşülen Türkiyeli hanelerin çoğunluğunun (yüzde 76,1) Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yürütülen ve 'Pandemi Sosyal Destek Programı' kapsamında sağlanan 1000 TL nakdi yardımı aldığı görülmüştür (Grafik 12).

Grafik 12. Hanelerin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sağlanan 1000 TL koronavirüs salgını nakdi yardımı alma durumu

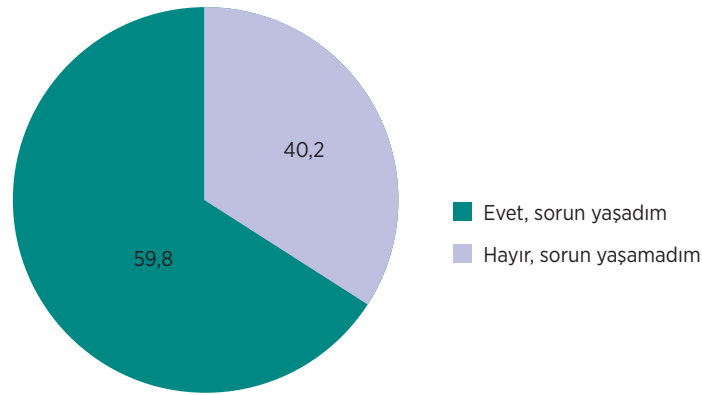
2.4.2. Sağlık sistemleri ile ilgili hizmetlere erişimde değişim

Koronavirüs salgınında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin artan harcamalar ve koronavirüs salgını tedbirleri doğrultusunda sağlık sistemlerine erişimlerindeki değişim ile söz konusu alanlardaki hizmetlere erişimleri de incelenmiştir. Buna göre, koronavirüs salgını kapsamında alınan tedbirler nedeniyle sağlık sistemlerine erişimde sorunlar yaşandığı görülmektedir. Bununla birlikte işgücü kaybını giderecek maddi imkanlardan yoksun olan ha-

nelerin yaşam ortamına virüs taşıma endişesi ile ihtiyaç duydukları sağlık hizmetlerini de erteleme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Görüşülen hanehalkı temsilcilerine kendilerinin ya da hanedeki herhangi birinin, 2020 Mart ayının ortasından bu yana ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini almada (tedavi, doktor muayenesi, kontrol, ilaç temini vb.) herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadığı sorulduğunda, 219 hanenin yüzde 60'nın (131 kişi) herhangi bir sorun yaşamadığı görülmüştür (Grafik 13).

Grafik 13. 2020 Mart ayının ortasından bu yana ihtiyaç duyulan sağlık hizmetlerini almada (tedavi, doktor muayenesi, kontrol, ilaç temini vb.) sorun yaşama durumu (yüzde)

Koronavirüs salgını döneminde sağlık hizmetlerine erişimde herhangi bir sorun yaşanmamasının genel sebebinin halihazırda mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin normal şartlar altında da bu hizmetleri çok sık almamaları ya da söz konusu hizmetler konusunda yeterli ölçüde bilgi sahibi olmamalarıdır. Diğer yandan bu soruya verilen cevapların genel dağılımı incelendiğinde herhangi bir sosyal destek mekanizmasına dahil olarak erişim hakkı bulunan hanelerin de koronavirüs salgını nedeniyle uygulanan karantina önlemleri nedeniyle bu dönemde sağlık başta olmak üzere belirli hizmetleri yeterli düzeyde alamadıkları görülmektedir. Koronavirüs salgını döneminde sağlık hizmetlerine erişim ile ilgili bazı söylemler aşağıda sunulmuştur:

'Araç bulmakta zorlanıyoruz. Salgın var diye hastaneye gidemedik.'

'Randevu alamadık, ancak acilden giriş yaptık, o zaman da doktor göremiyor-sun.'

'Kızımın yanağında kist var, ameliyat olamıyor. Koronavirüs yüzünden ameliyatı doktor tarafından erteleniyor.'

'İlaç alacak param yok. Doktor zor durumda kalmadıkça gelme diyor.'

'Çocukların aşılarını zamanında yapamadık, daha önce aşı için sağlık ekibi gelirdi. Biz hastaneye gitmeye korktuğumuz için götürüyoruz.'

'Virüsten dolayı korkuyoruz, çocuğun kolu kırıldı gidemedik.'

'Sıkıntım var, çadıra virüs getiririm diye doktora gidemiyorum.'

Sağlık hizmetlerine erişimle ilgili belirtilen görüşler incelendiğinde erişimi sınırlayan ya da engelleyen iki ana gerekçe ön plana çıkmaktadır: Bunlardan ilki koronavirüs salgını kapsamında alınan tedbirler olurken, ikincisi ise yaşam alanlarına virüs taşıma korkusu nedeniyle sağlık hizmetlerine başvurmayı erteleme. Diğer taraftan koronavirüs salgını başladığından beri sağlık harcamaları artan hanelerin oranı ise yüzde 55'tir. Bu artışın bir yönüyle kamu sağlık merkezlerini kullanamayan ve/veya ilaçlarını indirimli alamayan hanelerin özel sağlık kuruluşlarına yönelmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, ulaşım masraflarının artmış olması da görüşülen kimi haneler tarafından dile getirilen bir diğer sorundur.

Düzenli gelirin olmadığı ya da yetersiz kaldığı durumlarda destek ve yardımlar mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişim sağlayabilmesi açısından oldukça önemlidir.

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin sosyal destek kaynaklarına erişim durumları ile ilgili kurum görüşleri de alınmıştır. Buna göre söz konusu hanelerin erişimini artırmaya yönelik olarak yerel yönetimler, sivil toplum ve BM kuruluşları çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Görüşülen 219 hane içerisinde 152 hane (yüzde 69,4) salgın döneminde herhangi bir destek/hizmet aldıklarını beyan etmiştir. Ancak tüm çabalara rağmen düzenli destek ve hizmet sağlanamaması nedeniyle mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin koronavirüs salgını döneminde çeşitli kaynaklara erişimlerinin sınırlı olduğu söylenebilir.

Görüşülen kurumlardan elde edilen bulgulara ve saha gözlemlerine göre, kurumların koronavirüs salgınında mevsimlik gezici tarım işçileri için ek maddi kaynak oluşturulması ve çeşitli hizmetlere erişim artırılması yönünde girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Adana Mevsimlik Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi (METİP) İl Koordinatörlüğü, Kızılay ve Uluslararası Göç Örgütü (IOM) gibi kurumların destekleriyle Adana Ovası'nda geçici çadır yerleşimlerinde yaşamakta olan mevsimlik gezici tarım işçilerine beş bin adet yardım paketi dağıtılmıştır. Ayrıca, üç ay süreyle geçici çadır yerleşim alanlarını dezenfekte etmişlerdir.

Mersin'de Kızılay ekiplerinin hijyen ve bebekler için ihtiyaç kolisi dağıtımını yaptığı, salgınla ilgili Türkçe ve Arapça bilgilendirme faaliyetlerinde bulunduğu öğrenilmiştir. Gönüllülerin desteğiyle WhatsApp grupları üzerinden bilgi güncellemeleri yapıldığı da dile getirilmiştir. Mersin ilinde belediyeye yapılan görüşmede temel ihtiyaçlar, kişisel olarak ve hanelerde ihtiyaç duyulabilecek temizlik malzemelerine ilişkin tespit yapıldığı, STK'ların desteğiyle bu ihtiyaçlara yönelik yardımlar dağıtıldığı belirlenmiştir. Bununla birlikte İl Sağlık Müdürlüğü ve belediyeye bağlı Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı tarafından koronavirüsle ilgili çalışmalar yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Kurumlarla yapılan görüşmelerde geçici çadır yerleşim alanlarına yönelik hijyen paketi dağıtımının ve koronavirüs salgınıyla ilgili bilgilendirmenin en yaygın hizmetler olduğu görülmüştür.

Görüşülen kurum temsilcileri sahada destek/yardımların sunulmasında ve ihtiyaç sahiplerinin tespit edilmesi konusunda çeşitli güçlükler yaşandığını dile getirmişlerdir. Örneğin, Mersin ilinde ihtiyaç sahibi nüfusun geniş bir alana yayılmış olması ve ikamet kayıtları konusunda belirsizliklerin olması bu güçlüklerin temel nedeni olarak belirtilmişken, geçici sığınmacı ve uluslararası koruma altında olanlara yönelik çalışan STK'ların özellikle çadır yerleşim yerlerinde bu gruplara odaklanan yardımların dağıtılması konusunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar ile olmayanlar arasında ayırım yapma zorunluluğu olduğu dile getirilmiştir. Bu durumun yardım dağıtım esnasında çeşitli sıkıntılara yol açtığı aktarılmıştır.

Diğer yandan hanelerin ihtiyaç sahibi olarak tanımlanabilmesi için belirli demografik kriterleri sağlamaları gerektiği; fakat bazı durumlarda ailelerin bu konuda yeterince bilgi sahibi olmadığından destek ve yardımlara erişim sağlayamadıkları belirtilmiştir. Saha deneyimlerini aktaran bir insani yardım görevlisi, geçici çadır yerleşiminde yaşayan mevsimlik göçmen tarım işçilerinin gelişmeler konusunda yeterince haberdar olmadığını dile getirmiştir. Sahada çalışan bir STK temsilcisi ise çadır yerleşim alanlarında yaşayan mevsimlik göçmen tarım işçisi ve hanelerinin normal şartlar altında da merkezdeki gelişmelerden haberdar olmadığını, salgın döneminde Türkçe bilmeyen kesimler açısından bilgiye ulaşmak konusunda ilave güçlükler yaşandığını ve WhatsApp grupları üzerinden önemli bilgileri Türkçe ve Arapça dilinde hazırladıkları videolarla yaygınlaştırmaya çalıştıklarını belirtmiştir.

Kurum görüşmeleri bulgularına göre bu dönemde karantina önlemleri kapsamında Göçmen Sağlık Merkezleri'ne ve birinci basamak sağlık hizmetlerine erişim konusunda sorunlar yaşandığı ve çadır yerleşim alanlarında yaşayan mevsimlik göçmen tarım işçilerinin şehir merkezlerinde hastanelere başvurmuyor olmaları nedeniyle sağlık hizmetlerine erişim konusunda da güçlükler yaşandığı görülmektedir. Ayrıca, mevsimlik gezici tarım işçilerinin gün boyu tarla/bahçede çalışıyor olmaları ve kamu kurumlarının da mesai saatlerinin tarla/bahçede çalışma saatlerine denk gelmesi sebebiyle kamu kurumlarının mevsimlik gezici tarım işçilerine ulaşma konusunda güçlükler yaşadığı da görülmektedir. Koronavirüs salgını kapsamında alınan tedbirler de saha da faaliyet gösteren kurumların saha çalışmalarını planladıkları gibi yürütememelerine sebep olmuştur.

2.5. Koronavirüs Salgını Öncesi ve Sonrası Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Hanelerdeki Çocukların Eğitime Erişim ve Devamlılığındaki Değişim

Mevsimlik gezici tarım işçiliği yapan ailelerin çocukları ve tarımsal üretimde çalışan çocuklar, çalışma ve yaşam koşulları göz önünde bulundurulduğunda, en dezavantajlı gruplar arasında yer almaktadır. Bu nedenle mevsimlik gezici tarım işçiliğinde en yaygın güçlüklerden biri eğitime katılım ve devamdır. Eğitime katılma ve/veya devam konusunda halihazırda pek çok dezavantajı bulunan bu topluluğun, salgın süreci ile birlikte eğitime tutunmalarının daha da zorlaştığı görülmekte ve bu durumun uzun vadede çocuk işçiliğini artıracak etkenlerin başında olacağı değerlendirilmektedir. Çünkü, 2020 Mart ayının ikinci haftası itibarıyla pek çok ülkede okulların kapanması ile birlikte dünya genelinde iki milyara yakın

öğrenci (okul öncesinden yüksek öğrenim seviyesine toplam öğrenci sayısının yüzde 92'si) okullarından uzak kalmıştır.⁷² Yüz yüze eğitime ara verilmesiyle birlikte eğitim yöneticileri ve okullar eğitim hizmetlerini yeniden şekillendirmek için teknoloji temelli çözüm yollarına başvurmuş; video konferanslar, canlı sınıf uygulamaları, çevrimici öğrenme araçları dünyanın farklı kesimlerindeki öğretmenlerin öğrencilere ulaşmak ve onlarla teması sağlamak için kullandıkları ortak araçlar olmuştur. Özellikle teknolojik altyapının yetersiz olduğu ülkelerde ulusal televizyon kanalları ve radyo yayınları eğitim materyallerini öğrencilere ulaştırmak için öncelikli olarak tercih edilmiştir.⁷³ Dünya genelinde özellikle dezavantajlı öğrencilerin eğitime erişimine yönelik stratejiler ülkeler bazında hayata geçirilmiş olsa da orta ve uzun vadede salgının ekonomik dengeleri bozan ve kırılabilirliği artıran durumları (gıda tedarik zincirlerinde aksaklık yaşanması, kimi alanlarda üretimin durması, işsizlik/işten çıkarılma sonucu hane gelirlerinin azalması, kamu harcamalarının sağlık harcamalarına kaydırılması nedeniyle kısıtlanması gibi) ortaya çıkardığı bir gerçektir. Bununla birlikte okulların salgın tedbirleri kapsamında tamamen ya da kısmen yüz yüze eğitime ara vermiş olması dünya genelinde milyonlarca çocuğun eğitimden koparak çocuk işçiliğine sürüklenebileceğine⁷⁴ ve 20 yıldır kaydedilen ilerlemenin ardından salgın nedeniyle önümüzdeki yıllarda çocuk işçiliğinde küresel bir artış görülebileceğine yönelik endişeleri artırmaktadır.

Bu noktadan hareketle bu araştırmada, koronavirüs salgını sürecinde mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların eğitime katılım ve eğitim hizmetlerine erişim durumları ile eğitime katılım konusunda istek ve beklentilerinin değişimi incelenmiştir.

2.5.1. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki yetişkinlerin ve çocuklarının yaş ve cinsiyete göre eğitime katılım durumları ve koronavirüs salgını sürecindeki değişim

Mevsimlik gezici tarım işçisi haneler yoğunluklu olarak mart ve nisan aylarında ikamet ettikleri şehri terk ederek mevsimlik tarım işinin bulunduğu bir başka yerleşim yerine genellikle tüm hanehalkı ile birlikte göç etmektedirler. Bu göç süreci ortalama 5-8 ay sürmekte ve genellikle kasım ayında sürekli yaşadıkları yerleşime geri dönmektedirler. Bir kısım hane ise Adana, Mersin ve Hatay gibi tarımsal üretimin sürekli devam ettiği bölgelerde yılın tamamını geçici çadır yerleşimlerinde geçirmektedir. Her yıl hanesiyle birlikte tarım işçiliği için göç sürecine katılan yüzbinlerce çocuk, eğitim yılı sona ermeden ayrıldıkları okullarına, ancak okullar açıldıktan bir süre sonra geri dönebilmektedir. Söz konusu yaşam ve çalışma döngüsü nedeniyle, çocukların eğitiminin büyük ölçüde aksadığı ve kız çocukları başta olmak üzere pek çok çocuğun eğitime katılma ve/veya devam konusunda sorunlar yaşadığı açıktır. Bu araştırmadan elde edilen bulgular da mevsimlik gezici tarım işçiliğinin mevcut

⁷² UNESCO. (2020), COVID-19 Educational Disruption and Response.

⁷³ Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Dünya Genelinde Covid-19 Sebebiyle Ülkelerin Uyguladığı Uzaktan Eğitim Çalışmaları ve Eğitim Politikaları Dünya-Genelinde-Covid-19-Sebebiyle-Ülkelerin-Uyguladığı-Uzaktan-Eğitim-Calismalari-ve-Egitim-Politikalari.pdf

⁷⁴ UNICEF and ILO. (2020), COVID-19 and Child Labour: A time of crisis, a time to act <https://data.unicef.org/resources/covid-19-and-child-labour-a-time-of-crisis-a-time-to-act/>, s:8-9.

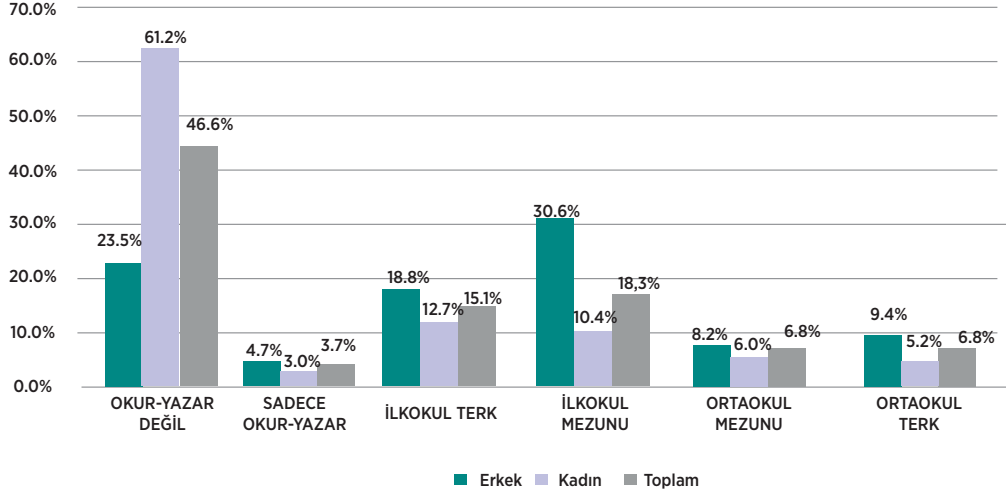
yaşam ve çalışma koşulları dinamikler ile örtüşmektedir. Söz konusu hanelerdeki yetişkinlerin eğitime katılabildikleri eğitim seviyesi ilkokul ve ortaokul olurken, kısmen ortaokul çoğunlukla lise çağında okuldan koptukları görülmektedir. Yine daha önce yapılan araştırmalarla benzer şekilde kadınların eğitime katılım ve devam konusunda erkeklere oranla geride kaldığı görülmektedir. Yoksulluk gerçeği içerisindeki hanelerin gelirlerini artırabilmek ya da geçim sıkıntıları ile baş edebilmek amacıyla geçmişte olduğu gibi daha çok borçlanarak ya da emek yükünü hane içerisindeki çocuklara aktararak baş etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu nedenle yüz yüze eğitime ara verilen salgın döneminde uzaktan eğitimi takip etmek yerine çocukların tarla ya da bahçelerde çalışmaya başladıkları dikkat çekmektedir. Daha önceki bulgulardan farklı olarak 5-9 yaş aralığındaki okul çağı çocukların daha yüksek bir oranda okula devam etmedikleri ya da okula hiç kaydettirilmedikleri görülmektedir.

Hanehalkı temsilcileri ve üyelerinin eğitim durumları

Adana-Mersin illerinde 219 hanehalkı temsilcisi ile yapılan anket çalışmasında hanehalkı ile birlikte 1561 kişinin eğitim durumları hakkında veri toplanmıştır. Haneleri temsilen görüşülen kişilerin neredeyse yarısının (yüzde 46, 102 kişi), okuma-yazmayı hiç bilmediği görülmektedir. Kadınların yüzde 61'i (82 kadın) okur-yazar olmama durumu, erkeklere göre daha fazladır. Katılımcıların sadece yüzde 18'i (40 kişi) ilkokul mezunu, yüzde 6,8'i ise ortaokul mezunudur (Grafik 14). Tüm katılımcılar arasında lise, yüksekokul ve üniversite mezunu bir kişi ile karşılaşmıştır.

Şanlıurfa ilinde, koronavirüs salgını nedeniyle gezici tarım işçiliğine gidemeyen, ikamet ettikleri ilçelerinde kalan tarım işçisi 15 hanede 13 kadın, yedi erkek olmak üzere toplam 20 yetişkinle yapılan derinlemesine görüşmelerde ise, 13 kadından dokuzunun hiç okula gitmediği, sadece üçünün ilkokul mezunu olduğu, bir kişinin ise dördüncü sınıfta ilkokulu terk ettiği görülmektedir. Görüşülen hanelerdeki erkeklerin dördünün hiç okula gitmediği, iki kişinin ortaokul mezunu, bir kişinin de ilkokul mezunu oldukları görülmüştür.

Grafik 14. Hanehalkı temsilcilerinin eğitim durumlarının cinsiyet ve toplam katılımcı sayısına göre dağılımı

Bu bulgulara göre mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki bireylerin genel olarak eğitime en çok ilköğretim ve ortaokul seviyesinde katılım gösterdikleri, eğitime katılım bakımından kadınların erkeklere oranla daha geride kaldığı söylenebilir (Grafik 14). Yaş grupları ve okula devamlılık durumları incelendiğinde 8 yıllık eğitime geçildiği 1997 yılından sonra örgün eğitimde olan bireylerin ilköğretim mezunu oldukları ya da daha geç okulu terk ettikleri görülmektedir. Bu bulgu, 8 yıllık zorunlu temel eğitimin bu hanelerdeki dezavantajlı gruplarda olumlu etkileri olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma bulgularına göre, hanelerde yetişkinlerin eğitim durumları ve eğitimden kopma durumları incelendiğinde, mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkin hanehalkı bireylerinin yüzde 11'inin (171 kişi) ilköğretim ve yüzde 9'unun (141 kişi) ortaokul düzeyinde okulu terk ettikleri görülmektedir. Liseye ve/veya üniversiteye devam eden yalnızca birer kişi bulunmaktadır.

Kadınların okula devam edememe nedenleri incelendiğinde, kadınların en çok maddi imkansızlıklar ve cinsiyete dayalı nedenler yüzünden okulu bıraktıkları; maddi imkansızlıkların altında yatan nedenin hanehalkı gelirine katkı ve yoksulluk, cinsiyete dayalı nedenlerin altında yatan etkenin ise kız çocuğunun okutulmaması gerektiği ile ilgili yaygın düşünce ve erken evlendirme olduğu görülmektedir.

'O zamanlar okulun adı bile yoktu evde. Hiç söz konusu olmadı. Yokluktan sıra gelmedi.'

'Köyde, 'Kızdır, ayıptır, neden okula gidiyorsun?' dediler.'

Mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkin erkeklerle yapılan derinlemesine görüşmelerde bir Suriyeli tarım işçisi dışında derinlemesine görüşmelere katılan tüm yetişkin erkekler okula gittiklerini belirtmişlerdir. Erkeklerin yaklaşık yüzde 80'inin ilkokul mezunu, geri kalanın ise ortaokul mezunu olduğu görülmektedir. Erkekler, okulu bırakma nedenleri arasında ilk sırada *maddi imkansızları*, ikinci olarak da *güvenliği* belirtmişlerdir. Ayrıca kişilerin yoksullukları kadar, hanelerin yaşadıkları bölgelerdeki eğitime erişim ile ilgili sorunlar da örneğin okul olmaması gibi, dikkat çekmektedir.

'Bizde fakirlik miras gibi, ben ilkokul çağındayken babam fakirdi. Ona destek olmak için okulu bırakıp tarlaya gitmeye başladım. Şimdi benim çocuklarım da aynı hikâyeyi yaşıyor.'

Hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşme bulgularına göre bir hanede bulunan okul çağındaki çocukların sayısı 4 ile 6 arasında değişmektedir. 5-9 yaş grubundaki çocukların büyük bir kısmı yaşlarına bağlı olarak anasınıfı ve ilkokul öğrencisidir. Söz konusu yaş grubunda olup, okula devam eden çocuklar arasında oğlan çocukların ilkokula devam etme oranı kız çocuklara göre biraz daha fazladır.

Okul çağında olup okula gitmeyen 5 ile 9 yaş aralığında çocukların oranı yüzde 45,4 (108 kişi)'tür. Bunların yüzde 40,8'i oğlan, yüzde 50,9'u kızdır. Anket verilerine göre bu durumda olan 108 çocuğun 62'si Türkiyeli hanelerde, 46'sı ise Suriyeli hanelerde yaşamaktadır. Bu bulgu, gerek mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerde gerekse Türkiye'deki genel eğilime ters görünmektedir. Görüşme yapılan hanelere göre bu durumun en önemli nedenlerinden biri olarak koronavirüs salgını gösterilmiştir. Araştırmanın yapıldığı sırada yüz yüze eğitime tekrar başlamasına yönelik belirsizliklerin devam etmesi, diğer taraftan hanelerin salgına yönelik endişeleri ve özellikle 2020-2021 eğitim-öğretim yılında ilkokula veya anasınıfına başlayacak 5-6 yaş grubu çocukların durumu ile ilgili kaygıların devam etmesine neden olmuştur. Bu durumun okul kayıtlarının gecikmesine ya da eğitime katılım oranlarının azalmasına neden olduğu düşünülmektedir. Derinlemesine görüşme bulguları söz konusu çıkarımı desteklemektedir.

5-17 yaş grubu arasındaki çocukların sadece yaklaşık yüzde 47'sinin okula devam ettiği (ilk/orta ve lise öğrencileri), ilk/orta ya da liseye devam ederken okulu terk etmiş olanların ise tüm çocukların yüzde 21'ini oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca okul çağında olduğu halde (5-17 yaş arası) hiç okula başlamamış/gitmemiş olan çocukların oranı da yüzde 21'dir. Araştırma kapsamında, okul çağında olduğu halde (5-17 yaş arası) hiç okula başlamamış/gitmemiş olan çocukların cinsiyete ve okul türüne göre dağılımı da incelenmiştir (Tablo 19). Okul çağında olup (10-14 ve 15-17 yaş grubu çocuklar/gençler) okula devam etmeyen çocukların cinsiyet dağılımı incelendiğinde, her iki grupta da okula devam etmeyen kız çocuklarının sayısının oğlan çocuklara göre fazla olduğu görülmektedir (Tablo 20).

Tablo 19. 5-17 yaş arası çocukların cinsiyete göre eğitim durumları

5-17 yaş arası çocukların cinsiyete göre eğitim durumları	Oğlan çocuk (sayı)	Kız çocuk (sayı)	Toplam (sayı)	Toplam Yüzde
Okul çağında değil	2	5	7	0.9
Okul öncesi eğitim	10	4	14	1.9
Okula devam edenler (ilk/orta ve lise öğrencileri)	188	158	346	46.6
Okulu terk edenler (ilk/orta ve lise)	76	84	160	21.6
Mezun olanlar (ilk/orta ve lise)	26	28	54	7.3
Okul çağında ama okula gitmiyor	73	87	160	21.6
Diğer	1	0	1	0.1
Toplam	376	366	742	100

Tablo 20. Okul çağında olup okula devam etmeyen çocukların cinsiyet dağılımı

Okul çağında olup okula devam etmeyen çocukların yaş grubu		Oğlan çocuk	Kız çocuk	Toplam
5-9 yaş okula devam etmeyen çocuklar	Frekans	53	55	108
	Cinsiyet içinde (yüzde)	49.1	50.9	100
10-14 yaş grubu okula devam etmeyen çocuklar	Frekans	11	20	31
	Cinsiyet içinde (yüzde)	35.5	64.5	100
15-17 yaş grubu okula devam etmeyen çocuklar	Frekans	9	12	21
	Cinsiyet içinde (yüzde)	42.9	57.1	100

Örgün eğitim çağında olmasına rağmen, eğitime devam etmeyen çocukların okula devam etmeme nedenleri, kız ve oğlan çocuklar için ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre uyruklarından ve cinsiyetlerinden bağımsız olarak çocukların okula devam etmemesinin temel nedeni *düşük aile geliri* nedeniyle çocukların çalışmak zorunda kalmasıdır. Hem Türkiyeli hem de Suriyeli çocuklar için bu durum ilk sırada gelmektedir. Türkiyeli oğlan ve kız çocuklarının okul dışında kalmalarında *okul masrafları* ikinci önemli bir neden olarak karşımıza çıkarken (yüzde 25,7 ve yüzde 20,7, sırasıyla), Suriyeli oğlan çocukları için ikinci önemli neden *okula ulaşım sorunu* olmuştur (yüzde 19). Suriyeli kız çocukları için ise *sosyal dışlanma* (yüzde 15,7) ikinci sırada gelmektedir. Türkiyeli çocuklar açısından *aileleri tarafından okula ve eğitime heveslerinin olmadığı düşüncesi* bu çocukları okul dışı bırakan üçüncü neden olarak ifade edilirken, Suriyeli oğlan çocuklarında *sosyal dışlanmışlık* (yüzde 17,5), kız çocuklarda

ise *okula ulaşım* problemi ile *ev işlerinde çalışma zorunluluğu* üçüncü neden olarak karşımıza çıkmaktadır.’

Tablo 21. Çocukların okula devam etmeme/edememe nedenleri (yüzde)

Çocukların okula devam etmeme/edememe nedenleri	Türkiyeli Oğlan Çocuklar	Türkiyeli Kız Çocuklar	Suriyeli Oğlan Çocuklar	Suriyeli Kız Çocuklar
Düşük aile geliri nedeniyle çalışmak zorunda olması/ aile gelirine destek sağlaması	41,9	36,0	36,5	33,7
Düşük aile geliri nedeniyle okul masraflarını karşılayamama durumu	25,7	20,7	15,9	10,8
Ev işlerinde çalışma (kardeş bakımı, yaşlı bakımı, yemek vb.) zorunda olması		6,3		12,0
Okula ulaşım sorunlarının olması	3,8	7,2	19,0	12,0
Ailenin gezici tarım işçiliği yapmasından dolayı okula devamsızlık olması	6,7	7,2	11,1	9,6
Sosyal dışlanmışlık (etnik durum, yoksulluk vb. nedenler)	2,9	2,7	17,5	15,7
Cinsiyete bağlı konular (kız çocuklarının okutulmaması vb.)		9,0		
Çocuklarının okula/ eğitime dair hevesinin olmaması	15,2	9,9		4,8
Diğer	4,0	0,9		1,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Hem Türkiyeli hem de Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının cinsiyet fark etmeksizin okula devam edememelerinin altında yatan temel nedenin ‘*yoksulluk ve yokluk*’ olduğu görülmektedir. Yoksulluk dışında Suriyeli haneler için okula ulaşım sorunu ve sosyal dışlanmışlık kritik gerekçelerdir. Buradaki bulgular, hane halkı gelirine destek olmak ve yoksulluk ön planda görünse de aslında Suriyeli hanelerin çocuklarının eğitim sistemine entegre edilememiş olduğunun da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Suriyeli hanelerle yapılan derinlemesine görüşmeler, Suriye’de okula giden çocukların Türkiye’ye gelmeleri ile birlikte okula devam edemediklerini, Türkiye’de doğan çocukların da kimlik sorunu, sağlık sorunları ve maddi imkansızlıklar nedenleri ile okula başlayamadıklarını ortaya koymaktadır.

'Okul çağındaki iki çocuğum da cam hastası. Biri zaten tedavi olduğu için okula gidemiyordu, diğerinin de bu sene virüs nedeniyle kaydını yaptıramadık. İki çocuğum için de engelli desteği alıyorum ama bu sene azaldı. Neden azaldığını da bilmiyorum... Bankadan 5000 TL borç aldık. Banka borçlarımızı kapatmak için de borç aldık...'

2.5.2. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitim hizmetlerine erişim durumları ve koronavirüs salgını sürecindeki değişim

Araştırma bulguları koronavirüs salgınından önce hanelerdeki çocukların çoğunluğunun (yaklaşık yüzde 70) eğitime devam ettiğini ortaya koymaktadır. Eğitimlerine devam eden çocukların salgın öncesinde mevsimlik göç nedeniyle okul değiştirme, akran zorbalığı ya da akademik başarısızlık gibi nedenlerle zorluk yaşadıkları görülmektedir. Salgın öncesinde yaşadıkları zorluklara rağmen eğitimlerine devam eden çocukların sadece yüzde 11'inin uzaktan eğitimi takip edebildikleri, yüzde 29,8'inin ise salgın ile birlikte oluşan zorunluluklar nedeniyle çalışmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Adana-Mersin illerinde hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmelerde hanelerin yüzde 69,4'ü (152 hane), Şanlıurfa ilinde görüşülen hanelerin yüzde 73'ü (11 hane) koronavirüs salgını dönemi öncesinde çocuklarının okula devam ettiğini belirtmiştir. Adana-Mersin illerinde okula devam eden çocuklarla yapılan derinlemesine görüşmelerde çocuklara *eğitim hayatları ile ilgili yaşadıkları zorlukların* neler olduğu sorulduğunda, kız ve oğlan çocuklarının bu soruya farklı yanıtlar verdikleri görülmektedir. Kız çocukları yaşadıkları zorlukları en çok *akran zorbalığı* (yüzde 37,5) ve eğitime devam etme ile ilgili *istek ve motivasyonlarının düşük olması* (yüzde 37,5) şeklinde ifade etmişlerdir. Görüşülen kız çocuklarından ikisi (aynı haneden iki kız kardeş) önceden zorluk yaşamadıklarını, zorlukların koronavirüs salgını ile başladığını ifade etmişlerdir:

'Sırnak'tayken yaşadığımız bir zorluk yoktu. Okula düzenli gidip gelebiliyorduk. Zorluklar salgınla başladı.'

Kız çocuklarının eğitime devam etme ile ilgili istek ve motivasyonlarının düşük olma nedenleri arasında *'mevsimlik göç nedeniyle yaşanan okul değiştirme nedeniyle yaşadıkları zorluklar'* ön plana çıkarken, oğlan çocuklar için *'sınavlar'* ön plana çıkmaktadır.

'İki ilde farklı şeyler var. Bir orada okul var, bir burada.'

Gerek hanehalkı görüşmeleri gerekse derinlemesine görüşme bulguları çocukların okul ve eğitimle ilgili motivasyonlarının oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum uzun vadede devamsızlık ve okul terki oranlarını artıran faktörler olmaları nedeniyle önemlidir.

Odak grup görüşmesine katılan çocuklara da (16 kişi) eğitim hayatlarında yaşadıkları zorluklar sorulmuştur. Elde edilen bulgular çocukların akran zorbalığı, okula ulaşım, okulda güvenlik (eşyaların kaybolması/çalınması) sorunları ve öğretmenleriyle iletişim sorunları yaşadıklarını ortaya koymaktadır.

'Bazı arkadaşlar bize kötü davranıyor, benle dalga geçiyor, benim taklidimi yapıyor.'

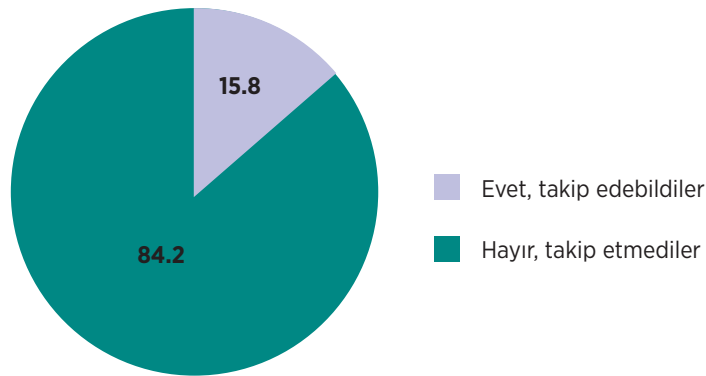
Derinlemesine görüşmelerde çocuklara *'bu zorluklarla nasıl başa çıktıkları'* sorulmuştur. Kız çocukların yarısı zorluklarla başa çıkamadıklarını, diğer yarısı ise öğretmenlerinin yardımıyla başa çıktıklarını ifade etmişlerdir. Oğlan çocuklar bu soruyu yanıtlamaktan çekinirken, bu soruya yanıt veren bir oğlan çocuğun ifadesi şöyledir:

'Elimden geldiğince çaba gösteriyorum. Karşıda (su kanalının diğer tarafındaki çadır yerleşim alanını işaret ediyor...) fen lisesi kazanmış bir çocuk var. Çabalarsak her şey mümkün.'

Odak grup görüşmelerinde ise hem kız hem oğlan çocukların üçte biri zorluklarla başa çıkma konusunda ilk çözüm yollarının arkadaşlarından yardım istemek olduğunu belirterek akran desteğinin önemine işaret etmişlerdir.

Adana-Mersin illerinde hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmelerde salgın öncesinde çocukları eğitime devam eden 152 hanenin yalnızca yüzde 15,8'i koronavirüs salgını döneminde çocukların uzaktan eğitimi takip edebildiğini belirtmiştir (Grafik 15).

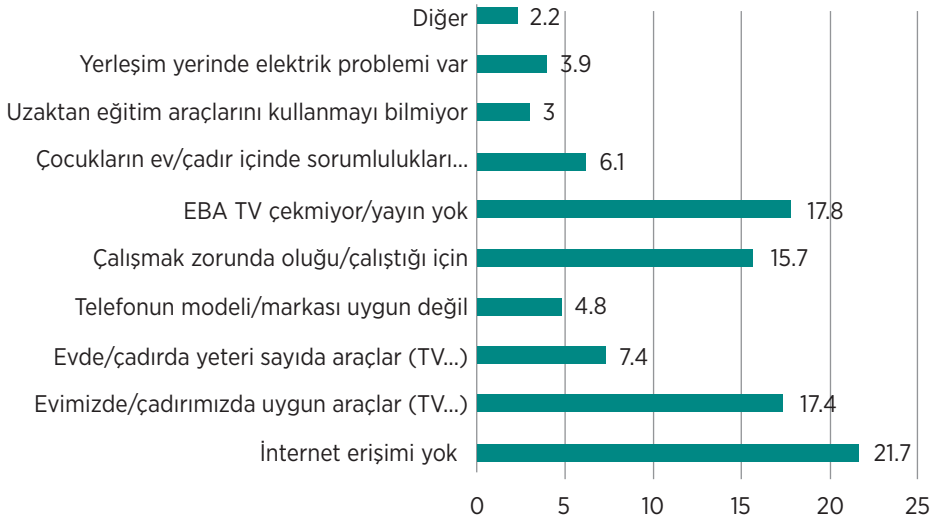
Grafik 15. Koronavirüs salgını öncesinde eğitime devam eden mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının 2020 Mart ayı itibarıyla uzaktan eğitimi takip etme durumları (yüzde)

Koronavirüs salgını döneminde uzaktan eğitimi takip edebilen çocukların ebeveynlerine, çocuklarının en çok hangi teknolojik araçla ve hangi uzaktan eğitim platformu ile uzaktan eğitimi takip ettikleri sorulduğunda TV yüzde 60, EBA (Eğitim Bilişim Ağı) TV⁷⁵ ise yüzde 69 ile ilk sırada gelmiştir. Akıllı telefon kullanımı ile internet tabanlı EBA dijital eğitim platformu kullanımı oldukça azdır. Hanede akıllı telefonun sadece bir tane olması ve onun da çocukların babalarında bulunması nedeniyle pek çok çocuk sadece televizyon ile uzaktan eğitimi takip etmiştir.

Çocukların uzaktan eğitimi takip edememe nedenleri arasında birinci sırada yüzde 21,7 ile internet erişim sorunu öne çıkarken, ikinci sırada çadırlarında televizyonu olsa bile EBA TV'nin çekmemesi/ayarlanmaması (yüzde 17,8); üçüncü sırada uzaktan eğitim için gerekli teknolojik araçlara (televizyon, tablet, bilgisayar vb.) sahip olmama (yüzde 17,4) yer almaktadır. Koronavirüs salgını öncesi okula devam eden çocukların yüzde 29,8'i salgın ile birlikte oluşan zorunluluklar nedeniyle çalışmak zorunda kalarak okula devam edememiştir (Grafik 16). Derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulgulara göre uzaktan eğitimi takip edebilen çocukların da verimli bir ders takip süreci geçirdiklerinden söz etmek oldukça zordur.

Grafik 16. Çocukların uzaktan eğitimi takip edememe nedenleri (yüzde)

⁷⁵ TRT EBA TV, 10 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de koronavirüs salgını ilk vakaya rastlanması sonucunda, ilk ve orta düzeydeki okulların tatil edilmesiyle okula gelinmesine gerek kalmadan bir uzaktan eğitim platformu oluşturma amacıyla Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve Millî Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle 19-20 Mart 2020 tarihinde TRT EBA TV ilkokul, TRT EBA TV Ortaokul ve TRT EBA TV Lise şeklinde üç ayrı kanal olarak test yayınına başlayıp daha sonra 23 Mart 2020'de normal yayına başlayan kanallara verilen isimdir (https://tr.wikipedia.org/wiki/TRT_EBA_TV).

Adana-Mersin illerinde ebeveynlerle yapılan derinlemesine görüşmelerde *koronavirüs salgınının çocukların eğitim durumunu nasıl etkilediği de araştırılmış*, ebeveynlerin çoğu (yüzde 80) koronavirüs salgını ile birlikte çocukların eğitime devam edemediklerini belirtmişlerdir.

'Bizim çocukların eğitimi zaten virüslüydü, suçlusu da biziz. Bizim yüzümüzden buraya mahkûm oluyorlar.'

Çocukları uzaktan eğitimi takip edebilen iki hane çocuklarının akademik başarılarının düştüğünü ve bir hane de çocuklarının sosyal etkileşimlerinin azaldığını ifade etmişlerdir. Çocukları uzaktan eğitimi takip edebilen hanelerden sadece birinde çocukların uzaktan eğitimi verimli bir şekilde takip edebildiği, diğer hanelerdeki çocukların teknik nedenlerle uzaktan eğitimi kısmen ya da zaman zaman takip edebildikleri görülmektedir.

Suriyeli hanelerdeki çocukların ise koronavirüs salgını öncesinde de eğitime devam etmedikleri, bu nedenle uzaktan eğitimle ilgili soruları yanıtızsız bıraktıkları görülmektedir. Suriyeli çocukların eğitime devam edememeleri ile ilgili nedenlerin başında savaş nedeniyle kendi ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmaları, maddi imkansızlıklar, Türkiye'ye geldikten sonra kimliksiz olmaları sebebiyle okul kaydının gerçekleştirilememesi, kayıt yaptırabilenlerin de okuldaki akran zorbalığı, dil problemi, ötekileştirme gibi sosyal nedenlerle okuldan kopmaları yer almaktadır.

'Okuyabilmeleri için okul açılmalı, masrafları karşılayacak para olmalı ve arkadaşları tarafından hor görülmemeleri için temiz kıyafet gerekli.'

Şanlıurfa ilinde, koronavirüs salgınının çocukların eğitimine etkisi sorulan ebeveynlerin neredeyse tamamı çocuklarının maddi ve teknik imkansızlıklardan dolayı geri kaldığını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

'Hiç uzaktan eğitime bakamadılar. İnternet mininternet yok. Okuldan geri kaldılar.'

'Virüs çıktı, okul bitti.'

'Üç aydır çocuklar evde ama okuma-yazmayı bile unuttular diye korkuyorum.'

'Evde bir TV var, siyah-beyaz. Ekranın da yarısı görünmüyor.'

Adana-Mersin illerinde derinlemesine görüşmelerde hanelerin, *çocuklarının uzaktan eğitimi takip edebilmeleri için nelere ihtiyaç duydukları* sorusuna en sık verdikleri yanıtlar arasında yüzde 43 oranında teknik araç ve gereç eksiklikleri (bilgisayar, telefon, televizyon, tablet vb.), yüzde 18 oranında altyapı (internet, şebeke hattı, elektrik vb.) hizmetlerine erişim yer almaktadır. Bunların yanı sıra bilgilendirme eksikliği ve bireysel çalışma ortamına yönelik eksikliklerden de bahsedilmiştir.

Şanlıurfa ilinde ise, *çocuklarının uzaktan eğitimi takip edebilmeleri için nelere ihtiyaç duyduklarına ilişkin hanelerin verdikleri yanıtlar arasında ilk sırada (yüzde 58) internet, (yüzde 25) bilgisayar ve geri kalanı da diğer araçlara (telefon, tablet, TV. gibi) ihtiyaç olduğunu belirtmiştir.*

'Sürekli başkasının telefonuyla olmaz. Telefon lazım, ona hat lazım, internet lazım.'

'Tablet var, bir tane, ama internet yok.'

Derinlemesine görüşmelerde hem haneler hem de çocuklar tarafından uzaktan eğitimi takip edebilmek için ilk sırada belirtilen ihtiyaçlar arasında televizyon yer almaktadır. Bu durum uzaktan eğitim ile ilgili algının EBA TV ile sınırlı olduğunun bir göstergesidir. Canlı EBA dersleri, etkileşimi ve etkisi daha fazla olduğu bilinen internet tabanlı eş zamanlı uzaktan eğitim uygulamalarının mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının beklentileri arasında daha az yer aldığı görülmektedir.

'Bunca çocuk izlemeye çalıştı ama olmadı. Çocuklar arasında sıra kavgası bile çıktı. O diyor ben izleyeceğim, öteki ben. Üç çocuklar sonuçta. Sen mi bakacaksın ben mi?'

'Okula haftada beş gün saat 9.00-14.00 gidiyorlardı. Burada şimdi izleseler ancak günde bir saat. Bir saat olur mu hocam?'

Kurum görüşmeleri kapsamında Adana, Mersin ve Şanlıurfa il Milli Eğitim Müdürlükleri temsilcileri ile yapılan görüşmelerde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın salgın döneminin başlamasıyla birlikte ilgili kurum ve öğretmenlerden çevrimiçi veri toplama araçlarını kullanarak anlık veriler toplayarak, özellikle dezavantajlı ve kırılabilir topluluklara ilişkin durum tespiti yaptığı öğrenilmiştir. Elde edilen veriler ışığında özellikle teknik araç gereç eksikliğini gidermeye yönelik olarak 2020 Eylül ayı itibarıyla EBA destek noktaları (gezici ve sabit) oluşturularak eğitime erişimin artırılmasına yönelik hazırlıklar yapılmaya başlandığı öğrenilmiştir.

Çocuklarla yapılan derinlemesine görüşmelerde hem kız hem de oğlan çocuklarının yarısına yakını koronavirus salgının nedeniyle yüz yüze eğitime ara verilince okula gidemediklerini ifade etmişlerdir. Buna ilaveten kız çocuklarının beşte biri uzaktan eğitime erişimlerinin olmadığını ifade etmiş; bir çocuk virüsten önce de zaten okula gitmemeye başladığından, bir diğeri uzaktan eğitimi takip edemediği için derslerinin biriktiğinden şikâyet etmiştir. Bir çocuk ise, uzaktan eğitimi bir hafta televizyondan takip etmeye çalıştığını ancak tarlada çalıştığı için uzaktan eğitime devam edemediğini dile getirmiştir;

'Bir hafta TV izledim. Sonra işe gittiğim için eğitimi bırakmak zorunda kaldım.'

Oğlan çocuklarından bazıları da uzaktan eğitimi faydalı bulmadıklarını, uzaktan eğitimin yüz yüze eğitime benzemediğini ve soru sormadıklarını dile getirmişlerdir;

'Kardeşim bakıyor şimdi TV'ye mesela, ama anlamayınca soru soramıyor. İyi değil böyle.'

'Öğrencilerin çoğu uzaktan eğitimi hiç anlamıyor. İnsan duygusu, sınıf ortamındaki gibi yansımıyor. Kafama bir şey takıldı diyelim, öğretmene sordum. Orada bitti ders, boşa gitti.'

'Koronadan etkilendik, hastalık geldi okullar kapandı. Derslerden çok geri kaldık. TV'den baktık ama anlamadık. Bazı dersleri hiç anlamadım. Okullar kapandı ve ders çalışmadık. Derslerden geri kaldık. Zorlandık, okul bizim için kapandı.'

'Eskiden okula rahatça gidip geliyorduk, şimdi okula gidebilecek miyiz bilmiyoruz. Önceden okulda mutluydum, şimdi ders çalışmıyoruz, sıkılıyoruz.'

Derinlemesine yapılan görüşmeler okula devam eden çocukların uzaktan eğitim döneminde okulla ya da öğretmenleri ile iletişiminin kesildiğini ortaya koymaktadır. Görüşme yapılan kız çocuklarının neredeyse tamamı uzaktan eğitimi takip edemediklerini ifade etmişlerdir.

'Dersleri hiç takip edemedik. Dördümüz de okuyoruz; bu nedenle hepimiz dersleri takip edemedik. Lise Giriş Sınavı'na girecek olana öncelik verdik. Bazen hepimiz onun dersini de izledik. Zaten 20 dakikada bir konudan hiçbir şey de anlamıyorduk.'

Sadece bir kız çocuğu derslerinin çoğunlukla TV'den takip ettiğini ancak öğretmenlere soru sormamanın çok zor olduğunu ifade etmiştir. Kız çocukları uzaktan eğitimi takip edememe nedenlerini TV olmaması, çadırda yalnız bir adet TV olması nedeniyle sıranın kendilerine gelmemesi olarak belirtmiş; bir çocuk çalışma ortamının olmamasından ve tarlada çalışmak zorunda olmasından, bir diğeri de uzaktan eğitimin ne olduğunu dahi bilmediğinden bahsetmiştir.

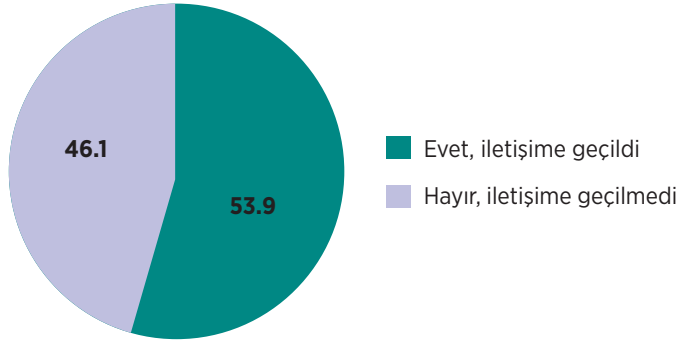
'Öğretmenler arayıp bir şey demedi. Uzaktan takip edebilmek için sakın ortama ihtiyaç var. 'Çalışmadığım bir hayata ihtiyacım var.' Hatta şimdi işe gitsem çadırda olduğum sürece hiçbir şey yapamam. Ev olsa ayrı odaya geçerdim. Burası gürültülü.'

Oğlan çocukların sadece ikisi hiçbir şekilde uzaktan eğitimi takip edemediklerini belirtirken, diğeri kısmen de olsa takip ettiklerini ifade etmişlerdir. Kısmen takip edebildiğini söyleyen çocuklar, başlangıçta dersleri izlediklerini ancak anlatılanları anlamadıkları için izlemeyi bıraktıklarını ifade etmişlerdir. Bir diğeri ise sadece babasının telefonu olduğundan sadece o işe gitmediğinde dersleri takip edebildiğini belirtmiştir. Görüşme yapılan bir çocuk 2020 Mart-Nisan aylarında canlı dersleri, sonra arada da EBA TV izlediğini ifade etmiştir.

Çocukların ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, örgün eğitime salgın nedeniyle ara verilmesiyle birlikte uzaktan eğitim kapsayıcı olamamış; içerik, erişilebilirlik ve zaman gibi unsurlar nedeniyle çocuklar arasında derin farklılık göstererek devam etmektedir. Bu durum çocukların eğitime devam etmelerine ve anlamlı öğrenmelerine yeteri kadar katkı sağlamamaktadır. Evde derslerine yardımcı olacak ebeveyn ya da yetişkin birey olmaması, örgün eğitime ara verilmesiyle birlikte mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının öğretmenleri ile zaten sınırlı olan iletişiminin salgın döneminde daha da kesintiye uğraması gibi nedenler söz konusu çocukların eğitimden kopmalarını destekleyecek unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Hanehalkı temsilcileriyle yapılan anket görüşmelerine katılan 219 hane içinde çocukları eğitimlerine devam eden 152 hanenin yüzde 53,9'u (82 hane) salgın döneminde çocuklarının okullarından öğretmen ve/veya yöneticilerin onlarla iletişime geçtiğini söylerken, yüzde 46,1'i (70 hane) iletişime geçilmediğini belirtmiştir (Grafik 17). Derinlemesine görüşmelerde de hanehalkı içinde okula devam eden kız ve oğlan çocuklarının yarısı koronavirüs salgını döneminde öğretmenleri ile iletişim kuramadıklarını ifade etmiştir.

Grafik 17. Hanelere göre öğretmen veya herhangi bir okul çalışanının uzaktan eğitim döneminde aile veya çocukla iletişime geçme durumu (yüzde)

Kız çocuklarıyla yapılan derinlemesine görüşmelerde kız çocuklarının yarıya yakınının öğretmenleriyle iletişiminin koptuğu, benzer şekilde oğlan çocuklarının da öğretmenleriyle iletişim kuramadıkları görülmektedir. Salgın döneminde öğretmeni ile iletişime geçebildiğini ifade eden çocukların iletişiminin de Whatsapp grupları ile yoğunluklu olarak öğretmenden öğrenciye tek yönlü bilgilendirme ile sınırlı kaldığı görülmüştür. Odak grup görüşmesine katılan Türkiyeli çocukların tamamı 2020 Mart ayından sonra bir daha öğretmenleriyle hiç konuşmadıklarını ya da iletişime geçemediklerini belirtmişlerdir.

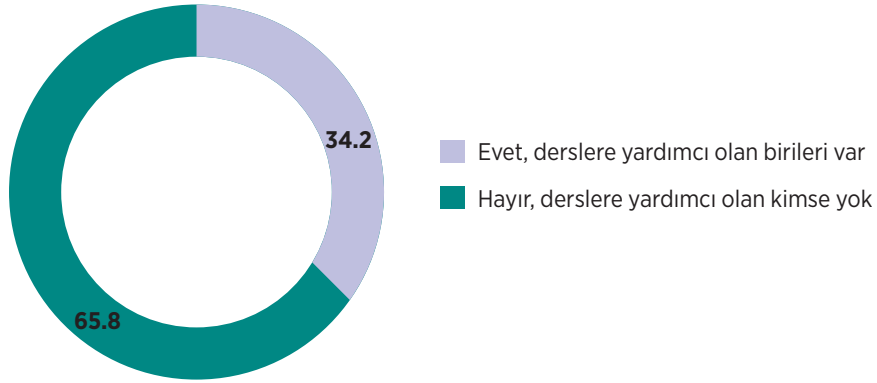
‘Öğretmenlerimin telefon numarası bende yoktu. Bir şey sormak istesem bile nasıl ulaşabilirdim ki? Herhalde bizim telefon numaramız da onlarda yokmuş. Aramadılar.’

'Yalan yok, öğretmenleri aradı, çocukların neler yapmamız gerektiğini anlattı. Ben çalışmak için sabahın beşinde yola düşüyorum, akşam dönüyorum. Bu telefon yanımda olmak zorunda, çocuklara bırakamıyorum. Bir süre sonra ben de telefonlara yanıt vermemeye başladım. Çünkü yapamıyoruz öğretmenin dediklerini. Biliyorum hatalıyım, artık günahı benim boynuma.'

Anket bulgularına göre örgün eğitim çağında çocuğu olan hanelerin yüzde 45,7'sinde (100 hane) çocukların derslerine onlara yardım eden herhangi biri bulunmazken, hanelerin ancak yüzde 23,7'sinde (52 hane) çocukların derslerine yardım eden birileri bulunmaktadır (Grafik 18).

Grafik 18. Evde/çadırdaki okula devam eden çocukların derslerine yardımcı olma durumu (yüzde)

Söz konusu hanelerde çocukların derslerine yardımcı olan kişiler incelendiğinde en çok kız kardeş ya da ablaların yüzde 56,3 (36 kişi) yardımcı olduğu görülmektedir. Erkek kardeşler yüzde 18,8 (12 kişi), anneler yüzde 12,5 (8 kişi) ve en az oranla yüzde 9,4 (6 kişi) babaların derslere yardımcı olabildiği görülmektedir (Tablo 22).

Tablo 22. Çocukların derslerine yardımcı olan hanehalkı üyelerinin dağılımı (yüzde)

Hanehalkı üyeleri	Sayı	Yüzde
Babası	6	9,4
Annesi	8	12,5
Erkek kardeşleri	12	18,8
Kız kardeşleri/Abla	36	56,3
Akrabalar	2	3,1
Toplam	64	100,0

Uzaktan eğitim sürecinde okuldaki öğretmenleri ya da okul yöneticileri ile anlamlı bir iletişimde olamayan öğrencilerin evde de derslerine yardımcı olacak birilerinin olmamasının çocukların eğitime olan ilgi ve motivasyonlarını olumsuz etkileyerek eğitime devamlık konusunda bir engel oluşturabileceği söylenebilir.

2.5.3. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitime katılım konusunda istek ve beklentileri ile koronavirüs salgını sürecinde bu istek ve beklentilerdeki değişim

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkinlerin büyük çoğunluğunun eğitime devam etme şansları olsaydı, mevsimlik tarım işçiliği sarmalından çıkabileceklerine ve hayatlarının daha iyi olacağına ilişkin beklentilerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu beklenti içerisinde yetişkinlerin çoğunun çocuklarının da eğitime devam etmelerinin önemli olduğunu düşünmekle birlikte, maddi imkansızlıklar içerisinde çocuklarının eğitimlerine devam etmeleri yerine çalışarak hane gelirine katkı sağlamaları eğiliminde oldukları görülmektedir. Bununla birlikte kız ve oğlan çocukların eğitime devam etmesi ile ilgili istek ve beklentilerin de farklılaştığı görülmektedir. Özellikle kız çocuklarının eğitime devam etmelerinin önündeki cinsiyete dayalı toplumsal önyargılar dikkat çekmektedir. Koronavirüs salgını ile düşen hane geliri ve salgın ile ilgili endişeler birleştiğinde mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların eğitime devamını sağlamaya yönelik ebeveyn istek ve beklentisinin giderek azalacağı; bu durumun eğitimden kopmaya neden olacağı öngörülmektedir. Hanelerin içinde bulunduğu yoksullukla mücadeleye yönelik bütüncül politikaların, aileleri çocuk emeği ile elde edilecek gelirden vazgeçmeye yönelteceği bu durumun da çocuk işçiliği ile mücadelede önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulguları, koronavirüs salgını ile birlikte mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitim alanında yaşadıkları yoksulluk ve yoksunluk nedeniyle eğitime erişim, devamsızlık ve eğitimden kopma gibi sorunların daha da derinleştiğini göstermektedir. Eğitime erişimi sağlanamayan çocukların salgın dönemi ve uzaktan eğitim sürecinin uzaması ile birlikte eğitime devam ve eğitimden kopma sorunlarının devam edeceği düşünülmektedir.

Adana ve Mersin illerinde derinlemesine görüşülen yetişkin kadınların üçte ikisi okula dair herhangi bir şey hatırlamadıklarını ya da herhangi bir hatıralarının olmadığını, Şanlıurfa ilinde görüşülen 13 kadından yalnızca dördü okul ile ilgili arkadaşlarla oyun oynama, iyi, disiplinli olma gibi olumlu hatıralarının olduğundan söz etmişlerdir. Hanehalkı temsilcileriyle yapılan yüz yüze görüşmelerde hem Adana-Mersin illerinde hem de Şanlıurfa ilinde yetişkin kadınların yaklaşık yarısının hiç okula gitmediği göz önünde bulundurulduğunda bu aslında beklenen bir sonuçtur. Buna rağmen görüşmeye katılan kadınların çoğunluğu **okula devam etselerdi** hayatlarının az ya da çok ama kesinlikle farklı olacağına dair olan inançlarını belirtmişlerdir. Buna ilişkin gerekçeleri incelendiğinde derinlemesine görüşmelere katılan on kadından dördü '*eğitime devam etseydim hayatım daha iyi olurdu*', ikisi

'kimseye muhtaç olmazdım', diğer ikisi 'bir meslek sahibi olurdum' ve biri de 'başkalarına yardım etme gücüm olurdu' şeklinde beklentilerini ifade etmişlerdir.

'Okuma yazma bilmiyorum. Kendimi kilitli gibi hissediyorum. Evet, öyle görünür bir kilit değil ama elinizi kolunuzu bağlıyor bu. Ben okumuş olsaydım devlet dairelerinin hepsine gidebilirdim. Haklarımı öğrenirdim. Siz okuyamayınca karşındaki size ne söylerse o kadarını öğrenebiliyorsunuz. Bir kadın okulu olsa mesela, burada sadece okuma-yazma öğrensem o bana yetecek.'

Öte yandan, yetişkin kadınların dörtte üçü çocuklarının önce yoksulluk sonra da salgın nedeniyle okula devam oranları düşmüş olsa bile 'çocuklarının her koşulda okula gitmelerini istediklerini' belirtmiştir;

'Çocuğum okula giderse onun hayatı benimkinden iyi olur. Bunu istiyorum. Bunu hangi anne istemez?'

Anahtar kişi ve kurumlar görüşmeleri kapsamında Adana-Mersin illerinde öğretmenlerle yapılan görüşmelerde, öğretmenlerin yarısı ebeveynlerin çocuklarının eğitime devamı konusunda isteksiz ya da eğitimle ilgili beklentilerinin olmadığından bahsederken, diğer yarısı ebeveynlerin ve çocukların eğitim konusunda oldukça istekli olduklarını ancak içinde buldukları koşullar nedeniyle eğitime devam edemediklerini belirtmişlerdir.

'On metrekairelik bir karavanda okul öncesi öğretmenlik yapıyorum... çocuklar ve veliler çok istekli, ilkokula çocukları devam etsin istiyorlar ancak yakın yörede çocukların gidebileceği bir okul ne yazık ki yok... Yörede de nereden baksanız 400-500 çocuk var... ancak okulun uzak olması ve ulaşım sorunları nedeniyle okula gidemiyorlar...'

Kadınların onda ikisi içinde buldukları zor şartlar nedeniyle çocuklarının okumasını istemediklerini belirtirken, onda biri kendi istese bile çocuklarının eğitime devam etmek istemediğini ifade etmiştir;

'Ben oğlum okula gitsin isteyemem, çalışmak zorunda. Yoksa ertesi günü göremeyiz. Bir babası, bir o çalışıyor. Eve bundan başka hiçbir gelir girmiyor.'

Hanehalkı temsilcileri bulgularına göre yetişkin erkeklerin kadınlara oranla daha yüksek oranda okula devam ettikleri, ancak okul terki oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu ile paralel şekilde yetişkin erkeklerin okula dair hatıraları yetişkin kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre *okula dair hatırladıkları* sorulduğunda, yetişkin erkek bireylerin çoğunluğu, arkadaşlık, eğlence, iyi eğitim, disiplin ve saygıya dayalı olumlu anılarından bahsetmişlerdir. Okula dair olumsuz anıları olan yetişkin erkeklerin yanıtlarının merkezinde ise yoksulluk ve ötekileştirme yer almaktadır.

Adana-Mersin illerinden farklı olarak Şanlıurfa ilinde görüşülen yetişkin erkeklerin çoğunluğu ötekileştirme, sert öğretmen disiplini gibi olumsuz algılara atıfta bulunmuşlardır.

'Öteki çocuklardan hep farklı oldum... hep geride olurdum...'

Okula devam etselerdi hayatlarında nelerin değişeceği sorusuna, yetişkin erkeklerin yarıya yakını hayatlarının daha iyi olacağına inandıklarını söyleseler de pek çoğu bunun nasıl ve ne olacağına dair belirgin, somut bir örnek verememektedir. Yetişkin erkeklerden bazıları okusalar da hep çalışmak zorunda kalacaklarını, bu yüzden de hayatlarında bir değişiklik olmayacağını düşündüğünü belirtmiş; sadece bir yetişkin erkek 'eğitime inanmadığını', biri de 'okumak gibi bir seçeneğinin olmadığını' ifade etmiştir.

Yetişkin erkeklere çocuklarının eğitimi ile ilgili genel düşünceleri sorulduğunda, onda altısının sessiz kaldığı ya da görüş bildirmekten kaçındığı görülmüştür. Görüşme yapılan hanelerden birinden ayrılırken ev sahibi kadının görüşmeciye usulca yanaşıp *'ben aslında bu çocukları okutmayı hep istiyorum ama babaları öyle düşünmüyor. Benim de ona karşı gelecek hiç gücüm yok.'* demesi düşündürücüdür.

Saha gözlemleri ve bulgular birlikte değerlendirildiğinde erkek ebeveynlerin çocuklarının çalışmasından yana oldukları görülmektedir. Görüşlerini açıkça ifade eden yetişkin erkekler dörtte biri ise çocuklarının çalışmalarından yana olduklarını ifade etmişlerdir. Ancak geleceğin belirsizliklerinden ve getireceklerinden korktukları için çocuklarının okuyup bir meslek sahibi olmasını isteyen yetişkin erkekler de bulunmaktadır;

'Ben istedim okusunlar. Okul okuyan Urfa'ya gidiyordu, okumayan burada kalıyordu. Benimle birlikte çalışıyordu. Şimdi ben de gideceğim, iş yok... 13 yaşındakiiler çalışıyor. Makineler yapacak bu işi, okumazlarsa perişan olurlar, tarım işi kalmaz.'

Şanlıurfa'da derinlemesine görüşme yapılan hanelerin yüzde 73'ü (11 kişi) çocuklarının bugüne kadar okula devam ettiğini, geri kalanı da bir kısmının devam ettiğini söylemiştir. Buna göre çocuklarının eğitimi ile ilgili düşünceleri sorulan kadınların yüzde 82'si (11 kişi) çocuklarının okumasını istediklerini söylemişlerdir. Bu kişiler arasında maddi durumlarına ve çocukların okuma motivasyonuna yönelik şartlar ileri sürenler olsa da (yüzde 37) genel kanı, çocukların okutulması gerektiğinden yanadır:

'Ben canımı veririm çocuklar okusun diye.'

Araştırma kapsamında ebeveynlerin çocuklarının geleceği ile ilgili beklentilerini öğrenmek amacıyla hanehalkı temsilcisi yetişkin kadın ve erkeklere çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçisi olarak çalışıp çalışmayacakları ile ilgili görüşleri de sorulmuştur. Görüşmeye katılan 219 hanenin yüzde 70,3'ü (154 hane) çocuklarının gelecekte mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışacağını düşünmektedir (Tablo 23).

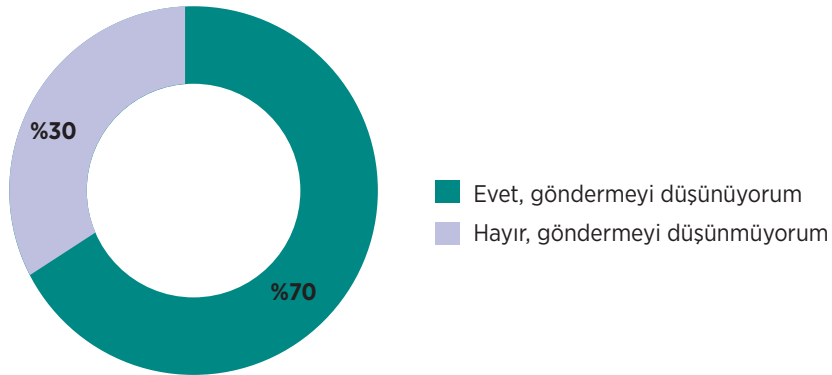
Tablo 23. Ebeveynlerin çocuklarının gelecekte mevsimlik gezici tarım işçisi olup-olmayacağı ile ilgili düşünceleri

Ebeveynlerin çocuklarının gelecekte mevsimlik gezici tarım işçisi olup-olmayacağı ile ilgili düşünceler	Frekans	Yüzde
Evet	154	70,3
Hayır	39	17,8
Bilmiyorum	26	11,9
Toplam	219	100,0

Araştırma kapsamında görüşmeye katılan hanelerin üçte biri çocuklarının eğitime devam etmeleri halinde tarım işçisi olmayacaklarını düşündüklerini belirtirken, çoğu kız çocuklarının evlilik yapma durumunda çalışmalarına gerek kalmayacağını düşündüğünü belirtmiştir. Suriyeli haneler ise, Türkiye’de kimlik edinme ve yoksulluk nedeniyle çocuklarının eğitime devam edemediklerini ve çalışmak zorunda kaldıklarını dile getirmiş, ancak ülkelerine döndükleri zaman okula devam edebileceklerini ve bu durumda tarım işçisi olarak çalışmak zorunda kalmayacaklarını belirtmişlerdir.

Araştırma kapsamında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitime katılımı konusundaki istek ve beklentilerinin koronavirüs salgını sürecindeki değişimi de incelenmiştir. Adana-Mersin illerinde hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşme bulgularına göre koronavirüs salgını öncesi çocukları okula devam eden hanelerin yüzde 48,4’ü (106 hane) yüz yüze eğitimin başlaması ile birlikte çocuklarını okula göndereceklerini belirtmiştir. Ancak yüzde 21’i (46 hane) okula göndermeyi düşünmemektedir (Grafik 19).

Grafik 19. Yüz yüze eğitime başlanma durumunda ebeveynlerin hali hazırda okula devam eden çocuklarını okula gönderme durumu

Derinlemesine görüşmelerde yüz yüze eğitim kararı çıkarsa çocuklarının devam etmesi için neye ihtiyaç duydukları sorulan kadınların (11 kişi) üçte biri yerleşik bir düzene, onda üçü virüse karşı tedbir alınmasına ihtiyaç duyduklarını aktarmışlardır.

'Biz o zaman Urfa'ya döneceğiz hemen. Kayıtlı oldukları okula gidecekler.'

İfadelerin beşte birinde maddi destek ihtiyacından bahsedilirken 'yüz yüze olsun yeter' diyen bir kişi ile 'ne olursa olsun yollamayacağımı' söyleyen bir kişi de bulunmaktadır. Suriyeli kadınların bu soruya yanıt vermekten kaçındığı gözlemlenmiştir.

Derinlemesine görüşmelerde yüz yüze eğitim kararı çıkarsa çocuklarının devam etmesi için neye ihtiyaç duydukları sorulan yetişkin erkekler ise (10 kişi) maddi desteğe olan ihtiyaçlarından bahsetmişlerdir;

'Maddi-manevi pek çok desteğe ihtiyacımız var. Geçen yıl buradaki selde pek çok şeyimizi kaybetmiştik.'

Maddi desteğin ardından en sık ifade edilen ihtiyaçlar ise salgından kaynaklanan kaygıların ve ötekileştirilmeden/zorbalıktan kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi yönünde olmuştur;

'Okul açılırsa göndermek istiyoruz. Daha henüz birinci sınıfa başlayacaklar. Ama kaygılarımız var. Virüsten öte çocuklar okulda kötü muamele görüyor.'

Şanlıurfa ilinde görüşülen kadınların yedisi gerekli önlemlerin alınması (maske ve mesafe), salgın korkusu için destek sağlanması gibi koşullara bağlasalar da yüz yüze eğitime başladığı takdirde salgın bitmese de çocuklarını okula göndereceklerini ifade etmişlerdir. İki kişi ise salgın bitmeden çocuklarını okula göndermeyeceğini söylemiştir.

'Hastalık var oldukça göndermem. Öleceklerine okumasınlar. Bakın virüs bu eve girerse biz sağ çıkamayız. Bu fakirlikle, hastalıkla başa çıkılır mı?'

'Eğer bu okul uzaktan olaksa takip edemezler böyle ama eğer okullar açılacak derlense ve de virüs biterse yollarız. '

Erkeklerin yarısı (4 kişi) okullar açılır ve yüz yüze eğitim başlarsa çocuklarının eskisi gibi okula gideceklerini söylemiştir.

'Eğer eğitim uzaktan olursa çocukları da alıp pamuğa gideceğiz ama okula gelin derlense yollarız; işe de gitmeyiz.'

Geri kalanlar ise yüz yüze eğitim için maddi desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmiştir.

Ebeveynlerin çocuklarını okula göndermek istememe nedenlerine bakıldığında, salgın kaygısının çok yüksek olduğu görülmektedir. Yaşadıkları yoksulluk içinde olası bir bulaş durumunun tedavi edilemeyeceğini düşündükleri ya da çadıra virüsü taşımaktan endişe ettikleri görülmektedir. Çadıra virüs taşınması mevsimlik gezici tarım işçilerinin yalnızca sağlık

durumlarını tehdit etmekten ibaret değildir. En az 14 gün hanehalkı bireyleri çalışamayacağı ve işten uzak kalınacağı için ekonomik açıdan da büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ebeveynler, okul yönetimi tarafından ve/veya devlet tarafından virüsten korunmak adına gerekli koruyucu ekipmanlar (maske, eldiven, dezenfektan) sağlanmadıkça kendilerini ya da çocuklarını riske atmak istemediklerini açıkça ifade etmektedirler.

'Virüsten korkuyoruz. Ya devlet önlem alacak, destek verecek, içimizi rahatlatacak ya da göndermeyeceğiz.'

Araştırma kapsamında derinlemesine görüşmelerde gerekli şartlar sağlanırsa *'Koronavirüs salgını sonrasında çocuğunuz okula devam edecek mi?'* sorusu yöneltilen yetişkin erkeklerin onda altısı (16 kişi) çocuklarını okutmak istediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu kişilerin yarısı çeşitli engeller; çocuğun özel eğitim ihtiyacının bulunması, okula gitmek istememesi, hanehalkının maddi durumu, ulaşım ile ilgili zorluklar, çadırdaki ders çalışma ortamının bulunması gibi nedenlerle bu durumun zorluğuna dikkat çekmişlerdir;

'Çocuğun travmasına ek bir de öğrenme güçlüğü gibi bir şey de varmış. Destek olan olsa belki devam ederdi ama bu şekilde hiçbir şartta okuyamazlar.'

'Ben çocuklar burada da okusun istedim ama ulaşım-servis yüzünden kayıt ettiremedik.'

Yetişkin erkeklerin dörtte birinin çocuklarının eğitime devam etmeleri ile ilgili net bir yanıt vermekten kaçındıkları, onda birinin ise çeşitli nedenlerle çocuklarını okutmaya yönelik bir çaba içinde olmadıkları görülmüştür.

'Yenice Ortaokulu müdürü benim peşimden çok koşturdu. Çocukların devam etmesi için elinden geleni yap, diye. Yapamadım, ben artık onun günahını üstüme aldım.'

'14 yaşına gelince bizde kızlar okutulmaz.'

Derinlemesine görüşmelerde gerekli şartlar sağlanırsa *'Koronavirüs salgını sonrasında çocuğunuz okula devam edecek mi?'* sorusu yöneltilen yetişkin kadınların yarısı (18 kişi) kesinlikle evet yanıtı vermişlerdir.

'Kesinlikle okula devam etmelerini istiyoruz. Okullu olduklarında temiz bir hayatları olur. Yani hem gerçek temizlik hem de insanların temizliği. Çevresinden ne görürse onu yapıyor. Tarladan küfür-sigara öğrenip geliyor.'

Kadınların yarıya yakını ise çeşitli olumsuzluklardan bahsetmiş ve kesin bir yanıt vermekten kaçınmıştır. Olumsuz görüş öne süren kadınlardan ikisi Suriyelidir ve maddi imkansızlıklar ile ötekileştirme/zorbalık gibi olumsuzluklardan bahsetmişlerdir. Bunun dışındaki ifadelerde yoksulluk, yerleşik düzene sahip olmama, salgın kaygısı, aile/baba kararı ve cinsiyete dayalı nedenlerden dolayı eğitime olumsuz bir bakışın olduğu görülmektedir.

Derinlemesine görüşmelerde okulların açılmaması ve yüz yüze eğitimin başlamaması halinde yaşanacaklardan endişe duyan kadınların ifadeleri dikkat çekmektedir;

'Uzaktan olunca onlar da iyice kopuyorlar ve okul diye bir şey olduğunu unutuyorlar. Bence bildiklerini bile unuttular. Eğer okullar normal düzene dönmezse terk edebilirler.'

Anneler 'uzaktan eğitime adapte olamama' ve 'zor yaşam koşullarına sahip olma' gerekçelerinden dolayı çocuklarının okulu terk etme ihtimali olduğunu düşünmektedir. Genel itibarıyla annelerin çocuklarının eğitimlerine koşulsuz olarak devam etmelerini babalarından daha çok istedikleri görülmektedir. Özellikle de kız çocuğu olan kadınlar 'benim gibi olsun istemem, kendi ayakları üstünde dursun' ifadesini çok sık dile getirmektedir.

'Hayalim hemşire olmaktı. Şimdi kızım olsun çok isterim. Bu çocuklar okursa oturması, kalkması, giyimi, kuşamı bile değişir. Şimdi mesela tarlada sigara içeni görüyor, onu öğreniyor. Küfür edeni duyuyor, onu öğreniyor.'

Araştırma bulguları, koronavirüs salgını ile birlikte mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitim alanında yaşadıkları yoksulluk ve yoksunluk nedeniyle eğitime erişim, devamsızlık ve eğitimden kopma gibi sorunlarının daha da derinleştiğini göstermektedir. Gerek Adana-Mersin illerinde gerekse göçe çıkmayan haneler ile görüşmelerin yapıldığı Şanlıurfa ilinde (ki söz konusu ailelerin büyük bir çoğunluğu Şartlı Eğitim Desteği alan ailelerden oluşmaktadır) koronavirüs salgını ile birlikte çocukların okula devam oranları azalmış, söz konusu çocuklar uzaktan eğitime devam etmek isteseler bile geçici çadır yerleşim yerindeki yaşam koşulları ya da televizyon, bilgisayar ya da internet yetersizliği nedeniyle uzaktan eğitimi anlamlı bir şekilde takip edememektedir. Eğitime erişimi sağlayamayan çocukların salgın dönemi ve uzaktan eğitim sürecinin uzaması ile birlikte eğitime devam ve eğitimden kopma sorunlarının önümüzdeki birkaç senenin temel sorunları olarak karşımıza çıkacağı, bu durumun çocuk işçiliğini artıracak faktörlerin de başında geleceği düşünülmektedir.

2.6. Koronavirüs Salgınının Ruh Sağlığına Etkileri

Koronavirüs salgını tüm dünyada hızla yayıldıkça, salgının nüfus içinde ve risk grubunda olan kişiler için genel olarak korku, endişe ve stres yarattığı görülmektedir. Koronavirüsün ruh sağlığına etkisi ile ilgili bugüne kadar tanımlanmış olan ana psikolojik etkiler yüksek stres veya kaygı oranları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yeni önlemler ve etkilerle birlikte, -özellikle karantina ve bunun birçok insanın olağan faaliyetleri, rutinleri veya geçim kaynakları üzerindeki etkileri- yalnızlık, depresyon, alkol ve uyuşturucu gibi zararlı maddelerin kullanımı ve kendine zarar verme veya intihar davranışlarının da artmasının beklendiği, Dünya Sağlık Örgütü tarafından dile getirilmiştir.⁷⁶

⁷⁶ <https://www.euro.who.int/en/health-topics/health-emergencies/coronavirus-covid-19/publications-and-technical-guidance/noncommunicable-diseases/mental-health-and-covid-19>

Ülkelerin ekonomik, sosyal, psikolojik vb. tüm boyutlarını etkileyen salgın ve benzeri acil durumlar ve krizler, mevsimlik gezici tarım işçileri gibi derin yoksullukla mücadele eden topluluklar için, özel olarak değerlendirilmesi gereken ve özel araştırmalara ihtiyaç duyulan alandır. Kalıcı yoksulluk ve güvencesiz çalışma koşulları ile yaşamak zorunda kalan mevsimlik gezici tarım işçilerinin ve ailelerinin ruh sağlığı, ele alınması zor ve detaylı değerlendirmelere ihtiyaç duyulan bir konudur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, dünyada mevsimlik gezici tarım işçilerinin ruh sağlığı konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Türkiye’de ise tarım işçilerinin ruh sağlığı konusuna odaklı araştırmalar çok azdır. Tarım işçiliği bir dizi iş sağlığı riskine sahip olup, özellikle ‘*stresli bir meslek*’ olarak tanımlanmaktadır.⁷⁷ Tarım işçiliği, zorlu koşullar altında sıkı çalışma nedeniyle, çeşitli fiziksel ve zihinsel sağlık riskleriyle de ilişkilidir. Tarımda çalışmakta olan topluluklarla yapılan ruh sağlığı çalışmaları, birkaç ortak risk faktörünü tanımlamıştır: Borçlanma, iklim değişikliği, kuraklık, fazla çalışma, politika düzenlemeleri, izolasyon sorunları, rol çatışması, zaman baskısı ve kötü barınma koşulları gibi etkenler, tarım işçilerinin ve ailelerinin psikolojik sağlığını olumsuz etkileyecek ana etkenler olarak sayılmaktadır.⁷⁸ Dünya çapındaki epidemiyolojik⁷⁹ çalışmalar, ruhsal bozukluklar ve sosyal sınıf arasında ters bir ilişki olduğunu göstermiştir. Psikiyatrik bozuklukların, alt sosyal sınıflardaki insanlar arasında daha yaygın olduğu tespiti yapılmıştır.⁸⁰ Çocuklarda ise ruh sağlığı bozuklukları, genetik ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimden kaynaklanmaktadır. Düşük gelirin yıkıcı etkisinin, demografik faktörler ve zayıf dış destekle birlikte, çocukları riske atan stres ve yaşam krizlerini oluşturduğunu ve çocuklukta psikiyatrik bozuklukları hızlandırabileceğini göstermektedir.

Birçok araştırma, yoksul çocukların kendilerine göre sosyo-ekonomik açıdan daha iyi durumda bulunan yaşlılarından sağlık, bilişsel gelişim, sosyal gelişim gibi alanlarda dezavantajlı olduklarını ve yaşlılarından daha fazla sorun yaşadıklarını belirtmektedir.⁸¹ Ayrıca günlük yaşam rutininde ruh sağlığı hizmetlerine erişimde sorun yaşayan mevsimlik gezici tarım işçilerinin, salgın gibi kriz durumlarında psiko-sosyal ihtiyaçları daha da arka planda kalmaktadır. Bunun yanı sıra yaygın yoksulluk, düşük ücret, uygunsuz yaşam ve çalışma koşulları göz önüne alındığında, koşullara ve hizmetlere erişimi sağlayacak dinamikleri, koronavirüs salgını sırasında ortaya çıkan gereksinimlerle birlikte incelemek önemlidir.

⁷⁷ Gregoire, A. (2002), The mental health of farmers. Occupational Medicine, Vol. 52, Issue 8, 471-476

⁷⁸ McGregor M.J., Willock, J., Deary, I. (1995), Farmer stress. Farm Management, Vol. 9, No.2, 57-65.

⁷⁹ Epidemiyoloji, toplumdaki hastalık, kaza ve sağlıkla ilgili durumların dağılımını, görüme sıklıklarını ve bunları etkileyen belirteçleri inceleyen bir tıp bilimi dalıdır.

⁸⁰ Lobley, M., Johnson, G., Reed, M., Winter, M., and Little, J. (2004), Rural Stress Review: Final Report. Centre for Rural Policy Research, University of Exeter

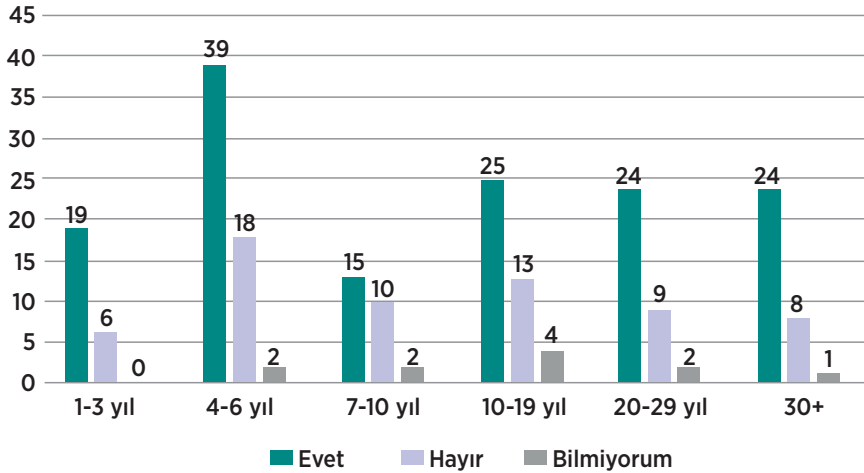
⁸¹ Brooks-Gunn and Duncan. (1997); McLoyd (1998); Young, Linver ve Brooks-Gunn. (2002), akt. Orme ve Cain, 2006:1

2.6.1. Genel psiko-sosyal risk faktörleri

Bu bölüm, genel psiko-sosyal riskleri değerlendirmek ve mevcut durumu anlamak amacıyla yapılan anketlerden ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen bulguları değerlendirmektedir. Araştırmaya bu temanın eklenmesinin nedeni, mevsimlik gezici tarım işçilerinin genel olarak salgın dışı karşılaştığı psiko-sosyal riskler ile salgın döneminde maruz kaldığı psiko-sosyal riskleri ayırt edebilmektir. Nicel verilerin analizinin yapıldığı derinlemesine görüşmelerde ise, kişilerin bir günlük rutinleri esnasında genel olarak karşılaşılabilecekleri psiko-sosyal risk etmenlerini; çalışma ortamı ve çalışma koşullarına, yaşama alanından kaynaklanan zorluklara, sosyal bağlamda kurulan sosyal hayat ve ilişkilere ve kişinin beden ve ruh sağlığına bağlı olarak oluşabilecek psiko-sosyal riskleri tespit etmek amaçlanmıştır.

Hanehalkı temsilcileriyle yapılan yüz yüze ankete göre 219 kişinin yüzde 65,8'i (144 kişi) geçimlerini sağlamakta oldukları mevsimlik gezici tarım işçiliğinin *değer görmediğini*, yüzde 29,3'ü (64 kişi) *değer gördüğünü*, yüzde 5'i ise (11 kişi) bu konuda fikri olmadığını belirtmiştir. Bu noktada Türkiyeli ve Suriyeli hanehalkı temsilcileri arasında bir düşünce farklılığı bulunmamaktadır. Bununla beraber, yaptıkları işin değer görüp görmemesi ile kaç senedir mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştıklarına birlikte bakıldığında; 4-6 yıl arası bu işi yapan kişiler yüzde 27,1 (39 kişi) ile en yüksek oranda ve 7-10 yıl arası yüzde 9 (13 kişi) ile en düşük oranda karşımıza çıkmaktadır (Grafik 20). İşin değer gördüğüne dair inanç, kişinin işini yaparken ve yaptıktan sonra diğerleri tarafından duyulan saygı ve takdir mekanizmalarını ifade etmektedir.

Grafik 20. Çalışması süresine göre iş ile ilgili algılanan değer ilişkisi (kişi)

Araştırma kapsamında sorulan bu sorunun tamamlayıcısı niteliğinde olan ve derinlemesine görüşmelerde de bahsi geçen, mevsimlik gezici tarım işçilerinin işlerini yaparken en çok zorlandıkları konular; fiziksel çalışma koşulları (14 kişi), iş yükü (12 kişi), finansal/ekonomik

durum (3 kişi), çalışma ortamında diğer işçilerle ve/veya tarla/bahçe sahiplerinin tarım işçileri ile kurduğu ilişkiler (3 kişi), çaba-ödül-takdir dengesizliği - yapılan işin görülmemesi (3 kişi), kişilerin özel hayatları ile ilişkili sorunlar (6 kişi) olarak tespit edilmiştir. Çaba-ödül-takdir dengesizliği, yapılan işin görülmemesi ya da değer görmemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸² Bu durumun mevsimlik gezici tarım işçilerindeki yansımaları da anketlerde karşımıza çıkan işin değer görmeyişi olarak gözlemlenebilmektedir. Bu zorluklardan *'fiziksel çalışma koşulları'* daha çok erkekler, *'iş yükü'* ise kadınlar tarafından dile getirilmiştir. Bu durum kadınların hem ev işlerini yapmak hem tarlada/bahçede çalışmak durumunda olmasıyla açıklanabilir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin tarla, bahçe sahibinin ya da tarım aracısının veya tarım aracısının yardımcısı konumunda olan tarım çavuşlarının kendilerine daha hızlı çalışmaları gerektiğini söylenmesinden rahatsız olmaları *'çalışma ortamındaki ilişkiler'* ve *'işin görülmemesi'* temalarına örnek olarak gösterilebilir.

Kişilerin özel hayatları ile ilişkili sorunlar kendi içinde, *'iş-özel hayat dengesizliği'* ve *'yaşam koşullarının kişiler üzerindeki etkileri'* olmak üzere değerlendirilmiştir. *'iş-özel hayat dengesi'* kapsamında üç kadın tarım işçisi, tarladayken akıllarının sürekli evde ve çocuklarında olduğunu *'Sıcakta, çadırda olmak çocuklar için zor. Kanalın kıyısına, köprüye gidiyorlar. Tarlaya gidince aklım hep evde kalıyor.'* gibi cümleler ile vurgulamıştır.

Çalışma koşullarındaki psiko-sosyal risklere ek olarak, yaşam koşullarındaki riskler incelendiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 82,6'sı (181 kişi) hijyenik olmayan koşullarda yaşamak zorunda kaldığını belirtmiştir. Kendilerine bu süreçte haneleri için en önemli ihtiyaçları sorulduğunda, yüzde 18,6 gibi bir yoğunluk ile üçüncü sırada gelen *'hijyen malzemesi sağlanması'* cevabı, bu hanelerin hijyenik olmayan koşullarda yaşadığını kanıtlar niteliktedir. Hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmelere paralel olarak gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde sorulan bir diğer genel psiko-sosyal risk değerlendirme sorusu *'yaşadıkları yerin en büyük zorluğu'*na mevsimlik gezici tarım işçilerinin verdikleri cevaplar; *'hijyen, sıcaklık vb. yaşama ortamıyla ilgili problemler'* (21 kişi), *'elektrik, su vb. temel ihtiyaçlara erişim sıkıntısı'* (5 kişi), *'maddi zorluklar'* (7 kişi), *'çocuk bakımı'* (5 kişi) ve *'sosyal dışlanma'* (1 kişi - Suriyeli) temalarında toplanmaktadır. Dört tarım işçisi yaşadıkları yerlerde *'bir önceki cümlede bahsi geçen bütün temaların tamamının sorun olduğunu'* ifade etmişlerdir. Sosyal dışlanmaya maruz kalan Suriyeli tarım işçisi taşınmayı düşündüklerini belirtirken, başka bir Türkiyeli tarım işçisi Suriyeli göçmenlerin Türkiyeli vatandaşların yaşama koşullarını zorlaştırdıklarını söylemiştir. Bu durum mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşadıkları çevrede kutuplaşma ekseninde tekrar ele alınabilecek bir konudur. Yapılan görüşmelerdeki diğer sorularda aynı Türkiyeli tarım işçisi kendi işlerinin Suriyeli göçmenlere verilmesinden şikâyet etmiştir.

⁸² Karasek, R. (1979), Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implication for job redesign. Admin Sci Quart. 1979; 24: 285-308

Bu araştırmada elde edilen ve genel psiko-sosyal risklerle ilgili veriler daha önce yapılmış olan araştırmalarla da örtüşmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşadıkları ortamda karşılaştıkları zorlukları inceleyen ve Türkiye’de 2011 ve 2014 yıllarında yapılan araştırmalara göre, mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaklaşık yüzde 89’unun tarlada çalışırken temiz içme suyuna erişemediği, yüzde 74’ünün ellerini yıkama olanağının, yüzde 93’ünün sabunun ve yüzde 79’unun erişilebilir bir tuvaletin bulunmadığı bulguları, mevsimlik gezici tarım işçileri üzerine yapılan bu araştırma verileri ile doğru orantılıdır.⁸³ Yine aynı araştırmada genel çevresel riskler kapsamında, işçilerin yaklaşık yüzde 80’inin tarlada, bahçede çalışırken yiyeceklerini saklayabilecekleri imkanın olmadığı, yüzde 66,1’inin kıyafetlerini değiştirebilecekleri uygun soyunma odasının bulunmadığı, yüzde 37,2’sinin tehlikeli hayvanlardan korumak için yükseltilmiş yataklara sahip olmadığı, yüzde 64,9’unun denetlenmemiş, dengesiz yapılar da yaşadığı ve bu yapıların yüzde 87,9’unun yüksek gerilim hattına maruz kaldığı, işçilerin yüzde 96’sının gürültüden korunmak için kulak tıkacı kullanmadığı, yüzde 78,8’inin tozdan korunmak için ekipman kullanmadığı ve tarlaların yüzde 86,3’ünün sulama ve drenaj kanallarının kenarında koruma bandı veya koruma çitinin bulunmadığı tespit edilmiştir.⁸⁴

Bir diğer genel psiko-sosyal risk değerlendirme ölçütü olan, ev içi düzen ve kişisel zaman aktiviteleri değerlendirildiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 65,4’ü (114 kişi) kendine ayıracak hiç boş zamanı olmadığını söylemiştir. Derinlemesine görüşmelerde mevsimlik gezici tarım işçileri genel olarak bir günlerini tarif ederken; işçilerin yüzde 34,2’si sadece ev işleri, yüzde 14,2’si sadece çalışma hayatı, yüze 22,8’i hem ev hem çalışma hayatındaki rutinlerini anlatmış, yüzde 25,7’si belirli bir çalışma ya da ev işi rutininin var olmadığını belirtmiştir. Bu ana temaların cinsiyet dağılımına bakıldığında; ev işi rutinlerinden bahseden kişilerin yüzde 83’ü kadındır. Ev işi rutinlerinden bahseden erkek tarım işçilerinin hepsi sağlık sorunları sebebiyle işe gidemedikleri için evde çocuk bakımı ile ilgilendiklerini vurgulamıştır. Yalnızca çalışma hayatı rutininden bahseden kişilerin tümü erkektir. Hem ev hem çalışma hayatında bir rutine sahip tarım işçilerinin tümü kadındır. Hem hane içindeki ücretsiz işlerde hem de tarlada çalışmanın, yani ‘*çift meslekli olma*’nın psiko-sosyal risklere neden olabileceği düşünölmelidir.⁸⁵ Belirli bir çalışma ya da ev işi rutinine sahip olmayan tarım işçilerinin biri kadın, sekizi erkektir. Bu temaya girebilecek cevapları vermiş olan erkek görüşmeciler, iş olursa işe gidiyor olduklarından, iş olmazsa herhangi özel bir şey yapmadıklarından bahsederken kadınlar, iş olmadığı zamanlarda ev işleriyle ilgilendiklerinden söz etmiştir.

83 Simsek, Z. (2011), Need Assessment of Seasonal Farmworkers and Their Families [Turkish]. Harran University and United Nation Population Fund., şanlıurfa: Elif Matbaası; Yavuz, H., Simsek, Z., Akbaba, M. (2014), Health-risk behaviors in agriculture and related factors, Southeastern Anatolian Region of Turkey. J Agromedicine, 19(4): 364-72.

84 Yavuz, H., Simsek, Z., Akbaba, M. (2014), Health-risk behaviors in agriculture and related factors, Southeastern Anatolian Region of Turkey. J Agromedicine, 19(4): 364-72.

85 ILO. (2016), İş yerinde Stres: Ortak Bir Zorluk, Çeviri: N_HumaN, 2020

Bir diğerk psiko-sosyal risk ölçütü olan *'kişinin çevresiyle kurduğu ilişkiler ve sosyal destek mekanizmaları'* incelendiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 67,6'sı (148 kişi) kendini bu toplumun bir parçası gibi hissetmediğini, yüzde 26'sı (57 kişi) kendini bu toplumun bir parçası gibi hissettiğini, yüzde 6,4'ü (14 kişi) ise bu konuda bir fikri olmadığını belirtmiştir. Bu verilerin uyuğua göre dağılımına bakıldığında Suriyeli mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 70'i ve Türkiyeli mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 67'sinin kendilerini bu toplumun bir parçası gibi hissetmediği göze çarpmaktadır. Araştırma sırasında anket sorusundaki 'bu toplum' ifadesi kişiler tarafından yaşadıkları mikro çevre/çadır alanı olarak algılanmıştır. Derinlemesine görüşmelerde bu konuyu destekleyici olarak sorulan arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri sorusunu değerlendirirken işçilerin yüzde 45,5'i komşularından/arkadaşlarından memnun olduğunu ve sosyal hayatlarının bulunduğunu, yüzde 8,5'i virüsten önce arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinin var olduğunu ama koronavirüs salgını süreciyle birlikte bir iletişimin olmadığını, yüzde 11,4'ü düzenli bir sosyal hayatları olmasa da komşularıyla asgari düzeyde bir iletişimleri olduğunu, yüzde 22,8'i ise, sosyal hayatlarının olmadığını belirtmiştir. Bu soruya 'sosyal hayatları olmadığı' cevabını veren Suriyeli bir tarım işçisi *'Biz burada Suriyeliyiz, Türkiyeli olanlarla çok fazla konuşmuyoruz.'* cevabını vermiştir. Aynı haneden bir kişi ise Türkiye'de kimseyle görüşmediklerini belirtmiştir. Bu soruya sosyal bir etkileşim olmadığı cevabını veren ve Suriyeli göçmenlerle birlikte çadır yerleşim yerinde yaşayan Türkiyeli bir tarım işçisi: *'Komşuluk yok, kimseye gidilmez, Suriyelilerden korkuyoruz'* demiştir. Bu durum yöredeki kutuplaşma veya kutuplaşma ihtimaline işaret etmektedir. Farklı gruplar arasındaki iletişimin ve temasın yetersizliği grupların birbirleri hakkında daha olumsuz düşünceler ve önyargıları daha fazla oluşturma eğilimini artırabilmektedir.

Son olarak genel psiko-sosyal risk değerlendirme ölçütü olan duygu durum, psikolojik ve bedensel sağlığa dair genel durum incelendiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 75,8'i kendilerini genel olarak *gergin ve/veya sınırlı hissettiklerini* belirtmiştir.

Kişilerin hayatlarında birden fazla psiko-sosyal risk kaynağı olması ve baş etme mekanizmalarının yeterli olmaması, kişilerin düzenli olarak olumsuz ruh hali içinde olmalarına neden olabilmektedir. Araştırmanın ekonomi ve eğitim bölümlerinde de belirtildiği üzere, mevsimlik gezici tarım işçilerinin başta maddi olmak üzere yaşam alanı ve çalışma ortamı ile ilgili sorunları ve düzenli olmayan iş ile çalışma şartlarının ağır ve iş yükünün fazla olması yanı sıra, koronavirüs salgını süreciyle beraber hem bu sorunlar daha belirgin hale gelmiş hem de çocukların okula devam etmemesine bağlı yeni sorunlar ve kaygılar ortaya çıkmıştır. Derinlemesine görüşmelerde tarım işçileri ve ailelerine herhangi bir fiziksel ya da ruhsal sağlık sorunu olup olmadıkları sorulduğunda; yedi kişi ağrı temelli, üç kişi mide, iki kişi şeker hastalığı, bir kişi karaciğer ve akciğerleriyle ilgili sağlık sorunu, altı kişi kalp/damar hastalığı, üç kişi yaralanma ve incinme, bel fıtığı, böbrek hastalığı, bir kişi hamileliğe bağlı gelişen sağlık problemleri cevaplarını verirken, yedi kişi herhangi bir sağlık sorunu olmadığını belirtmiştir. Bu soruya verdikleri cevapta ruhsal zorlanma/psikolojik sağlık sorunu olarak üç kişiden ikisi öfke kontrol sorunları olduğunu söylerken, bir kişi fiziksel sağlık sorunlarına ek olarak yoğun bir bunalma ve üzüntü hali içinde olduğunu vurgulamıştır.

2012 yılında Türkiye'de yapılan bir araştırmada ise tarım işçilerinde sağlık sorunlarına neden olan etkenler; düşük sosyo-ekonomik düzey, aşırı sıcak ve soğuk çalışma ortamları (işlerin çoğu açık havada yapıldığı için), eski ve güvensiz makine kullanımı, bir tek kişiye yüklenen ağır iş yükü, uzun çalışma saatleri, zehirlenme, zehirli hayvan, böcek ve bitkilerle doğrudan temastan kaynaklanan parazit bulaşması, alerjiler, kimyasal ve biyolojik ürünlerin kullanımından kaynaklanan hastalıklar ve sağlıksız çalışma ve yaşam koşulları olarak sıralanmıştır.⁸⁶

2.6.2. Koronavirüs salgınının psiko-sosyal etkisi

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs dönemindeki deneyimlerine dair genel değerlendirmelere bakıldığında; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 68,5'i koronavirüs salgını döneminde belirsizliklerin çok olduğunu düşündüğünü, yüzde 7,3'ü fikri olmadığını belirtmiştir. Bu soruya verilen cevaplardaki belirsizliklerin çok olmadığını düşünen tarım işçilerinin varlığı, derinlemesine görüşmelerdeki '*zaten virüs öncesinde de bir hayatın*' olmadığı söylemi ile örtüşmektedir. Yapılan yüz yüze görüşmelerde mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını döneminde genel olarak hem korku duygusu ve sosyal izolasyonu hem de maddi zorlanmalar ile çalışma koşullarındaki değişikliklerine yönelik endişeyi birlikte deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Tarım işçileri arasında sosyal izolasyonu deneyimleyen kişiler, dışarı çıkmama, sosyal ilişkilerde bulunmama ve/veya sosyal hayatı kısıtlama gibi eylemlerde bulunmaktadır. Çalışma koşullarındaki değişiklik, iş kaybı ile iş/vardiya/çalışma günleri durumunda görünen belirsizlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriyeli tarım işçilerinden biri ise koronavirüs salgını sebebiyle Suriye'ye geri dönememediklerini belirtmiştir. Bedensel/ruhsal değişimler olarak uykusuzluk, sürekli endişeli ve çaresiz hissetme ile üzüntü duyma ifadelerine rastlanmıştır.

Psiko-sosyal destek mekanizmalarının koronavirüs dönemine özgü işleyişine bakıldığında; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 51,6'sı bu dönemde aile ve arkadaşlarıyla yeteri kadar zaman geçiremediğini, yüzde 24,2'si bu dönemde aile/arkadaşlarıyla yeterli zaman geçirebildiğini, yüzde 7,3'ü bu konuda bir fikri olmadığını belirtmiştir. Verilerin uyuğua göre dağılımına bakıldığında Türkiyeli tarım işçilerinin yüzde 63,7'si bu dönemde arkadaşlarıyla yeteri kadar zaman geçirmediği sorusuna '*evet*' cevabını verirken, Suriyeli tarım işçilerinin yüzde 76,7'si aynı soruya '*hayır*' cevabını vermiştir. Tarım işçilerine bu dönemde kendilerini sosyal açıdan nasıl hissettikleri sorulduğunda, yüzde 14,2'si virüs salgını nedeniyle sosyalleşmekten korktuğunu, yüzde 5,2'si endişeli hissettiğini, yüzde 20'si ise rahatsız/kötü hissettiğini belirtmiştir. Özellikle izolasyon ve sosyal etkileşim azalmasından şikayetçi olan tarım işçileri derinlemesine görüşmelerde bu dönemde kendilerini yalnız (5 kişi), dışlanmış (5 kişi) ve kısıtlanmış (8 kişi) hissettiklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra salgın öncesi dönemle kıyasladıklarında bir değişiklik olmadığını söyleyen tarım işçilerinin oranı yüzde

⁸⁶ Simsek, Z., Yıldırımka, G., Erçetin, G., et al. (2012). Health indicators of seasonal farmworkers and need assessment. Presented at the 15th National Public Health Congress; Health Reforms, Bursa, Turkey; 2-6 October 2012.

32'dir. Bu durumu görüşmeler sırasında salgın öncesinde de sosyal hayatlarının olmadığı şeklinde beyan etmişlerdir. Tarım işçileri arasında salgın öncesine bakıldığında psikolojik, duygusal veya yaşam rutinlerini içeren konularda hayatlarında değişen bir şey olmadığını beyan ettikleri diğer temalar da gözlemlenmiştir. Bununla beraber tarım işçilerinin hayatlarında koronavirüs salgını süreciyle beraber değişmeyen tema olarak en sık sosyal hayat teması tekrarlanmıştır. Sosyallik açısından değişiklik olmadığını düşünen mevsimlik gezici tarım işçileriyle yapılan gözlem ve görüşme detaylarına bakıldığında, bu kişilerin koronavirüs salgını öncesi zaten bir sosyalliğinin olmadığı, ev içi ve ev dışı sorumluluklarının (çocuk bakımı, çalışma saatleri vb.) yoğunluğu belirtilmiş, özellikle Suriyeli tarım işçilerinin dilden kaynaklanan iletişim sorunu yaşadıkları ve sosyal dışlanma deneyimledikleri gözlemlenmiştir.

Koronavirüs salgını dönemi gibi afet, kriz ve acil durum dönemlerindeki fiziksel ve ekonomik değişimlerin, toplumdaki dayanışma ve beraberlik ruhuna katkıda bulunacağı tahmin edilmektedir.⁸⁷ Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin dayanışma eğilimi incelendiğinde, tarım işçilerinin yüzde 35,6'sı (78 kişi) bu dönemde dayanışmanın arttığını, yüzde 50,7'si (111 kişi) dayanışmanın artmadığını, yüzde 13,7'si (30 kişi) bu konuda bir fikri olmadığını belirtmiştir. Acil durumlar ve krizlerde dayanışma ruhu, bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından değerlendirilen ana konulardan biridir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinde dayanışma eğilimine dair öncesinde bir veri bulunmamakta olup, tarım işçilerinin bu tür olağanüstü durumlardaki dayanışmaya yönelik bakış açısını kavramak, anlamak bundan sonraki çalışmalar için rehber niteliğinde olacaktır.

Koronavirüs salgını dönemindeki bilgilendirme ve tarım işçilerinin haber alma kaynakları ve koronavirüs salgınına karşı tutumları incelendiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 47,9'u (105 kişi) bu dönemde koronavirüs salgını ile ilgili bilgilendirmenin az olduğunu, yüzde 43,4'ü (95 kişi) bilgilendirmenin yeterli olduğunu, yüzde 8,7'si (19 kişi) bu konu hakkında bir fikri olmadığını belirtmiştir. Aynı kişilerin yüzde 48,4'ü (106 kişi) koronavirüs salgın haberlerinden mümkün olduğunca uzak durmaya çalıştığını, yüzde 48,9'u (107 kişi) koronavirüs salgını ile ilgili haberleri takip ettiğini, yüzde 2,7'si (6 kişi) herhangi bir fikri olmadığını söylemiştir. Tarım işçilerinin yüzde 76,7'si (168 kişi) bu dönemdeki tedbirlerin abartılı olmadığını, yüzde 16,4'ü (36 kişi) tedbirlerin abartılı olduğunu, yüzde 6,8'i tedbirler konusunda bir fikri olmadığını (15 kişi) söylemiştir.

Araştırmada yakınlarından herhangi birine koronavirüs salgını teşhisi konulup konulmadığı durumu ile mevsimlik tarım işçilerinin önlemleri abartılı bulup bulmadığı arasındaki ilişkiye bakılmış; yakınlarından herhangi birine koronavirüs teşhisi konulan tarım işçilerinin yüzde 88,9'unun önlemlerin abartılı bulmadığı bulgusuna erişilmiştir. Bununla birlikte, tarım işçilerinin yüzde 82,6'sı koronavirüs salgını için tedbir almayı doğru bulduğunu, yüzde 13,7'si

⁸⁷ Arru, M., Negre, E., Rosenthal-Sabroux, C. (2018), Population behaviors in crisis situations-a study of behavioral factors in the PPI ineos emergency response exercise. Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences, Waikoloa Village

tedbir almayı doğru bulmadığını belirtmiştir. Araştırma kapsamında yapılan derinlemesine görüşmelerde tarım işçilerine bu dönemdeki değişiklikler hakkında ne düşündükleri sorulduğunda ise, işçilerin yüzde 8,5'i '*çekimser/bilmiyorum*' cevabını verirken, yüzde 11,4'ü bu dönemdeki değişikliklerden etkilenmediklerini belirtmiştir. Bu dönemdeki değişikliklerden etkilenmediğini belirten işçilerin yarısı, virüsün kendi yaşam alanlarına kadar gelmeyeceğine inandıklarını belirtirken, diğer yarısı ise eskiden de her şeyin aynı zorlukta olduğunu vurgulamıştır. Tarım işçilerinin yüzde 20'si kendi veya çevresindeki birinin sağlığına yönelik endişelerini dile getirirken bir yandan da yapacak bir şeyleri olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra, bu değişikliklerin çocuklarının geleceğini etkilemesinden endişe duyan tarım işçisi sayısı yüzde 11,4 iken, en sık tekrarlanan tema ise '*süreçle başa çıkmakta zorlanmak*' olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili bir tarım işçisi '*Bu kadar sıkıntı yaşamamalıydık virüs olsa bile. Daha çok yardım edilmesi gerekirdi.*' demiştir. Bu dönemdeki finansal değişikliklere dikkat çeken gezici tarım işçileri süreç böyle devam ederse hayatlarına devam etmenin imkânsız olduğunu vurgulamışlardır. Koronavirüs salgını dönemindeki değişikliklerin iyi olduğunu söyleyen tarım işçilerinin, ailedeki çalışan sayısı, bu dönem ile birlikte artış göstermiştir. Bununla beraber bu kişilerden birinin cevabı incelendiğinde, '*değişiklik*' kavramını salgınla ilgili kısıtlamalar ve önlemler olarak ele aldığı görülmektedir: '*Bazı değişiklikler iyi oldu aslında. İnsanlar mesafeye uymaya başladı. Her şeyin eskisi gibi olmayacağını düşünüyorum.*'

Son olarak mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını döneminde çocuklarının nasıl etkilendiği ile ilgili sorulara bir kısım tarım işçisinin çocukların da bu durumdan artık sıkıldığını, üzüldüğünü ve olumsuz duyguları daha çok deneyimlediğini vurgularken, bazı tarım işçilerinin ise çocukların bir şeyin farkında olmadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Koronavirüs salgını döneminin çocuklarının eğitim hayatını olumsuz etkilediğine dair endişeleri olan haneler bu dönemin, çocuklarının eğitim hayatlarını '*bitiren*' bir duruma yol açtığını düşünmektedir. Bununla beraber koronavirüs salgınının kendileri ve aileleri üzerindeki etkileriyle ilgili temel endişelerinden bahsederken hanelerin sadece yüzde 3,6'sı çocuklarının eğitimleriyle ilgili endişeli olduklarını ifade etmiştir. Tarım işçilerinin verdikleri cevaplarda '*Çocukların bir geleceği olmaz, Allah'tan geliyor, geleni kabul ederiz ama korkuyoruz*' söylemine denk gelinmiştir. Bu dönemde çocukları işe başlayan tarım işçilerinin bazıları, çocukların çalışmasıyla beraber, koronavirüs salgın sürecinin de farkında olmadıklarını söylemiştir. Genel olarak çocuklarının hayatlarında '*değişen bir şey olmadığını*' ifade eden tarım işçileri, kendi hayatlarına dair de değişen bir şey olmadığını düşünmektedir. Derinlemesine görüşmelerde bu konuya örnek olarak bir tarım işçisinin '*Çocukların da zaten bir hayatları yoktu*' cevabı gösterilebilir. Buna ek olarak görüşme yapılan Suriyeli tarım işçilerinin tamamı, çocuklarda herhangi değişiklik olmadığını ya da çocukların farkında olmadıklarını belirtmişlerdir. Görüşmeler sırasında bir tarım işçisi '*Bize de çocuklara da hiçbir şey olmaz*' diye belirtmiştir. '*Çocuklarda değişen bir şey olmadı*' diyen ailelerin, çocuklarının eğitimden koptuğu ve çocuklarının erken yaşta işçi olarak çalışmaya başladığı göze çarpmıştır. Yapılan görüşmeler boyunca, umutsuzluk duygusu yoğun olarak hissedilmiştir.

2.6.3. Koronavirüs salgını stres yanıtları

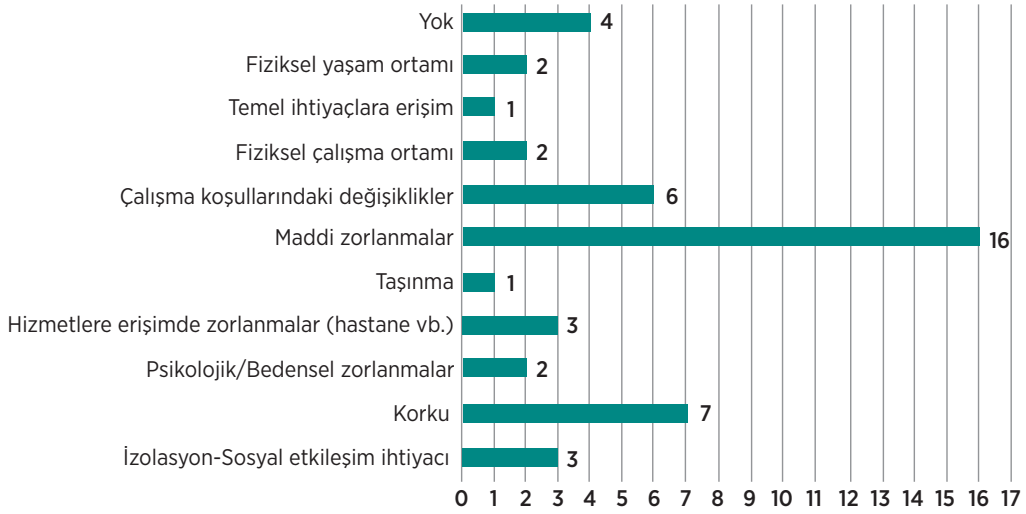
Koronavirüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçilerinin üzerinde yarattığı stres, stresin bedensel, duygusal ve psikolojik etkileri incelendiğinde; işçilerin yüzde 62,6'sı (137 kişi) bu dönemde ruh sağlığının daha kötü hale geldiğini düşündüğünü, yüzde 5'i (11 kişi) bu konuda hakkında bir fikri olmadığını belirtmiştir. Tarım işçilerinin yüzde 52,5'i (115 kişi) bu dönemde uykuya geç dalma, kısa sürelerle uyanma, uykunun toplam saatinde kısalma, kalitesiz uyku gibi uyku sorunları yaşadığını, yüzde 45'i (99 kişi) bu sorunları yaşamadığını, yüzde 2,3'ü (5 kişi) ise bu konu hakkında fikri olmadığını söylemiştir. Verilerin uyuğa göre dağılımına bakıldığında Türkiyeli tarım işçilerinin yüzde 69,8'i bu dönemde ruh sağlığının daha kötü hale geldiği sorusuna 'evet' cevabını verirken, Suriyeli tarım işçilerinin yüzde 53,3'ü 'hayır' cevabını vermiştir. Uyku sorunları yaşadıkları sorusuna Türkiyeli tarım işçilerinin yüzde 63,5'i 'evet' cevabını verirken, Suriyeli tarım işçilerinin yüzde 70'i 'hayır' cevabını vermiştir. Bunlara ek olarak, mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 83,6'sı (183 kişi) bu dönemde fiziksel olarak çok yorgun olduğunu, yüzde 15,5'i (34 kişi) bu dönemde fiziksel olarak yorgun olmadığını belirtmiştir.

Salgın döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin stres kaynakları incelendiğinde; işçilerin koronavirüs salgın süresince baş etmekte zorluk çektikleri alanların başında '*hayat pahalılığı*' ve '*gelirin yetmeyişi*' gibi maddi zorlanmalar gelmektedir (yüzde 45,7). Bu başlık altında gözlemlenen bir diğer önemli durum ise '*çalışma koşullarındaki değişim*' olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuyla ilgili tarım işçileri için belirsizliği ile birlikte iş yükünün de arttığı durumlardan bahsetmişlerdir. İzolasyon – sosyal etkileşim ihtiyacı ve hizmetlere erişimdeki zorlanma konularından mustarip işçiler için gözlemlenen durum ise; koronavirüs salgın önlemleri kapsamında getirilen yeni kural ve düzenlemelerin etkileridir. Koronavirüs salgın sürecinde korkularının artmasıyla baş etmekte zorlandığını belirten tarım işçilerinin bir kısmı enfekte olma korkusuna işaret ederken, bazı tarım işçileri de genel olarak korkularının arttığını vurgulamıştır. Görüşmelerden elde edilmiş bu çıkarım psikolojik/bedensel zorlanmalar temasında ele alınarak araştırmanın psiko-sosyal risk faktörlerinin verileri ile uyumludur. 2012 yılında tarım alanlarındaki psiko-sosyal riskleri inceleyen başka bir araştırma, ağır çalışma koşulları, sosyal izolasyon ve dışlanma gibi çevresel faktörlerin mevsimlik gezici tarım işçilerinde bir takım bedensel ve ruhsal bozuklukların gelişmesi eğilimini arttırdığını raporlayarak yeni bulguları da desteklemektedir.⁸⁸ Stres kaynağı olarak fiziksel çalışma ortamına dair verilen cevaplar aynı zamanda yine korku başlığıyla beraber gözlemlenmiştir. Çünkü çalışma ortamındaki önlemlerin yetersizliği kişilerde enfekte olma korkusunu tetiklemektedir. Bir tarım işçisi temel ihtiyaçlar konusunda suya erişim sıkıntısı çekmekte olduğunu vurgularken aynı kişi fiziksel yaşam ortamından da olumsuz etkilendiğini vurgulamıştır. Tarım işçilerinin yüzde 11,4'ü zorlandığı bir durum olmadığını belirtmiştir. Bunlara ek olarak belirtilmelidir ki; fiziksel yaşam koşulları- hizmetlere erişim gibi başlıkların özellik-

⁸⁸ Simsek. Z., (2012), Psychosocial issues and the protection of agricultural workers in: Agricultural Health and Safety Symposium, Sanliurfa, April 6-7, 2012. Sanliurfa: Harran University; s. 77-80.

le Suriyeli tarım işçileri tarafından vurgulanması imkanlara erişimde eşitlik konusunun araştırılmasıyla daha ayrıntılı anlaşılabilir. Bununla beraber ek olarak başka bir Suriyeli tarım işçisi ise hayatlarının koronavirüs salgını öncesinde de zaten zor olduğunu *'Bir de korona çıktı yeni zorluklar eklendi'* cümlesi ile vurgulamıştır. Derinlemesine görüşmelerden alınan verilere göre tarım işçilerinin koronavirüs döneminde baş etmekte zorluk çektiği durumlar Grafik 21'de gösterilmektedir.

Grafik 21. Koronavirüs salgını döneminde baş etmekte zorluk çekilen durumlar (kişi)

Koronavirüs salgını dönemiyle beraber mevsimlik gezici tarım işçilerinde ortaya çıkan değişiklikler incelendiğinde; tarım işçilerinin yüzde 47'si (103 kişi) koronavirüsü salgınının kendileri için önemli olan şeylerle ilgili düşüncelerini değiştirmesini sağladığını, yüzde 42,9'u (94 kişi) değişiklik yaşamadığını, yüzde 10'u (22 kişi) bu konu hakkında bir fikri olmadığını belirtmiştir. Bu verilere ek olarak yapılan derinlemesine görüşmelerde *'bu dönemde ne gibi değişiklikler yaşadınız?'* sorusuna verilen cevaplar en fazla *'maddi sorunlar'* ortak temasında görülmektedir. Devam etmekte olan salgın sürecinde masrafların arttığı ve elde edilen gelirin ihtiyaçları karşılamadığı sıklıkla belirtilmiştir. Maddi durumla ilgili değişikliklere eşlik eden bir diğer değişiklik ise, çalışma koşulları ile bağlantılı işsizlik ve işin belirsizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevsimlik gezici tarım işçileri tarafından en çok belirtilen bir diğer değişiklik ise *'duygusal/psikolojik zorlanmaların artması'* yönündedir. Bu dönemde kişiler korku, endişe ve stres duygularını eskiye oranla çok daha fazla ve yoğun deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Duygusal zorlanmalarda özellikle korku duygusu, enfekte olmak ve/veya ailesinden birinin sağlığına yönelik endişeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan derinlemesine görüşmeler sırasında en çok tekrarlanan cümleler arasında *'Korkuyorum, devam ederse öleceğiz'* gibi cümleler bulunmaktadır. Bu korkunun temelleri ile görüşme sırasında tarım işçilerinin; çadırların birbirine yakınlığı nedeniyle bir kişinin hasta olmasının diğer

kişilere hızla etki edeceğini, aileden birisi hasta olursa düzenlerinin tamamen bozulacağını, görüşme yapılan anne kadınların küçük yaştaki çocuklarının bakımı ile ilgili endişelerini, babaların ise işsizlik ve gelir kaybı ile sonuçlanacak olan hastalık korkusunu deneyimledikleri görülmüştür. Bu dönemde yaşanan değişikliklerde, sosyal hayattaki değişiklikler de öne çıkmaktadır. Sosyal hayattaki değişikliklerin etkileri, aile içi çatışmaların/gerginliğin artması ve sosyal hayatın değişimi, etkileşimin azalması/izolasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma örnek olarak derinlemesine görüşmeler sırasında mevsimlik gezici tarım işçisi bir kadın, koronavirüs salgını için; *'Gezmeler durdu, dışarı çıkmalar azaldı. Birbirimizi yemeye başladık.'* demiştir.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını ile hayatlarında değişen durumlara verdiği cevaplarda *'sosyal hayattaki değişiklikler'*, *'sosyal etkileşimin azalması'* ile, *'kamu hizmetlerinden faydalanamama'* ve *'gündelik hayatın işleyişi/rutinindeki bozulma'* şikayetleri bir arada gözlemlenmiştir. Koronavirüs salgın önlemleri kapsamında kamu hizmetlerinden faydalanamayan tarım işçileri ve aileleri hastanelere koronavirüs salgın süreci öncesindeki kadar erişememekten şikayetçi olmakla beraber, korku duygusunu oldukça yoğun yaşamaktadırlar. Kişiler, enfekte olma korkusu sebebiyle başka bir sağlık sorunu yaşadıklarında da hastaneye gitmekten çekindiklerini ifade etmişlerdir.

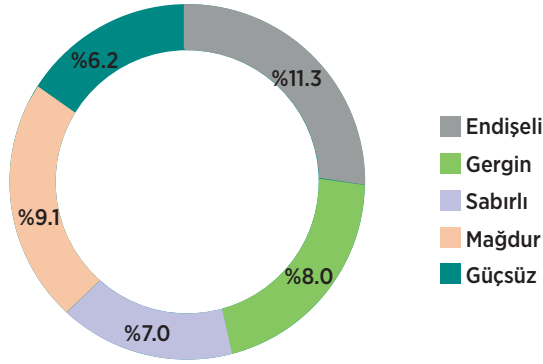
Derinlemesine görüşmelerde kişilerin bu dönemdeki beden ve ruh sağlığındaki değişimleri sorulduğunda; 16 tarım işçisi ruh sağlığındaki değişiklikleri vurgularken, üç tarım işçisi fiziksel sağlığındaki değişimleri vurgulamış (bu üç kişiden biri hem fiziksel hem ruhsal sağlığından bahsetmiştir), geriye kalan 15 tarım işçisi herhangi bir değişiklik olmadığını söylemiştir. Değişiklik olmadığını söyleyen tarım işçilerinin çoğu *'herhangi bir durum olsa bile doktora gidemeyeceklerini'* vurgularken, diğer bir kısmı ise *'koronavirüs salgını öncesinde de problemlerin olduğunu ve bu yüzden bu sorunu koronavirüse özgü değerlendirmedikleri'* vurgulamıştır. Fiziksel sağlığa dair değişimler konusunda tarım işlerinin ikisi baş ağrısı ve baş dönmesi şikayetini dile getirirken, diğeri bel fıtığı şikayetinin daha kötüye gittiğini vurgulamıştır. Baş ağrısı ve baş dönmesi şeklinde aktarılan problemlerin psikosomatik olması ihtimal dahilindedir.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını dönemiyle beraber ruh sağlığındaki değişimlere bakıldığında genel olarak iki temel başlık karşımıza çıkmaktadır; *'artan stres ve gerginlik'* ile *'artan endişe ve korku'*.

'Artan stres ve gerginlik' başlığının genelde maddi konularla ilişkili olduğu gözlemlenirken, *'artan endişe ve korku'* ise, sağlık ve enfekte olma korkusuyla yakından ilişkilidir. Değişim görmediklerini düşünen tarım işçileri, sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşayacağını düşünen, zaten sorun olsa da çözemeyeceğini düşünen kişiler oldukları sebebiyle, bu açıdan umutsuzluk ve çaresizlik duyguları, görüşme sırasında yoğun olarak gözlemlenmiştir

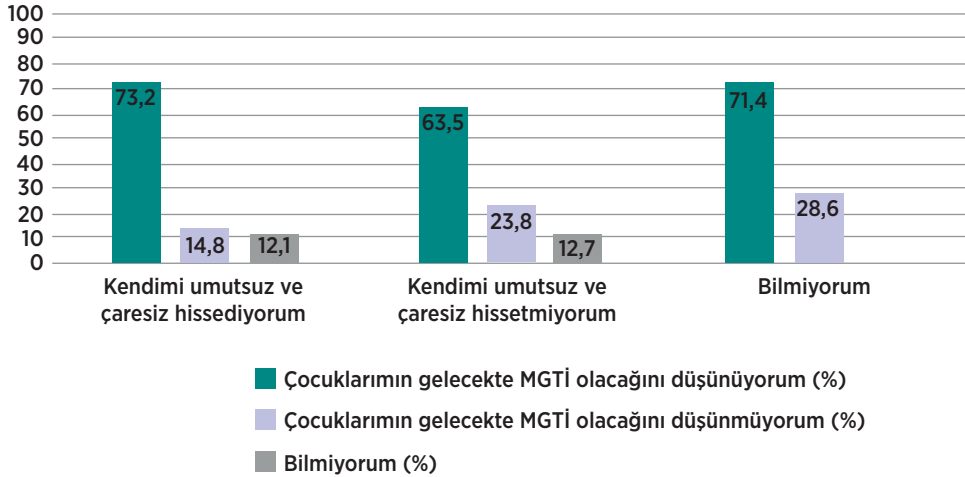
Koronavirüs salgın döneminin yarattığı duygusal etkiyi anlatmak için ankete katılan hanehalkı temsilcilerinin her birinden koronavirüs salgınını düşünerek anket formunda yer verilen 24 olumlu ve olumsuz duygu içinden en yoğun hissettikleri beş duygu ya da durumu seçmeleri ve işaretlemeleri istenmiştir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını dönemine verdikleri duygusal tepkiler ve deneyimledikleri duygular çerçevesinde değerlendirilen 1017 cevap bir arada incelendiğinde en çok tekrarlananlar Grafik 22’de gösterilmektedir;

Grafik 22. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs karşısında en yoğun hissettikleri duygular

Bu listede yüksek oranda öne çıkan ‘*sabır*’, olumlu bir duygu olarak görülse bile, derinlemesine görüşmelerde ‘*sabır*’ duygusuna eşlik eden boyun eğme davranışı ve çaresizlik duygusu ön plana çıkmaktadır. Bununla beraber, hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmelerde, tarım işçilerinin yüzde 68’i kendilerini umutsuz ve çaresiz hissettiklerini, yüzde 3,2’si bu konu hakkında bir fikri olmadığını belirtmiştir. Görüşme boyunca umutsuzluk duygusunun yoğun olarak hissedilmesine paralel olarak, anket verilerinde kendilerini çaresiz ve umutsuz hisseden tarım işçilerinin yüzde 73,2’si çocuklarının da gelecekte mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışacağına inanmaktadır (Grafik 23). Bu veri mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocuklarının geleceği açısından örtük bir endişeyi de dile getirmekte, çocuklarını gelecekte de tarım işçisi olarak görüyor olmanın ruh sağlığına etkileri alanında yeni araştırmalar yapılması için kaynak oluşturmaktadır.

Grafik 23. Umut düzeyi ve çocuklarının gelecekte mevsimlik tarım işçisi olacağına dair inanç ilişkisi (yüzde)

Verilerin uyruğa göre dağılımına bakıldığında Türkiyeli tarım işçilerinin yüzde 75,5'i bu dönemde kendilerini daha umutsuz ve çaresiz hissettikleri sorusuna 'evet' cevabını verirken, Suriyeli tarım işçilerinin yüzde 50'si 'evet' cevabını vermiştir.

Duygu verilerinin uyruğa göre dağılımına bakıldığında Türkiyeli tarım işçilerinin Suriyeli tarım işçilerine oranla *uykusuz, gergin, mağdur, kontrolsüz, değersiz, iştahsız, yalnız, güçsüz, sinirli, rahatsız* duygularını daha fazla belirttiği görülmektedir. Suriyeli tarım işçilerinin Türkiyeli tarım işçilerine oranla; *endişeli, kimsesiz, güvende, ilgili, yetersiz, sabırlı, güçlü, umutlu* duygularını daha fazla belirttiği görülmektedir. Duygu verilerinde Suriyeliler ve Türkiyeliler arasındaki göze çarpan en büyük farklılık, Suriyelilerin 'endişe', Türkiyelilerin ise 'mağdur' hissediyor olmasıdır.

Duygu verilerinin cinsiyete göre dağılımına bakıldığında hem Suriyeli hem Türkiyeli kadın tarım işçilerinin erkek tarım işçilerine oranla *endişeli, kimsesiz, güçsüz, kontrolsüz, güvende, değersiz* duygularını daha fazla belirttiği görülmektedir. Erkek tarım işçilerinin *uykusuz, gergin, iştahsız, ilgisiz, yetersiz, mağdur, rahatsız* duygularını daha fazla belirttiği görülmektedir. Kişilerin koronavirüs salgını sürecinde kendilerini nasıl hissettiklerine dair derinlemesine görüşmelerle elde edilen duygu verileri incelendiğinde tarım işçileri ve aileleri arasında nicel verilerle de paralel olarak, en fazla dile getirilmiş duygu 'endişe' olmakla beraber (32 kişi), üç kişi bu süreçte bir değişiklik yaşamadığını belirtmiştir. Bu üç kişiden biri koronavirüs salgını öncesinde travmatik bir yaşam olayına (eş kaybı ve intihar) maruz kalmıştır. Bu süreçte bir değişiklik yaşamadığını söyleyen diğer iki kişi ise aynı hanede bulunmakta olup, bu sorudan sonra gelen 'sizi huzursuz eden şeyler var mı?' sorusuna da rahatsız eden bir şey olmadığı cevabını vermiştir. Aynı kişiler diğer sorulara da genel olarak hayatlarında değişen bir şey olmadığı, koronavirüs salgını öncesindeki gibi devam ettikleri

cevabını vermişlerdir. Koronavirüs sürecinde kendisini korkmuş hissettiğini belirten tarım işçilerinde ise genel olarak korku, maddi nedenler ve kendi veya çevresinden birinin enfekte olmasına dair korkular olmak üzere iki alt başlıkta toplanmaktadır. Stres duygusunu belirten tarım işçilerinde de korku duygusunda belirtildiği gibi aynı iki kaynak (maddi ve sağlık) karşımıza çıkmaktadır. ‘Sinirli’ cevabını veren tarım işçilerinde ise maddi kaygılar ve sorunlar ön plandadır.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgınına dair endişe düzeyleri incelendiğinde; yüzde 87,7’si (192 kişi) ailelerinin sağlığı konusunda endişeli olduklarını belirtmiştir. Aynı kişilerin yüzde 79’u (173 kişi) koronavirüs döneminde çalışma hayatı konusunda endişelerinin olduğunu, yüzde 16,9’sı (37 kişi) çalışma hayatı konusunda endişelerinin olmadığını, yüzde 4,1’i (9 kişi) ise bu konu hakkında bir fikri bulunmadığını söylemiştir. Tarım işçilerinin yüzde 80,4’ü (176 kişi) bu dönemde iş güvencelerinin olmayışının kendilerini tedirgin ettiğini, yüzde 16,4’ü (36 kişi) bu konuyla alakalı tedirgin hissetmediklerini, yüzde 3,2’si (7 kişi) bu konu hakkında fikri olmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda bu dönemin kendileri ve aileleri üzerindeki etkilerine dair temel endişeleri sorulduğunda, tarım işçilerinin yüzde 62,1’i (136 kişi) ailelerinin sağlığı, yüzde 22,7’si (50 kişi) gelir/iş kaybı cevabını vermiştir. Bununla beraber tarım işçilerinin yüzde 44,7’sinin (98 kişi) virüs bulaşma riskine karşı sürekli tetikte olduğu, yüzde 50,7’sinin (111 kişi) virüsün bulaşma riskine karşı sürekli tetikte olmadığı cevapları dikkat çekmektedir.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgını dönemine özgü psiko-sosyal zorlanma ögeleri incelendiğinde; genel olarak en fazla dile getirdikleri huzursuzluk ögesi, *‘sağlığa dair endişeler’* ve/veya *‘koronavirüs’* olarak saptanmıştır. Genel olarak bu nedenden ötürü kendini huzursuz hisseden tarım işçileri özellikle çocuklar/aile ile ilgili konularda huzursuzluklarını dile getirmişlerdir. *‘Geleceğe dair endişe / belirsizlik’* ve *‘koronavirüs ile değişen yaşam şartları’* hem Türkiyeli hem Suriyeli ailelerde ortak olarak gözlemlenen bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak *‘iş/çalışma /çalışma koşulları ile ilgili konular/ deşiklikler/ olası deşiklikler’*, *‘maddi/finansal koşullar’*, *‘geleceğe dair endişe/belirsizlik’* temaları beraber gözlemlenmiştir.

Buna ek olarak belirtilmelidir ki; maddi/finansal koşullardan huzursuz olan Suriyeli bir tarım işçisi koronavirüs salgın süreciyle beraber ücretlerini tam olarak alamadıklarını vurgularken, maddi koşullardan rahatsız olduğunu vurgulayan Türkiyeli bir tarım işçisi ise, işlerinin Suriyelilere verilmesi sebebiyle işsiz kaldıklarını belirtmiştir.

Huzursuzluk ögesi olarak psikolojik/duygusal etmenler faktörünü seçen tarım işçilerinde genel olarak *‘umutsuzluk’* duygusu hakimken, *‘çaresizlik/îmkânsızlık’* cevabını veren tarım işçilerinde *‘Bu hayat bize zül geliyor, hastalığa mecburuz.’* – *‘Bizim kimsemiz yok.’* – *‘Hiçbir şeyim yok.’* gibi ‘öğrenilmiş çaresizlik’ söylemleri hakimdir. Bu soruya herhangi bir şeyden dolayı huzursuz hissetmediği cevabını veren tarım işçileri koronavirüs salgını dolayısıyla, hayatlarında bir değişim olmadığını belirtmiştir.

2.6.4. Koronavirüs salgını ile başa çıkma yöntemleri

Koronavirüs salgın sürecinde mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerinin başa çıkma stratejileri hanehalkı temsilcileri ve derinlemesine görüşmelerde, koronavirüs salgını ile birlikte değişen koşullara nasıl uyum sağlandığı ve değişen koşullar ve psiko-sosyal risk faktörleriyle nasıl başa çıkıldığı sorularına cevap aranmıştır.

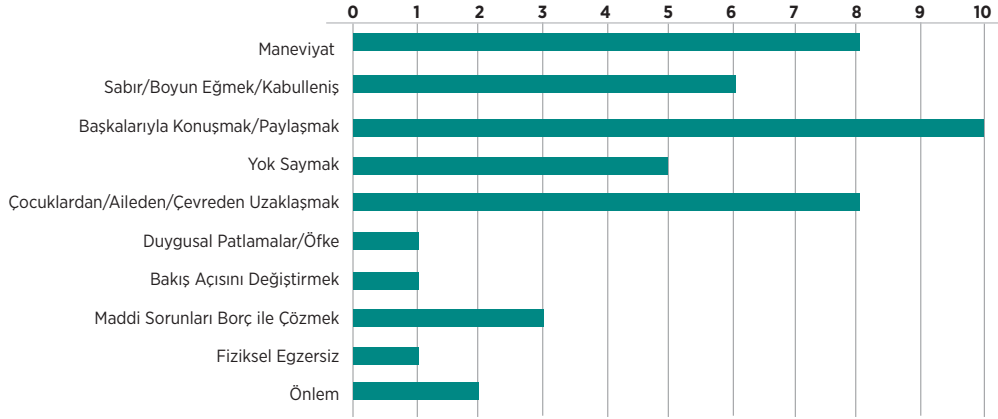
Kişilerin koronavirüs salgını döneminde başa çıkma yöntemlerinin incelendiği sorularda, hanehalkı temsilcilerinin yüzde 13,7'sinin (30 kişi) bu dönemde rahatlamak için sevdiği aktiviteleri yaptığı, yüzde 10,5'inin bu konu hakkında fikri olmadığı cevapları alınmıştır. Bununla beraber temsilcilerin yüzde 39,3'ü (86 kişi) bu dönemde sigara ve alkol gibi zararlı alışkanlıklarının arttığını, yüzde 21,5'i zararlı alışkanlıklarının artmadığını belirtmiştir. Verilerin uyruğa göre dağılımına bakıldığında Türkiyeli tarım işçilerinin yüzde 74'ü *'Bu dönemde zararlı alışkanlıklarım arttı'* ifadesine *'evet'* cevabını verirken, Suriyeli tarım işçilerinin yüzde 63,6'sı *'hayır'* cevabını vermiştir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 42'si bu dönemde içine kapanık birine dönüştüğünü, yüzde 49,8'i bu dönemde içine kapanık olmadığını, yüzde 8,2'si ise içe kapanık olup olmadığı konusunda fikri olmadığını ya da emin olmadığını belirtmiştir. Derinlemesine görüşmelerde mevsimlik gezici tarım işçilerinin koronavirüs salgın dönemine özgü sorunlarla başa çıkma stratejilerini anlamak için tarım işçilerine koronavirüs salgını döneminde kendilerini kötü hissettiklerinde kendilerine iyi gelen şeyler sorulduğunda; sosyal etkileşim (yüzde 17,1), salgına karşı tedbir almak (yüzde 14,2), fiziksel aktivite (yüzde 11,4), çalışmak (yüzde 8,5), maneviyat (yüzde 20), ağlamak, içini dökmek vb. (yüzde 5,7), sigara kullanmak (yüzde 2,8) yanıtları alınmıştır. Tarım işçilerinin yüzde 5,7'si başa çıkma metodu olarak sorunları yok saydığını belirtirken, yüzde 17,1'i bu dönemde kendilerini kötü hissettiklerinde hiçbir şeyin iyi gelmediği yanıtını vermiştir.

Mevsimlik gezici tarım işçilerinin zorluklarla genel olarak başa çıkma kaynakları incelendiğinde; derinlemesine görüşmelerde tarım işçilerinin yardıma ihtiyaç duyduklarında başvurdukları kaynaklar, 'maneviyat' (6 kişi), 'aile' (11 kişi), akraba (4 kişi), tarım çavuşu-tarım aracı-ış arkadaşları (10 kişi), 'arkadaşlar/sosyal çevresi (1 kişi), kamu kurumları (1 kişi) olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım işçilerinin yalnızca biri 'yardım istemiyorum' yanıtını vermiştir. Başa çıkma yöntemi olarak geçen maneviyat teması din, spiritüellik, dua etme gibi ritüelleri ve Allah'a sığınma, Allah'a bırakma gibi konuları içermektedir. Bu konuda bir kişinin *'Allah sabır veriyor, dua ediyorum.'* cümlesi örnek olabilecek niteliktedir.

Derinlemesine görüşmeler aracılığıyla tarım işçilerinin genel olarak başa çıkma yollarına bakıldığında; işçilerin büyük çoğunluğu *'başkalarıyla konuşmak/paylaşmak'* yanıtını verirken (10 kişi), diğer çoğunluk yanıtlar arasında *'çocuklardan/aileden/çevreden güç almak'* (8 kişi), *'sabır/ boyun eğmek/ kabullenmek'* (6 kişi), *maneviyat* (6 kişi) yanıtları yer almaktadır. Aileden güç aldığını belirten bir kişi görüşmeler sırasında *'Eşimi çok seviyorum, onun için her şeye katlanıyorum. Onun zarar görmesini istemiyorum. Ailemi bir arada tutarak baş ediyorum'* demiştir. Genel olarak maneviyat temasında cevap veren tarım işçileri zorluklarla

karşılaştıklarında Allah'a dua ettiklerini ve eğer çözülmüyorsa da Allah tarafından geldiğine inanarak sorun hakkında isyan etmediklerini belirtmişlerdir. Bazı tarım işçileri ise sorunlarla başa çıkmaya çalışırken öfke patlamaları yaşadığını belirtirken, bazı tarım işçileri '*Soruna göre değişiyor. Maddi ihtiyaç olursa borç alırım. Genelde yapıcıyım yani, çok sorun yaşamamaya çalışırım.*' gibi yapıcı yaklaşımlar denediğini belirtmiştir (Grafik 24).

Grafik 24. Sorunlarla başa çıkma yolları (kişi)

Derinlemesine görüşmeler doğrultusunda, mevsimlik gezici tarım işçileri için koronavirüs salgını öncesi ile sonrası süreçteki başa çıkma davranışları ve alışkanlıkları arasında bir değişim olmadığı gözlemlenmiştir. Fakat koronavirüs salgın dönemi hakkında konuşulurken başa çıkma ile ilgili daha umutsuz bir tablo gözlemlendiği belirtilmelidir. Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçilerinin profesyonel ruh sağlığı desteği ihtiyacı incelendiğinde ise; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 25,1'i bu dönemde bir ruh sağlığı uzmanı ile görüşme ihtiyacı duyduğunu, yüzde 68'i bir ruh sağlığı uzmanı ile görüşmeye ihtiyaç duymadığını, yüzde 6,8'i bu konu hakkında fikri olmadığını belirtmiştir. Derinlemesine görüşmelerde bu soruya 'hayır' cevabını veren tarım işçileri arasında özellikle tekrar eden ifade '*çözüm yok*' şeklindedir. Bununla beraber diğer göze çarpan neden ise, tarım işçilerinden gelen '*damgalanma*' korkusuna dair cevaplardır. Bu soruya 'evet' cevabı veren tarım işçilerinden ihtiyaç duydukları halde hizmetlere erişimin '*imkânsız*' olduğunu belirtmişlerdir. Verilen cevaplar doğrultusunda hizmetlere erişimi '*imkânsız*' olarak değerlendiren tarım işçileri, bu hizmetler için maddi bir kaynaklarının olmayışını ve sorunlarının çözümsüz olduğunu vurgulamışlardır.

2.6.5. Koronavirüs salgını ve ruh sağlığında erişilebilirlik

Koronavirüs salgını sürecinde mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerinin ruh sağlığı hizmetlerine erişimi konusu incelendiğinde tarım işçilerinin yüzde 3,7'si (8 kişi) bu dönemde bir ruh sağlığı uzmanı ile görüştüğünü, yüzde 96,3'ü (211 kişi) bu dönemde bir ruh sağlığı

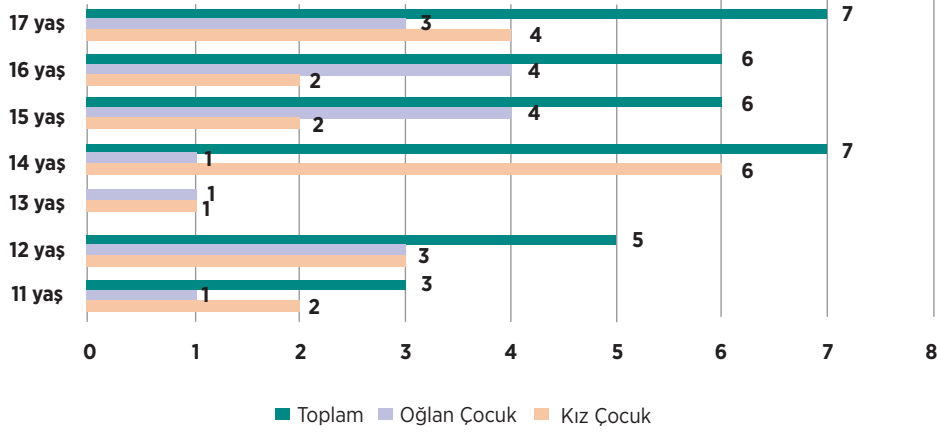
uzmanıyla görüşmediğini söylemiştir. Derinlemesine görüşmelerde koronavirüs salgını döneminde bir ruh sağlığı uzmanı ile görüşme sorusuna tüm görüşmeciler *'hayır'* cevabını vermiştir. Derinlemesine görüşmelerde bu soruya *'hayır'* cevabı veren Suriyeli tarım işçisinin *'Deli miyim ben?'* cümlesi, görüşmeler sırasında gözlemlenen ruh sağlığı hizmetlerinde erişimin önündeki damgalanma korkusuna örnek niteliğindedir.

Mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerinin genel olarak ruh sağlığı hizmetlerine erişim konusundaki bilgi ve düşünceleri incelendiğinde; mevsimlik gezici tarım işçilerinin yüzde 26'sı ruh sağlığı hizmetleri için nereden/kimden destek alacağını bildiğini (57 kişi), yüzde 74'ü nereden/kimden destek alacağını bilmediğini (162 kişi) belirtmiştir. Tarım işçilerinin yüzde 18,7'si ruh sağlığı hizmetlerine kolayca erişebileceğini (41 kişi), yüzde 64,8'i kolayca erişemeyeceğini (142 kişi), yüzde 16,4'ü ise bu konu hakkında fikri olmadığını (36 kişi) dile getirmiştir. Derinlemesine görüşmelerde ruh sağlığı hizmetlerinden faydalanmak için nereden destek alınacağı sorusuna 21 kişi doğrudan 'bilmiyorum' cevabını verirken, 11 kişi 'evet' cevabını, üç kişi ise yardımı maneviyat, tütün alışkanlığı ve tarım aracısına danışacağı cevaplarını vermiştir.

2.6.6. Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların yaşam koşulları

Mevsimlik tarım göçü, aileleri ile birlikte göç eden çocukların fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak gelişmelerini etkilemektedir. Bu etkilerin yanı sıra, söz konusu çocuklar ücret karşılığı mevsimlik tarım işlerinde aileleri ile birlikte çalışmak durumunda kalmakta, mevsimsel göç nedeniyle eğitim sürecinden kopabilmekte ya da kazalarda yaralanabilmektedir. Bu durum olumsuz yaşam ortamı koşulları ile yetersiz beslenmeden güvenlik problemlerine kadar pek çok sorunla da baş etmelerine neden olmaktadır. Halihazırda yukarıda bahsedilen riskler ve olumsuzluklar ile baş etmek durumunda kalan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların koronavirüs salgını döneminde yaşam koşullarındaki değişim ve sosyal hizmetlerden yararlanma durumu bu bölüm altında incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırma kapsamında 11 ile 17 yaş aralığında toplamda 35 çocukla (16 oğlan, 19 kız çocuğu) görüşme yapılmıştır (Grafik 25). Görüşülen kız çocuklarının yaş ortalaması 14.3 ve oğlan çocukların ise 16'dır.

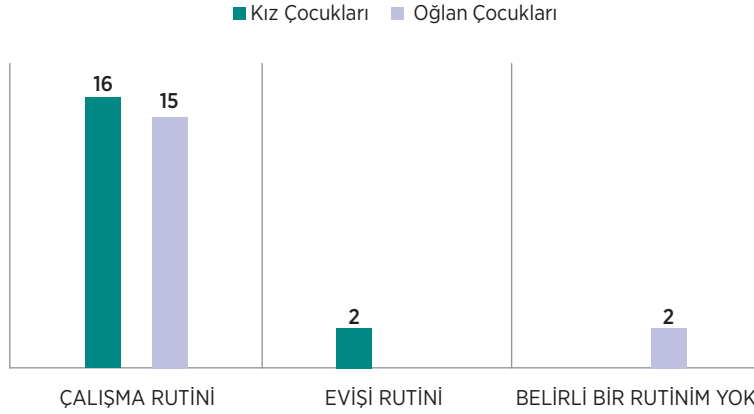
Grafik 25. Derinlemesine görüşme yapılan 11-17 yaş grubu çocukların yaş ve cinsiyet dağılımları (kişi)

Çocukların gündelik rutinleri

Çocuklarla yapılan görüşmelerde yetişkin mevsimlik gezici tarım işçileri ile yapılan görüşmelerde olduğu gibi öncelikle çocukların gündelik rutinleri incelenmiş ve çocukların genel olarak bir günlerini nasıl geçirdiği sorulmuştur. Bu kapsamda ev işi ve tarla/bahçe/hayvancılık rutininden bahseden ifadeler yoğunluktadır. Çocukların çoğu bir gününü anlatırken; okullar kapandıktan sonra sabah çok erken saatlerde uyanıp işe gittiklerini, sonrasında kız çocuğu ise ev işlerine yardım ettiklerini, oğlan çocuğu ise oyun oynamak, telefonla vakit geçirmek gibi faaliyetlere yöneldiklerini belirtmişlerdir. 35 çocuğun 33'ü tarım işinde çalıştığını belirtirken, ikisi düzenli olmasa da ara ara tarım işinde çalıştığından söz etmiştir. Bu çocukların 26'sı düzenli ve sürekli bir tarım işinde çalışma rutininden bahsederken, yedisi iş olduğu takdirde tarlaya, bahçeye gittiklerini söylemiş, ikisi de sadece ev işi rutininden bahsetmişlerdir. Çocuklardan bir kısmı tarımsal üretimde çalışma rutinlerinden bahsederken 'iş olmadığında iyi', 'yoruluyoruz', 'hiç iyi geçmiyor' gibi ifadeler kullanmıştır (Grafik 26). Günlük rutine yönelik söylemlerin çalışma üzerine odaklandığı görülmektedir. Ayrıca, küçük yaşta beri hayvancılıkla uğraşan çocuklar olduğu gibi, tarlaya, bahçeye gitmeyen bazı çocuklar da aileleri çalışırken kardeşlerinin bakımından sorumludur.

Grafik 26. Günlük hayat rutinin cinsiyete göre dağılımı (sayı)

Çocukların yaşam ortamı ile ilgili düşünceleri

Görüşülen çocuklara yaşadıkları yerden memnun olup olmadıkları, memnun olmadıkları şeylerin neler olduğu sorulduğunda; sekiz çocuk sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler sebebiyle memnun olduğunu belirtmiştir. 27 çocuk ise yaşam koşullarından memnun olmadığını söylemiştir. Yaşadığı yerden memnun olmayan çocuklar genel olarak çadır hayatı ve fiziksel koşullarından, okulların kapanmasından ve işe gidip gelmekten memnun olmadıklarını belirtirken, bazı çocuklar her şeyin çok zor olduğunu ve duygusal zorlanmalar yaşadıklarını belirtmiştir. İki Suriyeli çocuk ise *'Ben Suriye'ye dönmek isterdim. Masraflar çok fazla, evde oturmak isterdim. Zaten bir evimiz de yok.'* diyerek burada onlar için güzel bir hayat olmadığından ve Suriye'ye dönmek istediklerinden bahsetmiştir.

Çocukların ihtiyaçları

Çocukların genel olarak yardıma ihtiyaç duydukları konular arasında en sık göze çarpan konular okul ve eğitim ihtiyaçları (8 kişi), maddi ihtiyaçlar (7 kişi) ve çalışma şartlarının değişmesidir (4 kişi). Bununla birlikte iki çocuk akıllı telefon gibi elektronik cihazlara ihtiyaç duyduğunu belirtirken, 13 çocuk kendisine kimsenin yardım edemeyeceğini ve/veya yardıma ihtiyacı olmadığını belirtmiştir. Bir çocuk ise kendi özel hayatındaki sorunların çözümüyle ilgili yardıma ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Kimseye ihtiyacı olmadığını belirten bir çocuk; *'Kimseye ihtiyacım yok. Ailemin masrafları arttığı için çalışmam lazım.'* şeklinde duygularını ifade etmiştir.

Çocukların zihinsel ve ruhsal gelişimlerinin önemli bir parçası olan 'kendilerine ayırdıkları zamanlar' da araştırma kapsamında incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çocuklara tarladan/bahçeden çadır yerleşimine döndüklerinde yaptıkları faaliyetler sorulmuş; çocuklar genel olarak tarladan/bahçeden geldikten sonra banyo, yemek gibi kişisel bakımlarını yaptıktan sonra; ev işlerine yardım ettiklerini (12 çocuk) dinlediklerini (12 çocuk), akıllı te-

lefonunda oyun oynadıklarını (5 çocuk), arkadaşlarıyla ya da çadır dışında zaman geçirdiklerini (7 çocuk) belirtmişlerdir. Tarladan sonra ev işi yaptığını belirten çocukların tamamı kız çocuğudur. Ayrıca, ikisi Suriyeli oğlan çocuk olmak üzere toplam altı çocuk arkadaşı olmadığını, iki çocuk arkadaşı olmadığını ama akrabaları/kardeşleri ile zaman geçirdiğini, 27 çocuk arkadaşı olduğunu belirtmiştir. Arkadaşlık ilişkileri olan 27 çocuktan dördü sadece tarlada arkadaşı olduğunu, bir kişi arkadaşları olduğunu ama taşınma sebebiyle onlardan uzak kaldığını, biri arkadaşının olduğunu ama çok fazla vakit geçiremediklerini belirtirken, geriye kalan 21 çocuk her zaman olmasa bile beraber zaman geçirebildiği, konuşabildiği, oyun oynayabildiği arkadaşları olduğunu söylemiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen çocukların tamamı bahçe ya da tarlalarda aileleri ile birlikte çalıştıklarından bahsetmiştir. Söz konusu çocuklardan biri geçen sene çalışırken bu sene ev işi yaptığını, diğer çocuk ise çalışmaya henüz üç gün önce başladığını belirtmiştir. Çocukların hayatlarındaki hem ev hem iş rutininin ne zaman başladığı incelenirken çocuklara işe başlama yaşları sorulduğunda işe başlama yaşının 10 ile 13 arasında değiştiği görülmüştür. 35 çocuk içinden sadece üçü 15-16 yaşında işe başladığını belirtmiştir. 22 çocuk koronavirüs salgını öncesinde de çalıştığını, yedi çocuk ise salgın süreciyle beraber işe başladığını belirtmiştir.

Çocukların genel çalışma ortam ve koşullarına yönelik tanımlamaları incelendiğinde çocuklar genel olarak çalıştıkları günlerden bahsederken çalışma ortamının ve şartlarının zorluğundan, beslenmelerinin yetersiz kaldığından, yoğun iş temposunun yoruculuğundan ve okuldan uzak kaldıklarından bahsetmişlerdir. Bu durum Acil Durumlarda Çocuk İşçiliği ve Çocuk Koruma Standartları El Kitabı'nda⁸⁹ çocuk işçiliğinin risk faktörleri olarak belirlenen gelir yoksulluğu, temel hizmetlere, eğitime, gıda güvenliğine veya insana yakışır işe erişim eksikliği maddeleri ile uyumludur.

Koronavirüs salgını döneminde zorluklar

Koronavirüs salgını döneminde çocukların en çok ihtiyaç duydukları şeyler incelendiğinde; çocukların genel olarak temiz bir ortam ve temizlik malzemeleri, çadırda ya da tarlada sosyal mesafe, su ve gıda gibi temel ihtiyaç malzemeleri, dinlenme ve kendine vakit ayırma, sağlık, para, eski hayat şartlarının geri dönmesi, internet ve okulların tekrar açılması gibi cevaplar verdikleri görülmektedir. Görüşmeler sırasında bir çocuğun '*çadırın içindeyken bir şey lazım değil, dışındayken çöplerin kaldırılması lazım*' cevabı mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin yaşam ortamı ile ilgili önemli bir bilgi vermektedir.

Çocuklara koronavirüs salgını ile beraber hayatlarında nelerin değiştiği sorulduğunda; 12 çocuk hiçbir şeyin değişmediğini söylerken, dördü işe başladığını vurgulamış, dokuzu okulların kapanmasının etkilerinden bahsederken, altısı sosyal ilişkilerinin azaldığını, üçü bu

⁸⁹ Child Protection Working Group (2017). Inter-Agency Toolkit: Supporting the protection needs of child labourers in emergencies, <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/inter-agency-toolkit-supporting-protection-needs-child-labourers-emergencies>

dönemde korkularının arttığını, beşi ise bu dönemde iş belirsizliği ve masrafların artmasıyla beraber maddi zorluklar yaşadıklarını ifade etmiştir;

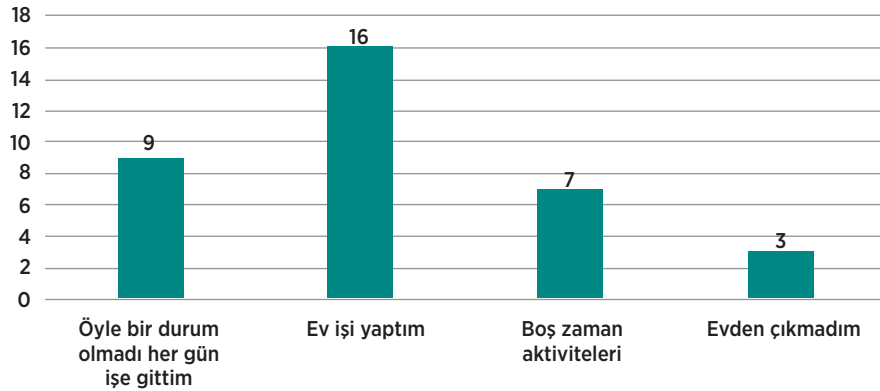
'Maddiyat, para büyük zorluk. Çalışıyoruz, çalıştığımızı da yiyoruz. Başka da bir şey yok.'

'İş değişti, masraflar arttı, her şey pahalandı, iş azaldı.'

Koronavirüs salgın sürecinde çocukların 26'sı çalışmaya gidemedikleri günler olduğunu, dokuzu bu süreçte çalışmaya her gün gittiklerini belirtmiştir. Çalışmadıkları günler olduğunu belirten çoğu çocuk bazı günler gidememiş olsalar da çok aksama yaşamadıklarını belirtirken bir kısmı da işin azalması ve salgına yönelik alınan yasaklar sebebiyle aksamalar olduğunu vurgulamıştır.

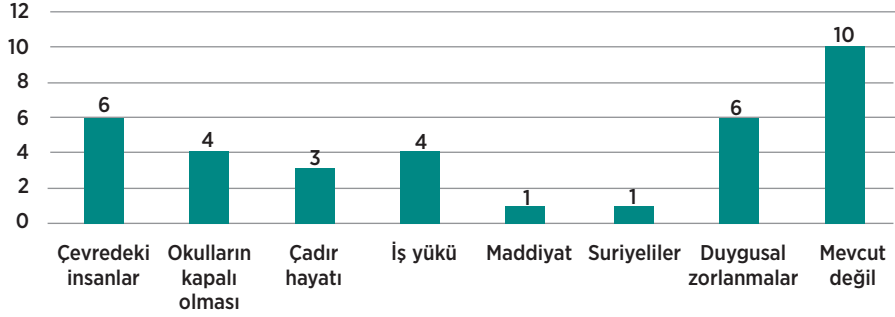
Çocuklara koronavirüs salgın sürecinde işe gidemediklerinde ne yaptıkları sorulduğunda dokuz çocuk her gün işe gittiğini, 16 çocuk ev işi yaptığını, yedi çocuk dışarı çıkmak, balık tutmak, bisiklet sürmek, oyun oynamak gibi boş zaman aktiviteleri yaptıklarını, üç çocuk da evden dışarı hiç çıkmadığını belirtmiştir (Grafik 27). Bu soruya 'ev işi' cevabını veren çocukların hepsi kız çocuğudur (19 kişi).

Grafik 27. Çocukların işe gitmediklerinde yaptıkları şeyler (kişi)

Çocukların koronavirüs salgını dönemindeki stres faktörlerini anlamak amacıyla onları huzursuz eden faktörler de incelenmiştir. Buna göre altı çocuk çevredeki insanlar, dört çocuk okulların kapalı olması, üç çocuk çadır hayatının kendisi, dört çocuk iş yükü ve yoğunluğu, bir çocuk maddi problemler, bir çocuk Suriyeli göçmenler, altı çocuk ise duygusal zorlanmalar cevabını verirken 10 çocuk kendilerini huzursuz eden bir şey olmadığını söylemiştir (Grafik 28). Duygusal zorlanmalar kapsamında verilen cevaplar kişilerin gelecekteki belirsizlikler, bir yakınlarını kaybetme korkusu ve umutsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.

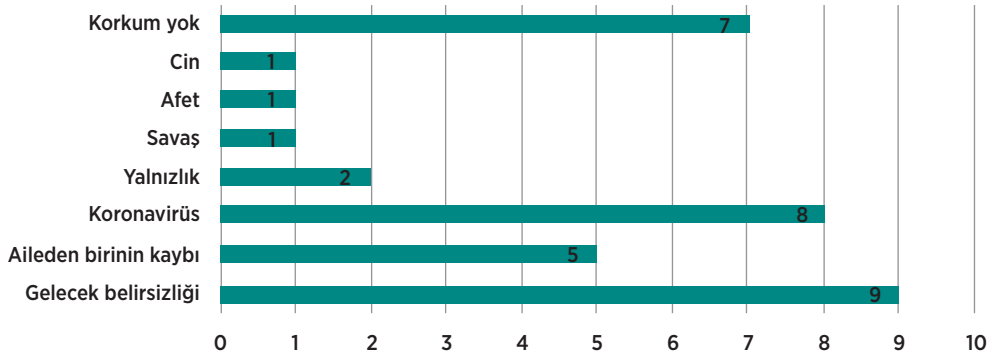
Grafik 28. Çocukları huzursuz eden faktörler (kişi)

Çocukların korkuları

Çocuklara bu dönemdeki korkuları sorulduğunda ise, dokuz çocuk gelecekte ve hayatlarının bu şekilde devam etmesinden, beş çocuk ailesinden birinin kaybindan, sekiz çocuk enfekte olmaktan, iki çocuk yalnız kalmaktan, bir çocuk savaştan, bir çocuk afetten (sel), bir çocuk cinlerden korktuğunu söylerken, yedi çocuk korktuğu bir şey olmadığını söylemiştir (Grafik 29). Savaştan korktuğunu söyleyen çocuk Suriyelidir. Görüşmeler sırasında gelecekte ve hayatının bu şekilde devam etmesinden korkan bir çocuk 'Virüs yüzünden okulu bırakmaktan korkuyorum.' demiştir.

Grafik 29. Çocukların korkuları (kişi)

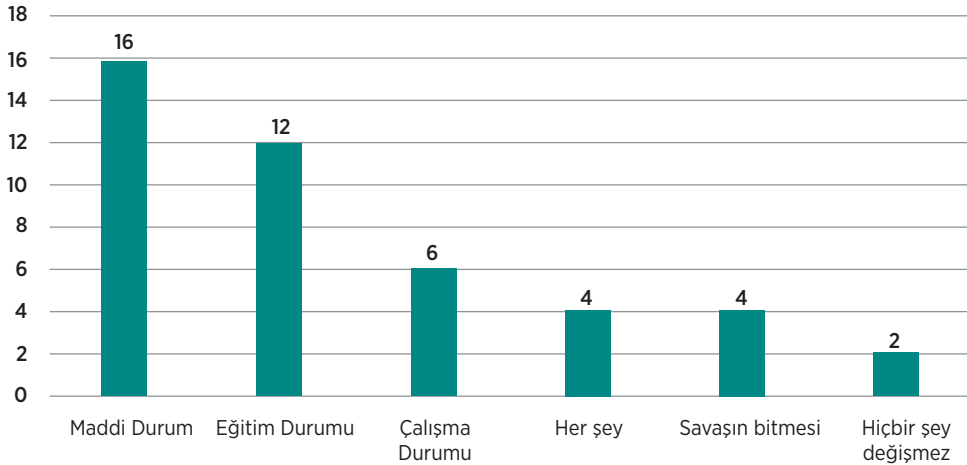
Çocukların yaşam koşullarına bakışı

Çocukların genel olarak yaşam koşullarına bakış açısını anlamak adına çocukların hayatlarında değişmesini istedikleri şeylerden bahsederken en çok 'maddi durumlarının değişmesi' isteğini tekrar etmiş olmaları dikkat çekicidir. Bununla birlikte 12 çocuk okula gitmek istediklerini belirtirken, altı çocuk çalışma durumlarının değişmesini, dört çocuk ise her şeyin değişmesini istediklerini söylemiştir (Grafik 30). Dört Suriyeli çocuk savaşın bitmesini ve Suriye'ye dönmek istediklerini vurgularken, iki çocuk hiçbir şeyin zaten değişmeyeceğini belirterek çekimser cevap vermiştir. Hiçbir şey değişmeyeceğini düşünerek değişmesini istedikleri şeyler üzerine konuşmak istemeyen çocukların diğer cevaplarına da bakıldığında, bu çocukların 'Yapacak bir şey yok, değişecek bir şey de yok, böyle devam eder.' tarzı ifadeleri olduğu ve bu genel umutsuzluk halinin diğer cevaplarına da yansıdığı gözlemlenmektedir. Genel olarak çocuklar mevcut yaşamlarının işleyişini değiştirmek istediklerini belirtmiştir. Hiçbir şeyi değiştirmezdim cevabı veren çocuk bulunmamaktadır. Yapılan görüşmelerde bir çocuk,

'Okula gitmek, burada olmamak isterdim. Abilerimin işi çok zor, onların da güzel işleri olsun isterim, ablamın bir evi olsun, annemin ayakları iyileşsin, babamın da beli iyileşsin. Buradaki çocuklar hep iş yapıyor.'

diyerek genel tabloyu gözler önüne sermiştir.

Grafik 30. Çocukların değişmesini istedikleri temalar (kişi)

Çocukların arkadaşlarıyla kurduğu ilişkiler

Çocuklara koronavirüs salgını ile birlikte arkadaşları ile kurduğu ilişkinin değişip değişmediği sorulduğunda 21 çocuk değiştiğini, 14 çocuk değişmediğini belirtmiştir. Arkadaşlık ilişkilerinin değiştiğini söyleyen 21 çocuk genel olarak salgın sebebiyle görüşme sıklıklarının

azaldığını, okulların kapanmasıyla birbirleriyle eskisi kadar görüşemediklerini söylemiştir. Bu soruya hayır cevabı veren 14 çocuktan altısı daha önce de bir sosyal çevresi olmadığı için bir şeylerin değişmediğini belirtirken, sekiz çocuk salgın önlemlerine uymadıkları için bir değişiklik olmadığını söylemiştir.

Çalışmak için ailesi ile birlikte Adana'ya gelen Fatma 11 yaşında bir kız çocuğudur. Geçen yıl yaz ayında kavun tarlasında çalışmaya başlamıştır. Bu sene koronavirüsle birlikte kendinden büyük kardeşleri çalıştığını ve kendisinin ev işleri ile ilgilendiğini ve yeğenine baktığını anlatmıştır. Bir günün nasıl geçiyor sorusuna;

'Kalkınca yatakları kaldırıyorum, çadırın önünü süpürüyorum, bulaşık yıkıyorum, annem işe giderse evi ben topluyorum. Akşam 10-11 gibi yatıyorum.'

yanıtını vermiştir. Koronavirüs döneminde de tarım araçları yaşından dolayı çalışmasına izin vermediği için tarlaya gitmediğini söylemiştir. Koronavirüs salgını döneminde hayatında neler değişti sorusuna;

'Çok korkuyorum, her yanımız çöp, hasta olursak yaşayamayız.'

yanıtını vermiştir. Arkadaşları ile ilgili soruyu;

'Arkadaşlarım var, top oynuyorum, ebeleme oynuyorum, kavgalar ediyoruz ama gerçek kavgalar değil.'

şeklinde yanıtlamıştır. Fatma ailesinin uyarılarıyla oyun oynarken arkadaşlarıyla mesafeli olduklarını, birbirlerine çok yaklaşmadıklarını söylemiştir. Yaşamında nelerin değişmesini istersin sorusuna;

'Okula gitmek, burada olmamak isterdim. Abilerimin işi çok zor, onların da güzel işleri olsun isterim, ablamın bir evi olsun, annemin ayakları iyileşsin babamın da beliyi iyileşsin. Buradaki çocuklar hep iş yapıyor diğer çocuklar keyfine bakıyor.'

yanıtını vermiştir. Korkularını anlatırken;

'Yılandan çok korkuyorum, köpekten korkuyorum ve okula gidememekten korkuyorum'

Şeklinde yanıtlar veren Fatma uzaktan eğitimle ilgili;

'EBA'dan takip edin dediler, ama nasıl bilmiyorduk. Hiçbir yol bulamadım takip edebilecek. Bu sene okulsuz kaldık. Okulu ve dersleri çok seviyorum.'

yanıtını vermiştir. Okula devam edebilmek için neye ihtiyacın var sorusuna;

'Urfa'da olsam EBA takip edebilirdim çünkü orada iş yapmıyorum, oturuyorum. Okul açılırsa giderim ama uzaktan nasıl yapacağımı bilmiyorum ki? Bilgisayar olsa yine denerdim, telefondan yapamadım. Okulu bitirmek istiyorum. Öğretmen ya da tercüman olmak istiyorum. O zaman iyi bir hayatım olur. Ninem yalnız, ona yardımcı olurum. Bütün akrabalarımı hep görürüm.'

şeklinde yanıt vermiştir.

Çocukların gözünden koronavirüs salgını öncesi ve sonrası

Çocuklara koronavirüs salgını öncesi ile şimdiki durumu karşılaştırdıklarında tarla ve bahçede çalışırken kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri sorulduğunda 22 çocuk güvende hissetmediğini, sekiz çocuk güvende hissettiğini, beş çocuk koronavirüs salgını öncesi süreçle bir fark göremediğini belirtmiştir. Bu dönemde kendini güvende hissetmeyen çocukların en fazla vurguladıkları sorun çalışılan yerde hijyen ve mesafe kurallarının olmayışı yönünde iken, evet cevabı veren çocuklar koronavirüs salgını üzerine düşünmediklerini belirtmiştir. Görüşmeler sırasında bir çocuk hem koronavirüs salgını dönemi hem de salgından bağımsız çalışma koşullarına dair yaşadıkları kaygıyı *'Hastalanmaktan korkuyorum. Tarım ilaçları var sulama yapılan yerlerde. O ilaçlar bizi de zehirler diye korkuyoruz.'* cümlesi ile aktarmıştır.

Çocukların koronavirüs salgını sürecindeki gelişmeleri ve haberleri takip etme kanalları incelendiğinde; 24 çocuk televizyon, 11 çocuk sosyal medya ve internet, iki çocuk aile, dört çocuk sosyal çevresi olarak dile getirirken, dört çocuk da takip etmediğini söylemiştir. Sosyal çevresi aracılığıyla süreci takip eden Suriyeli çocuklar camii cemaatinden takip ettiklerini belirtmiştir.

Çocukların genel sağlık ve çevresindekilerin ruh sağlığı durumu

Çocuklardan koronavirüs salgını dönemindeki genel sağlık durumlarını değerlendirmeleri istendiğinde, 19'u sağlıklı olduğunu söylerken, beşi bilmediğini, 11'i ise sağlıklı olmadığını söylemiştir. Bu 11 çocuktan beşi ağrı problemleri, biri mide problemi yaşarken kalan beşi kendilerini psikolojik olarak sağlıklı hissetmediklerini ve ruhsal zorlanmalar yaşadıklarını belirtmiştir.

Çocuklara koronavirüs salgını döneminde çevresindeki insanların ruhsal durumu hakkında ne düşündükleri sorulduğunda, 19 çocuk kişilerin özellikle koronavirüs salgınıyla beraber daha gergin ve öfkeli olduğunu ve iyi hissetmediklerini, sekiz çocuk iyi olduğunu, üç çocuk konu ile ilgili bir fikri olmadığını, iki çocuk önceki durumla bir fark olmadığını, üç çocuk ise insanların virüsü inkâr ederek önlem almadığını ve umursamaz olduğunu belirtmiştir.

'İnsanların psikolojisi değişik, bir deli bir akıllı, dengesizler'

Çocukların başa çıkma mekanizmalarını anlamak için; yardıma ihtiyaç duyduklarında kimden yardım aldıkları sorulmuştur. Söz konusu soruya 19 çocuk aile, yedi çocuk arkadaş, iki çocuk maneviyat, üç çocuk tarım aracısından yardım aldığını belirtmiştir. Altı çocuk ise kimseden yardım istemediğini belirtmiştir. Bu soruya bazı çocuklar birden fazla temaya girebilecek cevaplar vermişlerdir. Bu nedenle genel olarak çocukların maddi konularda *tarım aracısından* özel hayata yönelik konularda ise *aileden* yardım aldıkları görülmektedir.

Koronavirüs salgını döneminde çocuklara kendilerini kötü hissettiklerinde onlara iyi gelen şeylerin ne olduğu sorulduğunda; 14 çocuk yalnızlık ve sessizlik, dokuz çocuk paylaşmak,

yedi çocuk başka bir faaliyetle dikkat dağıtmak, iki çocuk oyun, bir çocuk ağlamak, bir çocuk çalışmak, bir çocuk ise hiçbir şeyin iyi gelmediğini belirtmiştir. Bununla beraber Suriyeli bir çocuk savaş sonrası tüm hayatının değiştiğini, okula devam edemediğini ve Türkiye’de anadilde eğitim alma şansı olsa yine eğitimine devam etmek istediğini, kendisine iyi gelecek şeyin bu olduğunu belirtmiştir. Çocuklar arasında başa çıkma yolu olarak ‘sessiz kalmak’ ön plana çıkmaktadır.

15 yaşında Suriyeli Ayşe, 10 yaşındayken ailesi ile birlikte savaştan kaçarak Türkiye’ye yerleşmişlerdir. 12 yaşından beri çalıştığını, Türkiye’ye gelince okulunu bıraktığını ve tarlada çalışmaya başladığını dile getirmiştir. Yaptığı işi ‘*Patlıcan topluyorum. Sabahtan akşama kadar çalışıyorum. Sağıma soluma hiç bakmıyorum. İşimi yapıp dönüyorum.*’ cümleleri ile anlatmıştır. ‘*Her sabah saat 4’te kalkıp işe gidiyorum ve öğleden sonra 4-5 gibi çadıra geri dönüyorum. Günde ortalama 10-12 saat çalışıyorum. En çok portakalda zorlanıyorum, ama artık alıştım*’ diye devam etmiştir. Günde 65 TL kazandığını, parasını ailesinin aldığını, koronavirüs salgını dönemindeki hayatındaki değişiklikleri ‘*İş değişti, masraflar arttı, her şey pahalandı, iş azaldı.*’ sözleriyle ifade etmiştir. Çadıra geldikten sonra ev işlerine yardım ettiğini ve küçük kardeşine baktığını, koronavirüsün bazen işe gidememesine neden olmasının sorun olduğunu anlatmıştır. Çalışmasaydın ne olurdu sorusuna, ‘*Para olmazdı, zor olurdu*’ diye cevap veren Ayşe; yaşamında, işinde, ailede nelerin değişmesini istersin sorusuna, ‘*Ben Suriye’ye dönmek isterdim. Masraflar çok fazla, evde oturmak isterdim. Zaten bir evimiz de yok.*’ diye cevap vermiştir. Salgın döneminde çalışırken kendini güvende hissetmediğini, işini kaybetmekten çok korktuğunu vurgulamıştır. Korkuları ile detaylı konuşulduğunda ‘*Ailem için korkuyorum, ülkeme dönememekten korkuyorum.*’ cevaplarını vermiştir.

Çocuklara daha önce hiç ruh sağlığı hizmeti alıp almadıkları sorulduğunda sadece bir çocuk ‘*kardeş kıskançlığı*’ sebebiyle yardım aldığını söylemiştir. Geriye kalan 34 çocuk yardım almadığını belirtirken, cevaplar arasında ‘*Deli değilim ben*’ gibi damgalanma korkusuna işaret eden söylemler bulunmaktadır.

2.7. Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği ve Koronavirüs Salgınının Çocuk İşçiliğine Etkileri

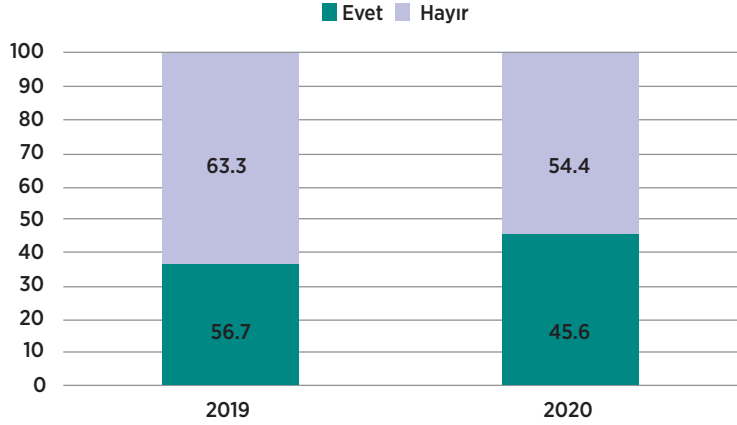
Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin gelirlerdeki azalma ile birlikte, neredeyse tamamının oldukça fazla borç yüklerinin bulunduğu; pek çoğunun akrabalarına, tarım aracılara, marketlere, bankalara evlilik, hastalık, gıda/temizlik alışverişi, kredi vb. nedenlerle borçlu oldukları görülmektedir. Koronavirüs salgını nedeniyle azalan hane gelirlerine ek olarak, 2020 Mart ayından itibaren yüz yüze eğitime ara verilmiş olması ve hanedeki çocukların uzaktan eğitime erişimlerinin de sınırlı olması aileleri çocuk emeğine yöneltmiştir. Bu süreçte koronavirüs salgını öncesi okula devam eden çocukların yüzde 29,8’i salgın ile birlikte oluşan zorunluluklar nedeniyle çalışmak zorunda kalarak okula devam edememiştir. Rapo-

run bundan sonraki bölümlerinde 5-17 yaş arası çocukların tarımsal üretimdeki çalışma durumları, söz konusu çocukları çalışmaya iten sebepler ve koronavirüs salgınındaki değişim değerlendirilmiştir.

2.7.1. 5-17 yaş arası çocukların çalışma durumu ve koronavirüs salgını dönemindeki değişim

Hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmede çocukların 2020 yılında çalışma durumu 2019 yılı ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. 2019 yılında 5-17 yaş arası tüm çocukların yüzde 36,7'si (272 çocuk) mevsimlik tarımsal üretimde çalışırken, bu oranın araştırmanın yapıldığı 2020 Eylül ayı itibarıyla yüzde 45,6'ya (338 çocuk) yükseldiği görülmüştür. (Grafik 31).

Grafik 31. 2019 ve 2020 yıllarında tarımsal üretimde çalışan çocukların dağılımı (yüzde)

Görüşülen 219 haneden yüzde 32,4'ü (71 hane) koronavirüs salgını döneminde çalışmaya başlayan çocuğu olduğunu belirtmiştir. Uzaktan eğitime geçilmesi ve çadır yerleşim alanlarının uzaktan eğitimi için yeterli altyapıya sahip olmaması nedeniyle çocukların yapacak başka bir şeyleri olmadığı ve çocuklarla ilgilecek kimseler bulunmadığı için halihazırda eğitimlerine devam eden çocukların da tarlaya/bahçeye götürüldüğü ve dolayısıyla çalışmaya başladığı görülmektedir. Kurum ve anahtar kişilerle yapılan görüşmeler de saha bulgularını desteklemektedir. Örneğin görüşülen bir STK temsilcisi bu konudaki gözlemlerini şu şekilde ifade etmiştir;

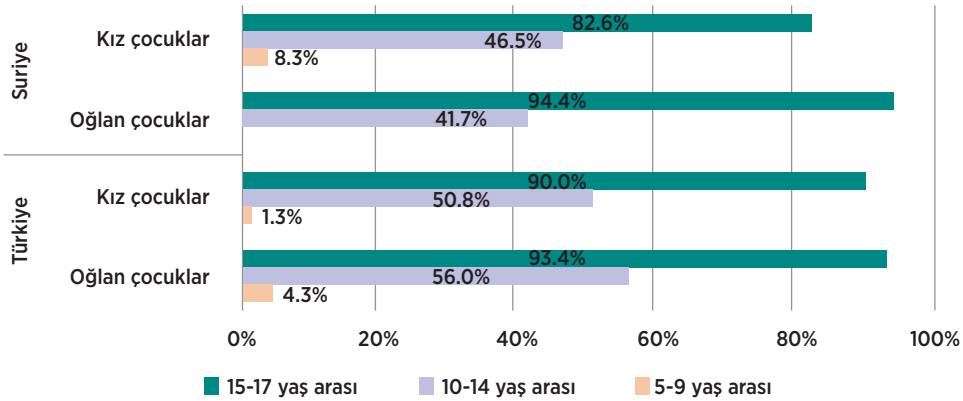
“Zaten çocuklara bulaşmıyormuş lafı yayıldı başta. Zaten okullar da kapandı. O zaman boş mu dursun, evde birbirini mi yesin gibi laflarla çocuklar tarlalara geldi. [Koronavirüs salgınının] çocuk işçiliğinin artmasına etkisi oldu.”

Mersin’de görüŖülen bir diğer kurum temsilcisi de özellikle Suriyeli ailelerin yardımlara erişim sağlayamadığında borçlandıklarını, çocukların erken evlendiklerini, çocuk işçiliğinin arttığını hatta çocukların Suriyeli hanelerin kendi aralarındaki sosyal ilişki ağları içerisinde İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde hizmet sektöründe istihdam edildiklerini dile getirmiştir.

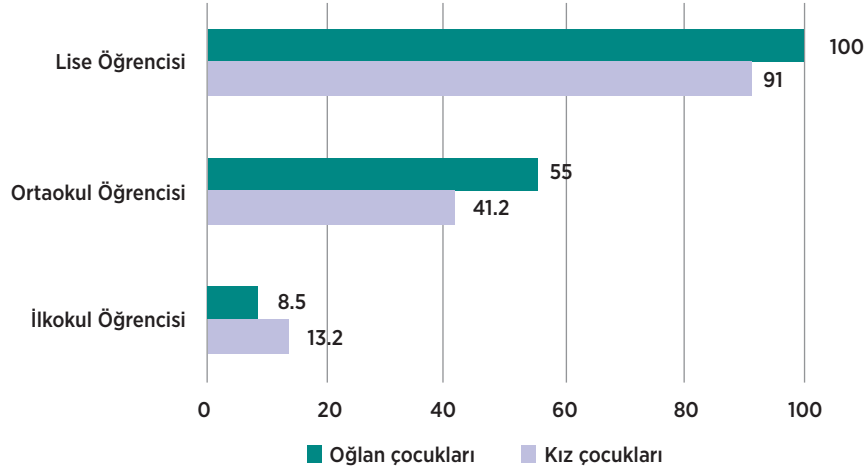
Tarımsal üretimde çalışan çocukların yaşlarına bakıldığında en fazla 15-17 yaş grubundaki çocukların çalıştığı görülmektedir (Grafik 32). Bu yaş grubundaki çocukların yaklaşık yüzde 90’ı hem Türkiyeli hem de Suriyeli hanelerde mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmaktadır. Bu noktada kız ve oğlan çocukları arasında da bir farklılık tespit edilmemiştir. 15-17 yaş grubundaki çocukların yarıya yakınının eğitimlerine devam etmedikleri bulgusuyla birlikte düşünöldüğünde çalışmanın onlar için tek seçenek olarak kaldığı söylenebilir. Bu noktadan hareketle 15-17 yaş grubundaki çocukların ‘çalışabilir’ göröldüğü ve ailelerin çocuklarının eğitim yoluyla daha iyi bir işe sahip olamayacakları ile ilgili umutsuzlukları nedeniyle de eğitim yaşamlarından vazgeçtikleri söylenebilir.

Grafik 32. 5-17 yaş grubunda mevsimlik tarımsal işlerde çalışan çocukların yaş grubu, cinsiyet ve uyruklarına göre dağılımı

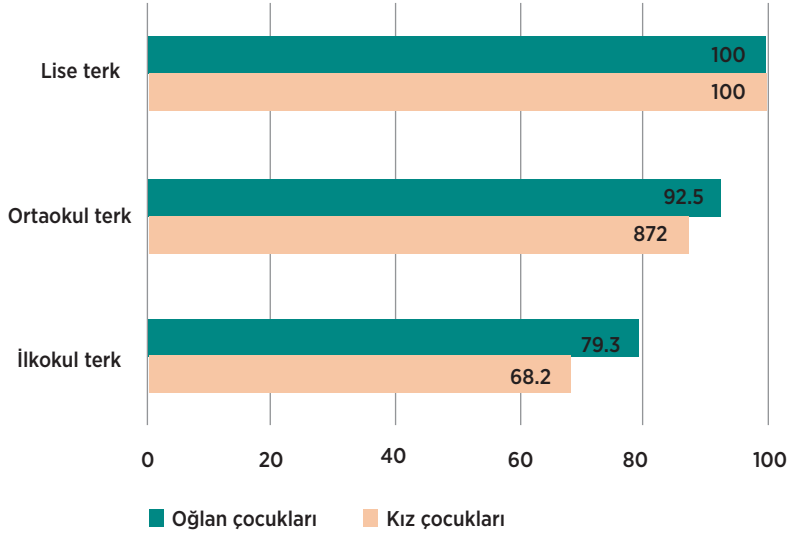
5-17 yaş grubunda olup, eğitime devam eden çocukların çalışma durumlarına bakıldığında yüzde 35,2’sinin mevsimlik gezici tarım işçiliği yaptığı görülmektedir. İlkokul öğrencileri arasında çalışma oranı düşük olmakla birlikte yaşa bağılı olarak eğitim kademesi ilerledikçe okuldan kopma ve çalışma oranı da artmaktadır (Grafik 33).

Grafik 33. Halihazırda okula devam eden çocukların çalışma durumu (yüzde)

Eğitime devam eden çocuklar arasında ilkokul çağındaki çocukların çalışmaya en az oranda katılan yaş grubu olduğu görülmektedir (Grafik 34). Fakat görüşülen hanelerdeki kız ilkokul öğrencilerinin oğlan ilkokul çağındaki çocuklardan küçük bir farkla daha fazla çalıştıkları görülmektedir (yüzde 13,2 ve yüzde 8,5, sırasıyla). Ortaokul çağındaki çocuklarda yükselen çalışma oranı lise çağındaki çocuklarda bir norm olarak karşımıza çıkmaktadır. Okula devam etseler de etmeseler de çocuklar yaşları ilerledikçe mevsimlik gezici tarım işçisi olarak tarla ve bahçelerde çalışmaktadır. Yaş, çalışma yaşamına katılımında temel belirleyici etkindir. 5-17 yaş grubunda olup, eğitime devam eden çocukların çalışma durumlarına bakıldığında yüzde 35,2'sinin mevsimlik gezici tarım işçiliği yaptığı görülmektedir.

Grafik 34. Eğitimi terk eden çocukların çalışma durumu (yüzde)

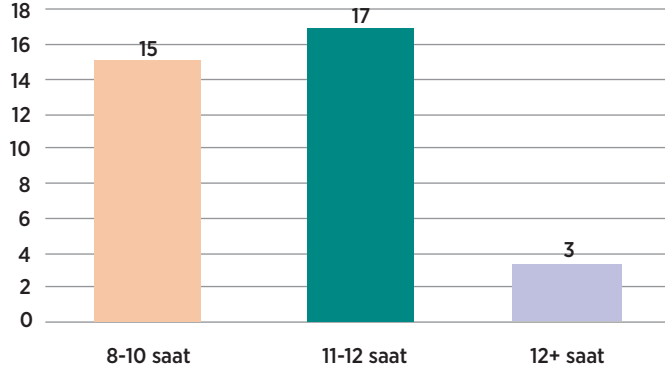

Çocukların çalışmasıyla ilgili durumu tersinden kontrol etmek üzere görüşülen hanelere 5-17 yaş arasında çalışmayan çocukları varsa bunun nedeni de sorulmuştur. Görüşülen hanelerin bazıları özellikle 12-13 yaş altındaki çocukların '*dayanıksız, güçsüz*' oldukları için ya da '*tarım aracısının ve/veya tarla/bahçe sahibinin*' izin vermemesi nedeniyle çalışmadıklarını belirtmiştir. Cevap veren 34 haneden 24'ü (yüzde 71) yaşından dolayı çocukların çalıştırılmasına izin verilmediğini söylerken, beş hane küçük çocukların çalışmasının sağlıklarına olumsuz etkisi olacağını dile getirmiş, üç hane ise çadırda kalarak daha küçük kardeşlerine baktıklarını belirtmiştir. Sadece bir hane kızının eğitimde çok başarılı olduğunu, o nedenle çalışmasına izin vermediğini ifade etmiştir.

Mevsimlik göçün yanı sıra, çocukların ücret karşılığı mevsimlik tarım işlerinde çalışması, çocuğun eğitimi, gelişimi ve sağlığı açısından önemli risklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Araştırma kapsamında mevsimlik tarım işinde çalışmakta olan çocukların çalışma koşulları ve çocukların bu konudaki görüşleri de ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

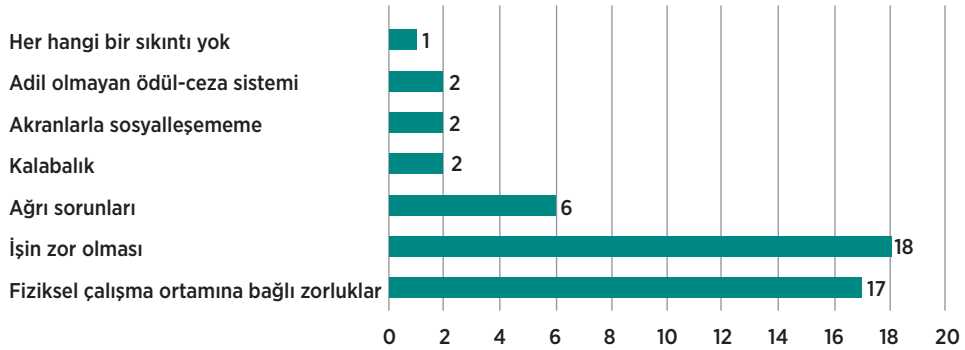
Araştırma kapsamında öncelikle görüşülen çocuklara günlük çalışma süreleri sorulmuştur. Buna göre mevsimlik tarım işinde çalışan çocukların günlük çalışma süreleri en az sekiz, en çok 14 saat arasında değişmektedir (Grafik 35).

Grafik 35. Mevsimlik tarımsal işlerde çalışan çocukların günlük çalışma süresi (kişi)

Araştırmada görüşülen çocukların çalışma ortamında zorlandıkları konular da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır (Grafik 36). Buna göre, çocukların çalışırken en çok zorlandığı konular fiziksel çalışma koşullarına bağlı ortaya çıkan sıcakta, güneş altında çalışmak ve yaptıkları işin kendisi (çalışıyor olmak) olarak karşımıza çıkmaktadır. Epidemiyolojik çalışmalar, güneş ışınlarının kutanöz melanom, diğer cilt kanserleri ve diğer bazı cilt hastalıklarının gelişim sürecinde en önemli çevresel faktör olduğunu göstermektedir. Yapılan görüşmelerde 17 çocuk sıcak konusuna değinirken, 18 çocuk tarlada çalışmanın kendisi için ağır bir iş olduğunu vurgulamıştır. Aynı çocuklar ağrı sorunlarının da eklendiğini, kalabalık, akranlarıyla iletişim kuramadığı bir ortamın olması, erken kalkmak, başkasının işi yetiştirememesi durumunda herkesin cezalandırıldığı gibi konularda da sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Sadece bir çocuk herhangi bir sıkıntı yaşamadığını belirtirken, bir çocuk da hayatın genel olarak zor olduğunu belirtmiştir. Yapılan görüşmeler sırasındaki bir çocuğun cevabı *'Portakal hasat bazen çok zor oluyor. Diğerleri de zor. İlk başladığımda daha zordu, şimdi alıyorum.'* çocukların yaşadıkları zorlukları daha iyi anlamak açısından önem taşımaktadır.

Grafik 36. Genel olarak çocuk işçilerin zorlandığı konular (kişi)

Görüşme yapılan çocuklardan ikisi çalışırken önceleri zorlandıklarını artık şartlara alıştıklarını, 16 çocuk çalıştığı günleri *'Sabah 4'te uyan, işe git, eve gel, ev işlerine yardım et, sonra uyu.'* gibi tanımlayıcı cümlelerle sadece iş rutininden bahsederek anlatmışlardır. Çalışmanın onlara iyi geldiğini vurgulayan dört çocuktan ikisi Suriyeli oğlan çocuğudur. İyi geldiğini söyleyen çocuklardan biri duygularını *'burada yapacak bir şey yok ve sıkılıyoruz'* şeklinde ifade etmiştir.

Çocukların çalışma ortamındaki zorlukların yanı sıra çalışma ortamındaki yeterli dinlenme, yemek yeme zamanı olup olmadığı gibi konular da incelenirken; çocuklara çalışırken mola verip vermedikleri sorulduğunda; çocuklar gün içinde bir-iki kısa mola ve bir daha uzun yemek molası verildiğini (17 çocuk), sadece bir-iki kere yaklaşık onar dakikalık mola verildiğini (8 çocuk), sadece yemek molası verildiğini (4 çocuk), birkaç saat uzunluğunda öğlen molası (hayvancılıkla uğraşan çocuk) olduğunu (bir çocuk) belirtmiştir.

Çocuklara çalışırken öğlen yemeklerini nasıl yedikleri sorulduğunda çocukların çok büyük kısmı evde hazırlayıp tarlaya, bahçeye götürüldüğünü, öğle arasında hep beraber yediklerini belirtirken, bir kısım çocuk ise tarım aracı ne verirse onu yediklerini, bazen evden getirdiğini bazen tarım aracı veya tarım çavuşunun yemek verdiğini belirtmiştir.

Araştırma kapsamında çocuk işçiliği ve emeğinin maddi karşılığı da incelenmiştir. Bu doğrultuda görüşülen çocuklara bir günlük yevmiyesi sorulduğunda çocukların çoğu günlük 70-80 TL arası, üç çocuk günlük 70 TL'den az kazandığını, beş çocuk günlük 80 TL'den fazla kazandığını, beş çocuk ise günlük ücreti bilmediğini söylemiştir.

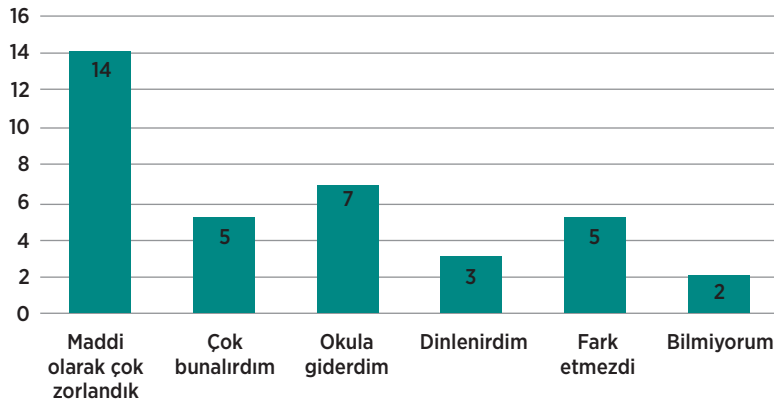
Çocuklara yaşadığı yerden memnun olup olmadıkları/memnun olmadıkları şeylerin neler olduğu sorulduğunda; sekiz çocuk sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler sebebiyle memnun olduğunu, 27 çocuk memnun olmadığını söylemiştir. Yaşadığı yerden memnun olmayan çocuklar genel olarak çadır hayatı ve fiziksel koşullarından, okulların kapanmasından ve işe gidip gelmekten memnun olmadıklarını belirtirken, bazı çocuklar her şeyin çok zor olduğunu ve duygusal zorlanmalar yaşadıklarını belirtmiştir. Suriyeli iki çocuk ise *'Ben Suriye'ye dönmek isterdim. Masraflar çok fazla, evde oturmak isterdim. Zaten bir evimiz de yok.'* diyerek burada onlar için güzel bir hayat olmadığından ve Suriye'ye dönmek istediklerinden bahsetmiştir.

Çocukların genel olarak yardıma ihtiyaç duydukları konular arasında en sık göze çarpan konu okul ve eğitim ihtiyaçları (8 kişi), maddi ihtiyaçlar (7 kişi) ve çalışma şartlarının değişmesi isteği (4 kişi) şeklinde dile getirilmiştir. Bununla birlikte çocuklar akıllı telefon gibi elektronik cihazlara ihtiyaç duyduğunu belirtirken (2 çocuk), kendisine kimsenin yardım edemeyeceğini ve/veya yardıma ihtiyacı olmadığını (13 çocuk) belirtmiştir. Çocuklardan biri ise kendi özel hayatındaki sorunların çözümüyle ilgili yardıma ihtiyaç duyduğunu, kimseye ihtiyacı olmadığını belirten bir çocuk *'Kimseye ihtiyacım yok. Ailemin masrafları arttığı için çalışmam lazım.'* demiştir.

Çocuklara çalışırken kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri sorulduğunda 13 kişi evet, 17 kişi hayır, beş kişi ise bazen cevabını vermiştir. *Evet* cevabını veren çocuklar iş ortamındaki kişileri tanıdıkları için güvenirken, *bazen* cevabını veren çocuklar aile/arkadaş/tanıdık kişiler ortamdayken güvende hissettiklerini söylemiştir. Bu soruya *hayır* cevabı veren kişiler için çalışma koşullarının zor olması, enfekte olma korkusu konularında kendilerini güvende hissetmediklerini vurgularken, kız çocuklarından bazıları tarla/bahçe gibi çalışılan yerlerde taciz riskinden dolayı kendilerini rahatsız hissettiklerini vurgulamıştır.

Çocuklara eğer çalışmasalardı ne olacağı sorulduğunda maddi olarak çok zorlanacaklarını ve yaşamak için çalışmak durumunda oldukları için böyle bir şeyin mümkün olmadığını (14 çocuk), kendilerini meşgul eden bir şey olmayacağı için canlarının çok daha fazla sıkılacağını (5 çocuk), okula gidebileceklerini (7 çocuk), dinlenebileceklerini (3 çocuk), bu durumun çok fark etmeyeceğini belirtirken (5 çocuk), iki kişi de çekimser kalarak bilmiyorum cevabını vermiştir (Grafik 37). Bu dönemde çalışmaya başlamış bir çocuğun '*Sıcakta işe gitmekten memnun değilim. Köyde sadece babam çalışıyordu, burada daha çok kişi çalışıp para kazandığımız için memnunuz.*' cevabı hem yetişkinlerde hem çocuklarda çalışma koşullarından memnun olmasalar dahi maddi kaygıların ortak olarak yaşandığına örnek oluşturacak niteliktedir.

Grafik 37. Çocukların çalışmamaları durumunda neler olacağı ile ilgili görüşleri (kişi)

2.7.2. Çocukların çalışma nedenleri ve geleceklerine dair beklentiler

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukları çalışmaya iten sebepler araştırma kapsamında anket bulguları ve derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda irdelenmiştir. Buna göre mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının neden çalıştıklarına dair verdikleri yanıtlarda birinci ve ikinci sırada *'aile gelirine/bütçesine katkı sağlamak'* ve *'ailenin var olan borçlarını ödemeye yardımcı olmak'* yer almaktadır (Tablo 24).

Tablo 24. Çocukların çalışma nedenleri

Çocukların çalışma nedenleri	Frekans	Yüzde
Aile bütçesine katkı sağlamak için	120	55,8
Ailenin var olan borçlarını ödemeye yardımcı olmak için	54	25,0
Okul masraflarını karşılamak için	11	5,1
Eğitimlerine devam etmedikleri için	9	4,2
Yaz tatillerinde boş kaldıkları için	8	3,7
Biz çalışırken yanımızda oldukları için	8	3,7
Kendileri çalışmak istediği için	5	2,3
Toplam	215	100,0

'Aile gelirine/bütçesine katkı sağlamak' oğlan çocuklarda yüzde 99,2 (120 hane), kız çocuklarında yüzde 96,4 oranında (107 hane); *'ailenin var olan borçlarını ödemeye yardımcı olmak'* ise oğlan çocuklarda yüzde 44,6 (54 hane), kız çocuklarında yüzde 45 (50 hane) oranında görülmektedir. Verilen cevaplar genel olarak incelendiğinde *'çocukların kazanabileceği paraya olan ihtiyaca'* işaret eden cevapların tüm cevapların yüzde 84'üne karşılık geldiği görülmektedir. Araştırmanın eğitime erişimle ilgili bulgularının sunulduğu bölümde de vurgulandığı gibi gerek kız ve gerekse oğlan çocukların düşük aile geliri nedeniyle çalışması ve bu nedenle eğitimlerine devam etmiyor olmaları (yüzde 65) bu bulgu ile paralellik göstermektedir.

Hanehalkı temsilci görüşme bulguları ve derinlemesine görüşmeler de mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocuklarının eğitimden koparak çalışmak durumunda kalmalarına neden olan en önemli etkenin *'maddi imkansızlıklar'* olduğunu göstermektedir. Maddi imkansızlıklar çocukların hanehalkı bütçesine katkı sağlamaları için onlara çalışmaları dışında başka bir çare bırakmazken, eğitimlerine devam etmek hevesinde ve isteğinde olan çocukların da ailelerin eğitim masraflarını karşılayamaması nedeniyle kısa dönemde çalışma hayatına kaymasına neden olmaktadır.

Ayrıca Türkiyeli ve özellikle Suriyeli hanelerin çocuklarının okulda yaşadığı sosyal dışlan-mışlık da kısa vadede devamsızlık, orta vadede okuldan kopma nedeni olarak dikkat çek-mektedir. Bunların yanı sıra, yaşam ortamındaki çevre güvenlik sorunları da ailelerin çalış-ma süresince çocuklarını yanında tarlaya, bahçeye götürmelerine neden olmakta, çalışma ortamında yetişkinlerle bir arada bulunan çocukların da zamanla çalışmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Söz konusu bulgular okul çağındaki çocukların eğitime katılmalarının önündeki bariyerlere işaret ederken bu bariyerlerle ilgili çabalar çocuk işçiliğini önleme konusunda da yol gösterici olacaktır.

Uzaktan eğitim sürecinde ebeveynlerinden evde dersleri için yeterince destek alamayan çocukların, okulla ve öğretmenleriyle de iletişiminin kesilmiş olmasının, çocukları salgın dö-neminde artan yoksullukla birlikte çocuk işçiliğine yönlendireceği, uzun vadede çocukların eğitim ile ilgili istek ve motivasyonlarındaki düşüklükle beraber bu durumun çocuk işçiliğini kalıcı olarak artırabileceği düşünülmektedir.

‘Daha fazla okul açılmayıp, daha çok çalıştıkça okula daha az gidesim geliyor.’

Yukarıdaki öngörüü destekler nitelikte, anket bulgularına göre 219 hanenin 71’inde (yüzde 32,4) salgın döneminde çocuklar ilk defa çalışmaya başlamak zorunda kalmışlardır (Tablo 25). Hanehalkı temsilcileriyle yapılan görüşmelerde elde edilen bulgularla benzer şekil-de, çocuklarla yapılan derinlemesine görüşmelerde de çocukların üçte biri bu yıl ilk kez mevsimlik tarımsal üretimde çalışmaya başladıklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, eğitime devamın çocuk işçiliğini önleme konusundaki önemini göstermekte, eğitimde devamın artırılmasına yönelik gerekli destek mekanizmalar geliştirilemezse uzun vadede bu dönemde çalışmaya başlayan çocukların eğitimden kopmasının kaçınılmaz olacağını ortaya koymak-tadır.

Tablo 25. Hanehalkında salgın döneminde çocukların çalışmaya başlama durumu

Salgın döneminde çocukların çalışmaya başlama durumu	Frekans	Yüzde
Evet	71	32,4
Hayır	148	67,6
Toplam	219	100,0

Adana-Mersin illerinde öğretmenlik yapmakta olan ve sınıflarında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerden çocukların da bulunduğu öğretmenlerle yapılan görüşmeler yukarıdaki bulguları desteklemektedir. Görüşülen öğretmenlerin tamamı koronavirüs salgını öncesin-de sınıflarında bulunan mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çocukları ile iletişimlerinin neredeyse tamamen koptuğunu, salgın öncesi kayıtlı bulunan öğrencilerin yaklaşık yüzde 50’sinin 2020 Şubat sonu ile 2020 Mart ayı başında devamsızlık yapmaya başladığını, sal-

gınlı birlikte ise canlı dersleri takip eden en fazla bir öğrenci bulunduğunu, diğerlerinin ise WhatsApp gruplarından dahi çıkarak süreçten koptuklarını dile getirmişlerdir.

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çalışmayan çocukları da olduğu gözlenmiştir ve hanelerin yüzde 61,7'si 5-17 yaş arasındaki bu çocukların 'yaşları küçük olduğu için tarım araçları ve/veya tarla sahibi tarafından çalıştırılmadıkları'nı belirtmişlerdir. Çocukların çalışmamasının sağlanabildiği durumlarda iki temel değişken ön plana çıkmaktadır; birincisi ve en yaygın olanı küçük yaştaki çocukların yeterince verimli çalışmamaları, ikincisi ise, işveren ya da tarım araçlarının çocuk işçiliği ile ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde küçük yaş grubu çocukları çalıştırmaktan kaçınmaları ya da küçük çocukların çalıştırılmaması gerektiğine inanmalarındır.

Görüşülen bir kurum temsilcisinin görüşleri de çocuğun çalışmasının farklı biçimleri olabileceğini ve hepsinin mevsimlik gezici tarım işçisi aile çocuklarının kırılabilirliği kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır:

'Çocuk işçiliği ve evliliği dışında çocuk bakıcılığı: ailedeki herkes işe gidiyor, yedi yaşındaki çocuk evde kalıyor ve üç yaşındaki çocuğa bakıyor. Çocuk çocuğu büyütüyor. Bu da başka riskleri doğuruyor.'

Bu iki veri ışığında değerlendirildiğinde çocukların çalışmasının temel nedeni ekonomik olmakla beraber eğitime erişim sağlayamamanın da çalışmalarını kaçınılmaz kılan bir etken olduğu görülmektedir. Diğer yandan çocukların elde edeceği gelire neden ihtiyaç duyulduğunun da anlaşılması bu konudaki müdahale alanlarının ve olası desteklerin belirlenmesi açısından önemlidir. Söz gelimi bir hane iki çocuklarının evlenecek ağabeylerinin başlık parasını denkleştirmek için çalışmakta olduğunu belirtmiştir. Görüşülen hanehalkı temsilcisi bir kadın bu konudaki sorulardan sonra anketi uygulayan araştırmacıya şu görüşleri not ettirmiştir:

'Çocuklar başak⁹⁰ yapıp okul ihtiyaçları için para biriktiriyor. Örneğin mısır başağı. Kızlar on yaşını gördü mü ev işine başlar, imkânı yok okutamıyoruz. Biz Adana'ya gelince çalışmak zorundaydık. Çocukları güvenip bırakacağımız kimse yok, mecbur ortaokulda okuldan ayrılıyorlar'.

Araştırma kapsamında ebeveynlerin çocuklarının gelecekleri ile ilgili beklentileri de öğrenilmeye çalışmış ve bu amaç doğrultusunda 'Sizce gelecekte çocuklarınız mevsimlik tarım işçisi olarak çalışacaklar mı?' sorusu yöneltilmiştir. Hanelerin yüzde 70,3'ünün (154 hane) gelecekte çocuklarının da tarım işçisi olarak çalışacağını düşündüğü görülmüştür. Gelecekte çocuklarının tarım işçisi olmayacağını düşünen ebeveynlerin oranı yüzde 17,8 olurken, yüzde 11,9'u söz konusu soruyu 'Bilmiyorum' şeklinde cevaplamıştır. Çocukların gelecek

⁹⁰ Başak yapmak: Hasadı yapılmış bağ, bahçe veya tarlada toplanmayan ürünün kendi hesabına toplanmasına denir. Çocuklar, tarım işçileri hasat edilmeyen ürünü kendi hesabına toplayıp satmakta ya da kendi ihtiyaçları için kullanılmaktadırlar.

beklentileri ile ilgili Suriyeli hanelerde de durum benzerdir. Yaklaşık yüzde 70'i gelecekte çocuklarının tarım işçisi olarak çalışacağını düşünmektedir.

Ayrıca bu hanelere, *'Hangi şartlar sağlanırsa ya da neler değişirse çocuklarınız tarım işçisi olarak çalışmazlar?'* açık uçlu sorusu yöneltilmiş ve 189 cevap alınmıştır. 38 Türkiyeli ve 22 Suriyeli hane çocuklarının mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmamasının koşulu olarak eğitim görmeleri gerektiği söylemiştir. Diğer yandan 25 Türkiyeli ve 2 Suriyeli hane yeterli ekonomik kaynakları olursa ve 26 Türkiyeli hane ancak düzenli ve güvenceli bir iş bulduklarında çocuklarının mevsimlik gezici tarım işçisi olmaması için imkân yaratabileceğini söylemiştir. Bu ailelerden biri *'en az asgari ücret'* kazanması gerektiğini söylemesi mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşam koşullarının anlaşılması açısından önemlidir. Bu cevapların bir kısmı çocukların eğitime katılabilmesinin bir ön şartı olarak bu koşullara işaret etmiştir. 24 Türkiyeli ve 13 Suriyeli hane çocuklarının ancak bir *'meslek'* sahibi olursa mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışmayacağını belirtmiştir. Hanenin belirli bir ekonomik kaynağa sahip olması, çocuklarının eğitime katılabilmesi ve meslek edinerek başka bir iş yapabilmesi cevapları arasında bir ilişkili olduğu düşünülebilir.

Suriyeli haneler çocuklarının Türkiye'de oldukları için başka bir iş yapabilmek konusunda şanslarının daha az olduğunu söylerken, dokuz hane Suriye'de savaşın bitmesi, geri dönebilirlerse eğer çocuklarının başka bir şansı olabileceğini belirtmiştir. Türkiyeli beş ve Suriyeli yedi hane ise *'Hiçbir şey değişmez', 'Başka şansları yok'* gibi ifadelerle çocuklarının geleceği konusunda bir beklenti içinde olmadıklarını ifade etmişlerdir. Üç hane geçici çadır yerleşim alanından çıkmadıkları sürece çocuklarının başka şansı olmayacağını söylerken, dört Türkiyeli hane ise kızları için *'iyi bir evliliğin'* tek şans olduğunu belirtmiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen ve bu konularda çalışan bir akademisyen mevsimlik gezici tarım işçilerinin verdiği bu cevapların genel çerçevesini çizebilir nitelikte bir beyanda bulunmuştur:

"Onlar için çok uzak olan eğitimin salgınla birlikte daha da uzaklaştığı bir durum var. Burada çok ağır koşullarda düşük bir ücretle çalışıldığı için yoksulluk sınırının altında bir yaşam döngüsü var, borçlandırma üzerinden çocuk emeği dışarıda bırakıldığında hayatın, geçimin imkânsız hale geldiği bir döngü var. Bunu dışarıda bırakarak konuşmak çok mümkün değil."

Adana'da görüşülen bir diğer kurum temsilcisi de mevsimlik tarım gezici işçiliği konusundaki yoksulluğun döngüsel olmasına işaretle sorunun genel bir yoksulluk olduğunu söylemiştir;

"Döngü yüz yıl devam ediyor: babadan oğula aktarılan bir kültür. Yaşam biçimi döngüyü çok zor kırıyor. Bu bir yoksulluk hali olarak düşünülmelidir."

“Çocuğun emeği her zaman çok ön planda. Makineli tarım olmadığı için. Yarıst götürü⁹¹ olan bir üretim. Ne kadar erken bitirirse bir başka iş alacak. Bende çocuk mektupları var. Bu yıl en güzel şey ne oldu? Sizleri en mutlu eden şey neydi? diye soruyorum: Hocam biz bu sene daha çok kazanacağız dedi babam. O kadar çok çalışıyorum ki o tarla bitsin biz eve dönelim. Bu sistem çocuk emeğini daha çok ortaya koyuyor gibi geliyor bana.’

Görüşülen bir kurum temsilcisi de ailelerin bu döngüden kurtulmak için eğitimi önemli bir çıkış olarak gördüğünü, çocukların okuması fikrine kapalı olmadıklarını ama eğitime erişim sağlayamadıklarını ifade etmiştir. Diğer yandan bir ziraat odası temsilcisi ise bu konuda anahtar unsurun aileler olduğunu belirtmiştir:

“Çocuk işçiliğinden gelen gelir de aileye kalıyor, aile de niye okutayım diyor. Ebeveynlerin ön görmesi önemli. Kanun olsa da zorla uygulanamaz. İşini yapabilecek yaştaki tüm çocuklar tam yevmiye alıyorlar. Aile için bu önemli bir gelir oluyor.”

---

91 Götürü: Fiyatı veya ücreti toptan belirlenen iş.

BÖLÜM 3

DEĞERLENDİRME

3.1. Koronavirüs Salgınında Mevsimlik Gezici Tarım İşçi Hanelerin Genel Demografik Yapısı ve Ekonomik Durumları

Koronavirüs salgını döneminde, mevsimlik gezici tarım işçilerinin tarla ve bahçelerden elde ettikleri gelirler düşmüş; geçici çadır yerleşim alanlarında hayatlarını sürdüren aileler alternatif gelir kaynaklarına da bu dönemde yönelememişlerdir. Giderler, azalan gelirler ve artan fiyatlar neticesinde aile bütçesinde daha fazla bir yer edinmeye başlamış; bunun durumda mevsimlik gezici tarım işçileri mevcut ise önce birikimlerine, sonra da erişimleri ölçüsünde borçlanmaya yönelmiştir. Birçok mevsimlik gezici tarım işçisinin ilk defa kullandığı banka kredisi hanelere önceki dönemlere kıyasla yeni bir finansal erişim sağlamış ve kaybedilen gelirlerin bir kısmı kredi ile sübvansede edilmiştir. Bankanın dışında, koronavirüs salgını döneminde, mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerinin arkadaş ve akrabalarından ancak *altın* üzerinden borçlanabildikleri görülmüş ve daha önceki dönemde altın üzerinden elde edilen borçların da TL karşılıklarının katlandığı görülmüştür. Derinleşen borç yükü ve finansal kaynaklara erişebilirliğin kısıtlılığı nedeniyle koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerinin geçmişten günümüze uzanan ekonomik kırılganlıkları daha da artmış ve bulgular mücadele dirençlerinin kırıldığını ortaya koymuştur. Bu dönemde gelirin azalması, gelir sağlayıcı işlere erişimde kısıtlamaların olması, finansal borçlanmasının artması ve enflasyon nedeni ile hane giderlerinin önemli ölçüde artmıştır. Bu durum hanelerin çocuk emeğini de kullanarak düşen gelirlerini, artan giderlerini karşılama risklerini artırarak çocuk işçiliğini artırmıştır.

Koronavirüs salgınının en temel sonucunun mevsimlik gezici tarım işçi ve ailelerinin uzun yıllardır yaşamakta olduğu sorunların derinleşmesi ve kırılganlıkların açığa çıkması olmuştur. Söz gelimi, *'geçici'* olarak anılmakla birlikte yılın genelinde ikamet edilen çadır yerleşim alanlarındaki temiz suya erişim ve tuvalet donanımı eksikliği koronavirüs salgını ile birlikte hayati bir hijyen sorunu haline gelmiştir. Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerinin bu alanda düzenli olarak yaşamaya başlamış olması hijyen sorununa ek olarak eğitim ve sağlık gibi birçok alanda hizmete erişim konusunda özel güçlükler oluşturmakta ve var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini de derinleştirmektedir. Normal koşullar altında kanıksanan bu sorunların boyutları koronavirüs salgını ile birlikte daha da görünür olmuştur.

Koronavirüs dönemindeki diğer önemli bir sorun alanı, mevsimlik gezici tarım işçilerinin bilgiye ve sosyal desteklere sınırlı erişimleridir. Araştırma bulguları mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin önemli bir çoğunluğunun koronavirüs salgınında hizmet/destek aldığını ortaya koymakla birlikte, söz konusu hizmet ya da desteğin tek seferlik olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, değişen büyüklüklerdeki yerleşim alanlarının çeşitli dinamikler nedeniyle sosyal hizmetlere ve desteklere erişim bakımından farklı eşitsizlikler içerebilmektedir. Örneğin, yola yakın çadırlar salgın nedeniyle çeşitli kısıtlılıklarla dağıtılan yardımlara daha

kolay erişim sağlarken yeni gelen ve dolayısıyla yerleşim alanının en kenarına çadır kuran hanelerin bu konu sorunlar yaşadığı görülmektedir. Diğer yandan, çeşitli kamu kurumları ve STK'ların karantina uygulamaları nedeniyle sahadan belirli bir süre çekilmesi ya da çalışma saatlerinde kısıtlı düzenlemelere gitmeleri nedeniyle mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çeşitli hizmetlere erişimlerinin de sınırlandığı görülmüştür. Türkçe bilmeyen Suriyeli hanelerin bilgiye erişimi konusunda yaşadığı güçlüklerin de işaret ettiği üzere koronavirüs salgınından bağımsız olarak 2011 yılından günümüze mevsimsel tarım üretiminde etnik ve dilsel farklılıkların özel bir eşitsizlik kaynağı oluşturduğu söylenebilir. Koronavirüs salgını döneminde çeşitli kurumlar Suriyeli gönüllüleri aracılığıyla ürettikleri Arapça içerikleri Facebook ve WhatsApp grupları gibi araçlarla yaygınlaştırmaya çalışarak bu sorunu aşmaya çalışmıştır.

Koronavirüs salgını döneminde gerek belediyelerin sunmaya çalıştığı hizmetler gerekse de uluslararası kurumlar ya da çeşitli STK'ların sağladığı yardımların ulaştırılmasında yaşanan güçlükler mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarına dair mevcut sorunların çözümünde mevcut yerel koordinasyon mekanizmalarının daha etkili çalışması ihtiyacını açıkça göstermektedir. Diğer yandan, mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin çalışma ve yaşam alanlarının aile dışında toplumsal bir dayanışma mekanizmasına sahip olmadığı, tarım araçlarının normal şartlarda da toplumsal olarak yalıtılmış olan bu hanelerin dış dünyayla ilişki kurmalarında oldukça önemli ve biricik bir konuma sahip olduğu ve bu nedenle de olası istismarlara karşı savunmasız kalabildiklerini ortaya koymaktadır.

3.2. Koronavirüs Salgını Döneminde Mevsimlik Gezici Tarım İşçisi Hanelerdeki Çocukların Eğitime Erişim ve Devamlılığı

Araştırma kapsamında, eğitime erişim ve devamlı ilgili engeller incelendiğinde mevsimlik tarım işçilerinin hareketliliğinden kaynaklı devamsızlık ve akademik başarısızlık, maddi imkansızlıklar, aile bütçesine katkı sağlamak amacıyla çalışma, ulaşım ve sosyal sorunlar (dışlanma, akran zorbalığı vb.) ile özellikle kız çocukları için ev içi işlerinde çalışma, kardeş bakımı ön plana çıkmaktadır. Koronavirüs salgını ile birlikte başlayan sürecin mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime erişim ve devamlılığı konusunda yaşanan kırılma noktalarının daha da derinleşmesine neden olduğu, uzun vadede bu engellerin eğitimden kopma ve çocuk işçiliğini artırma ile ilgili riskler taşıdığını ortaya koymuştur.

Araştırma bulguları, salgın öncesinde halihazırda okula devam edebilen çocukların dahi salgınla birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlar ve Türkiye'de özellikle teknoloji bağımlı bir süreçle ilerleyen uzaktan eğitim nedeniyle birçok çocuğun dahil olamadığı gerçeğini ortaya koymaktadır. Söz konusu hanelerdeki çocukların geçici çadır yerleşim yerindeki genel dinamikler (elektrik ve internet altyapısı sorunları vb.), televizyon, bilgisayar ve akıllı telefon gibi uzaktan eğitimin temel gereklilikleri olan ihtiyaçları karşılayabilecek koşullara sahip olmadığı görülmektedir. Uzaktan eğitime devam edebilen çocukların ise sadece EBA TV

ile sınırlı olan uzaktan eğitim deneyimlerinin anlamlı bir öğrenme sürecinin gerçekleşmesi için yeterli olmadığı açıktır. Bunun yanı sıra özellikle mevsimlik gezici tarım işçileri gibi kırılğan gruplarda acil ve kriz dönemlerinde daha çok hissedilen sosyal ve duygusal destek ihtiyacının göz ardı edilerek, merkezîyetçi bir politika ile sadece akademik destek ile sınırlı tutulması önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmiştir. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler kız ve oğlan çocuklarının sosyal ve duygusal olarak desteklemeleri gerekliliğine işaret etmektedir. Çocuklarla yapılan görüşmelerdeki söylemler, akran desteğini sağlayacak, benzer dinamiklere sahip kırılğan gruplara ilişkin “başarı hikayeleri” ve “rol modellerin” eğitime yönelik motivasyonu artırmak için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Yaşadıkları derin yoksulluk ve mevsimsel göç dinamikleri içerisinde eğitime erişim ve devam konusunda sorunlar yaşayan çocukların, yaş ve eğitim seviyesi arttıkça okul devamsızlıklarının arttığı ve okuldan kopmaların da özellikle ortaokul seviyesinde başladığı görülmektedir. Okula devamlılığın sağlanabilmesi ve okul terkinin önüne geçilebilmesi için yerel aktörlerin önemli olduğu görülmektedir. Bu nedenle mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların izlenmesi ve eğitime katılımlarının desteklenmesi için tarım araçlarının güçlendirilmesi, tarım araçlarının yaşam ortamlarına yakın bölgelerdeki öğretmenlerle iş birliği yapma kapasitesinin artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Ayrıca, ailelerin koronavirüs salgını döneminde çocuklarını okula gönderme konusunda terdirgin ve isteksiz oldukları görülmektedir. Maddî imkansızlıklar ve çadır ortamının koşulları göz önünde bulundurulduğunda salgının okuldan çadır ortamına buluşması riski sağlık güvencesinin olmaması gerçekliği ile birleştiğinde, maddî yoksunluk ve yoksulluk içerisinde ‘çalışmak’ dışında bir alternatifi olmayan bu aileler için oldukça önemlidir. Bu nedenle söz konusu aileler olası bir vaka durumunda ortaya çıkabilecek işgücü kaybını tolere edecek maddî güce sahip olmadıkları için okullar yüz yüze eğitime başlasa bile çocuklarını okula göndermemeyi düşünmektedir.

Koronavirüs salgını döneminde artan yoksullukla birlikte hanelerin çocuk emeğine daha çok ihtiyaç duyması, eğitime erişimi sağlanamayan çocukların koronavirüs salgınının ve uzaktan eğitim sürecinin uzaması ile birlikte eğitimden tamamen koparak okul dışı kalmaları, önümüzdeki birkaç senenin temel sorunları olarak karşımıza çıkacaktır. Bu durumun okul dışı kalan çocukların sayısının artmasına dolayısıyla da çocuk işçiliğinin artmasına neden olacağı düşünülmektedir.

3.3. Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuklarının Ruh Sağlığına Etkileri

Araştırmanın ruh sağlığı boyutu, psiko-sosyal etkenlerle birlikte salgının tarım işçilerine psiko-sosyal etkisi, salgın ile gelişen stres yanıtları ve stresle başa çıkma mekanizmalarını anlamak ve bu dönemde özellikle ruh sağlığı hizmetine erişim konusunda ihtiyaçlarını ve mevcut durumlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Bu alanda yapılan akademik ve sosyal

araştırmaların azlığı tarım işçilerinin ve çocuklarının salgın dönemindeki zihinsel sağlıklarını anlamak için daha fazla araştırma ve çalışma yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Araştırma kapsamında elde edilen nitel ve nicel bulgular salgının mevsimlik gezici tarım işçilerinin ruh sağlığına etkisi konusunun sosyal, ekonomik ve çevresel koşullar arasında bir etkileşimin sonucu olduğu yönündeki literatürdeki görüşleri desteklemektedir. Tarım işçilerinin salgın durumunda yaşam koşullarında görülen ana stres kaynakları maddi zorlanmalar, çalışma koşullarındaki değişiklikler, hastalanma korkusu ve hizmetlere erişimde yaşanan gclklerdir. Tarım işçilerinin çocuklarında ise gelecek kaygısı ile birlikte salgının böyle devam etmesi durumunda okula devam edememe kaygısı ön plana çıkmaktadır.

Salgın ile birlikte mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma koşullarındaki iş yükünün artması, çalışma ortamında hijyen kurallarının sağlanamaması, iş bulma belirsizliği ve işsizlik korkusu olarak tespit edilmiştir. Tarım işçilerinin tarlada, bahçede çalışan çocuklarında ise aynı Şekilde alışma ortamında güvenlik ve hijyen önlemlerinin yeterli olmaması, fiziksel çalışma koşulları ve işin zorluğu, işin belirsizliği stres kaynağı oluşurmaktadır.

Araştırmaya katılan mevsimlik gezici tarım işçilerinin dörtte biri koronavirüs salgını döneminde bir ruh sağlığı uzmanı ile görüşmeye ihtiyaç duyduğunu belirtirken, bu dönemde ruh sağlığı hizmetlerine erişimin yüzde 3,7 gibi çok düşük bir oranda olması, damgalanma korkusu ve toplumun ruhsal sorunlara yaklaşımı, bu konudaki bilgi eksiklikleri ve kapsayıcı bir ruh sağlığı hizmet yasaının olmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu durum mevsimlik gezici tarım işçilerinin çocukları için de geçerlidir. Sorunlarla baş etmede yetişkin mevsimlik gezici tarım işçileri için *'sabretmek'* n plana çıkarken, çocuklarda ise *'sessizlik'* n plandadır. Hem yetişkinlerde hem de çocuklarda koronavirüs salgını dönemiyle birlikte duygusal/psikolojik zorlanmaların arttığı görülmüştür.

Hem yetişkin mevsimlik gezici tarım işçilerinde hem de çocuklarda *'umutsuzluk'* en fazla ön plana çıkan durumlardan biridir. Araştırmaya katılan mevsimlik gezici tarım işçilerinden umutsuzluk ve çaresizlik duyguları fazla olanların çocuklarının da gelecekte mevsimlik tarım işçisi olacağına dair inançları arasındaki ilişki yeni araştırmaların konusu olabilecek niteliktedir.

Tarım aracılarının tarım işçilerinin çalışırken sağlık ve güvenlik koşullarının sağlanmasında çok önemli olduğu bir kez daha görülmüştür. Tarım işçilerinin ve tarım aracılarının çalışma koşulları ve psiko-sosyal riskleri konusunda daha detaylı araştırmaların yapılması ihtiyaç bulunmaktadır. Koronavirüs salgını ile birlikte gelişen ve öncesinde de var olan ekonomik zorluklar, çadır yerleşkelerinde izolasyon sorunları, tarım işçilerinin yaptıkları işin değer görmediğini hissetmesi ve kendisini bu toplumun bir parçası gibi hissetmemeleri, hizmetlere erişim konusundaki zorluklar bu araştırmanın önemli bulgularındandır.

3.4. Koronavirüs Salgını ve Mevsimlik Gezici Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği

Koronavirüs salgını döneminde ortaya çıkan ekonomik koşullar, okulların erken kapanması, uzaktan eğitime geçilmesi ve sosyal güvenlik mekanizmalarının kısıtlılığı 2019 bulguları ile karşılaştırıldığında çocukların daha fazla oranda ve daha erken yaşlarda bahçelerde, tarlalarda çalışmaya başladığını ortaya koymaktadır.

Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerin koronavirüs nedeni ile ekonomik kırılganlıklarının arttığı ve dirençlerinin de aşıldığı düşünülürse, hanelerin daha da yoksullaşmasının önüne geçilmediği takdirde, çocuk emeğinden elde edilen kazancın aile bütçesi içindeki yerinin artması ile çocuk emeğine bağımlılığın tırmanacağı; gelir elde edilen ekonomik aktivitelerde çalışan çocuk işçi sayısının artacağı; çocukların çalışma saatlerinin uzayacağı, çalışma yaşının düşebileceği ve okuldan devamsızlığın ve terkin yükseleceği ve kalıcı hale geleceği öngörülmektedir. Ayrıca, araştırma bulguları kız çocukları ile ilgili toplumsal cinsiyet normlarına (kız çocuklarının okutulmaması gerektiği ile ilgili inançlar, erken yaşta evlilik vb.) işaret etmektedir. Söz konusu cinsiyet bağımlı normlar ve önyargılar kız çocuklarının önümüzdeki dönemde çocuk işçiliğinin ötesinde, okul terki, erken evlenme gibi riskler taşıdığını ortaya koymaktadır.

Çocuklarla yapılan görüşmelerde çocukların yaş ve gelişiminin üstünde bir olgunluk taşıdıkları gözlemlenmiştir. Bu durumun erken başlayan çalışma hayatı, evdeki sorumluluklar ve ailelerin çocuklardan beklentileri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Çocukların çalışma koşullarının koronavirüs salgınından bağımsız olarak yetişkinlerin çalışma koşulları ile neredeyse aynı olması hem mevsimlik gezici tarım işçilerinin hem de çocukların yaşamdaki zorlanmalar ve bu zorlanmalarla başa çıkma konusunda benzerlikler yaratmaktadır. “Sessiz kalmak” tematik olarak hiçbir sağlıklı çocuğun yaş ve gelişimine paralel bir tepki değildir. Bu tepki çocuğun travmatik olaylara maruz kaldığı durumlar için geçerlidir. Bu açıdan erken olgunlaşmanın getirdiği olumsuz sonuçlar mutlaka değerlendirilmelidir. Çocuklar çalışırken tıpkı yetişkinler gibi çalışma alanındaki tüm tehlikelere açıktır, ancak çocuklarda fiziksel büyüme devam ettiği için tehlikelerden daha fazla etkilendikleri, özellikle psikolojik zorlukların kalıcı etkisi göz önünde tutulmalıdır. Çocuklar için oluşturulacak psiko-sosyal programların ve saha araştırmalarının konusu ne olursa olsun çocuk işçilerin ihtiyaçları üzerinden planlanması ve gerektiğinde çocuğa göre esneklik sağlanması önemlidir.

BÖLÜM 4

POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu araştırma mevsimlik tarımsal üretimde çalışan mevsimlik gezici tarım işçilerin, aileleri ve çocuklarının koronavirüs salgınından ekonomik, toplumsal, eğitim ve psiko-sosyal olarak nasıl etkilendiğini çocuk işçiliği sorunu odağında anlamayı ve sosyal politika önerileri geliştirmeyi ve öncelikli müdahale alanları belirlemeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda geliştirilen öneriler yedi başlıkta ele alınmıştır.

4.1. Sosyal Koruma ve Yardım Mekanizmalarının Etkili Kullanılması ve İzlenmesi

Mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerinin hem mevcutta erişebildiği düzenli sosyal yardımları belirli oranda aldıkları hem de koronavirüs salgını ile farklı kurum ve kuruluşlardan çeşitli destekler temin ettikleri tespit edilmiştir. Diğer yardımlar genellikle tek seferlik olmuş, belirli bir düzen ve koordinasyon içinde gerçekleşmemiştir. İlk türden desteklere erişimde bir sorun yaşanmadığı tespit edilse de kimi hanelerin nasıl ve hangi sosyal desteklere başvurabileceği konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. Diğer taraftan çocuklar için eğitim ve sağlık kapsamında şartlı destekler en çok karşılaşılan sosyal destek mekanizması olmuştur. Bu kapsamda ayrıca;

- Mevsimlik gezici tarım işçilerinin kayıtlarının doğru bir şekilde yapılması için geliştirilen veri tabanları etkili hale getirilmelidir. Bu veri tabanları üzerinden kriz ve salgının etkisini azaltmaya yönelik kamu kurumları tarafından düzenli nakit desteği sağlanmalıdır.
- Çocuk işçiliği ile mücadele bağlamında mevsimlik tarım işinde çalışan ya da çalışma riski altında olan çocukların ebeveynlerinin desteklenmelerine yönelik yoksulluk azaltıcı faaliyetlerle birlikte çocukların eğitim maliyetleri göz önüne alınarak ayni ve nakdi destekler çeşitlendirilmeli, artırılmalı ve çocuk işçiliğiyle mücadeleye odaklanmalıdır.
- Mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların eğitime devamlılığını sağlamaya yönelik şartlı eğitim desteği mekanizmalarının ulusal ve yerel kaynakların kullanılarak artırılması önemlidir. Şartlı desteklerin çocukların eğitime devamı için kullanılmasını garanti altına alacak izleme ve etki analizi mekanizmaları da eş zamanlı olarak geliştirilmelidir. İzleme çalışmalarında 2010 yılında yayınlanan 27531 sayılı Genelge doğrultusunda İl ve ilçelerde kurulan “Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri İzleme Kurulu” daha etkin rol almalıdır. Söz konusu komisyonun tarım araçları ve çadır yerleşim yerlerine yakın okullardaki öğretmenlerle etkili iletişim kurulabilmesi izleme çalışmalarında yaşa, cinsiyete ve hane nin yoksulluk derecesine göre kırılımlara odaklanabilmek ve mevsimsel göç nedeniyle oluşan hareketlilik doğrultusunda çocukların göç edilen yerde tekrar okula kayıtlarının yapılması ve eğitime devam etmelerinin sağlanabilmesi açısından yerel kapasitenin güçlendirilmesine öncelik verilmelidir.

- Mevsimlik gezici tarım işçiliği, bir nesilden diğerine çocuk yaşlarda aktarılan, derin borçluluğun içinde alternatif iş olanakları ile sosyal hareketliliğin kısıtlı olduğu bir çalışma ve yaşam şeklidir. Döngüyü kıran mevsimlik gezici tarım işçi hanelerinin aynı kuşakta ya da kuşaklar arası dikey hareketliliği nasıl yakaladığı yaş, cinsiyet ve hanenin yoksulluk derecesi üzerinden araştırılmalı ve sonrasında tespit edilen ‘hareketlilik kanalları’ özellikle çocuklar ve genç mevsimlik gezici tarım işçileri için “rol model” olarak görünür hale getirilmelidir.
- Koronavirüs salgını gibi kriz dönemlerinde tekrar mevsimlik gezici tarım işine ve geçici çadır yerleşim alanlarına geri dönmek zorunda kalan ve çocukların çalıştırılması ile sonuçlanan aşağı doğru sosyal hareketliliğe karşı şartlı ve şartsız nakit destek yardımı gibi geçici destek mekanizmalarının çeşitlendirilerek artırılması önerilmektedir.
- Söz konusu destekler kaymakamlıklar aracılığıyla çocukları eğitime katılan ailelere öncelik tanınmak suretiyle çadır yerleşim yerlerinden belirlenecek ailelere düzenli aralıklarla temel besin kolileri dağıtmak ya da nakit desteği sağlamak şeklinde yapılmalıdır. Söz konusu desteklerin sürekliliği önemlidir, bu nedenle gerekli bütçenin oluşturulabilmesi ve izleme çalışmalarının sağlıklı yürütülebilmesi için valilikler, kaymakamlıklar ya da diğer yerel yönetimler nezdinde kalıcı kadrolar tahsis edilmeli ya da görevlendirmeler yapılmalıdır. Ayrıca söz konusu kadrolar aracılığıyla geçici çadır yerleşim yerlerindeki çocuk sayısı ve yaş dağılımı belirlenmeli ve METİP desteklerinden yararlanabilmek amacıyla yerel düzeyde projeler hazırlanmalı, uygulanmalıdır. Ayrıca, ailelerin Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları’nın aynı yardımlarından yararlanabilmeleri için başvuru süreçlerinde tarım araçları etkin kılacak düzenlemeler yapılmalıdır.
- Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin giderleri yükselmiş, gelirleri bu oranda artmamıştır. Bu nedenle gelirlerini artırmak için ücretlerin belirlenmesi sürecinde başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere yerel ve ulusal ölçekte savunuculuk çalışmaları yapılmalıdır. Hanelerin ulaşım, konaklama, sağlık, beslenme gibi giderlerini azaltmak amacıyla da başta gıda desteği olmak üzere çeşitli ayni ve nakdi desteklere öncelik verilmelidir. Örneğin ulaşım giderlerinin karşılanması gibi.
- Özellikle gezici olma hali bazı sosyal desteklerin tarım işçilerine ulaşmasına engel teşkil etmektedir. Sosyal yardım ve desteklerin mevsimlik gezici tarım işçilerinin hareketliliği göz önünde bulundurularak daha esnek ve kolay ulaşılabilir bir yapıya kavuşması için savunuculuk çalışmaları yapılmalı ve tarımsal işçiliğin doğasına uygun mekanizmalar için kamu, STK ve uluslararası kuruluşların birlikte çalışması sağlanmalıdır.

4.2. Kriz ve Salgın Döneminde Çalışma İlişkileri, İş Sağlığı ve Güvenliği

Bilindiği gibi tarımsal üretimde işgücünün çok büyük kısmı kayıt dışı ve iş kanunu kapsamı dışındadır. Aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları da gerçekleşmemektedir. Bu nedenle tarımsal üretimde istihdam edilenler mevcut durumda çalışma haklarından tam yararlanamamaktadırlar. Kriz ve salgın çalışma koşullarını daha da olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda;

- Güvencesiz ve kötü çalışma koşullarında çalışan ve geçici çadır alanlarında yaşayan mevsimlik gezici tarım işçilerinin iş sağlığı ve güvenliği kapsamında risk ve tehlikelerin analizleri yapılmalı, bu analiz sonuçlarına göre çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi sağlanmalı, nakdi ve ayni destekler buna göre verilmeli, hizmet sunumları bu verilere göre planlanmalıdır.
- Mevsimlik tarım işçilerinin psiko-sosyal risk etmenleri konusu ise işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunun bir parçası olarak ele alınmalıdır. Ayrıca bu konuda analiz ve durum değerlendirme raporları hazırlanmalı ve kamu düzeyinde savunuculuk çalışmaları gerçekleştirilmelidir.
- 2001 yılında kabul edilip 2003 yılında yürürlüğe giren ILO'nun '184 Nolu Tarımda İş Sağlığı ve Güvenliğine İlişkin Sözleşmesi' tarım çalışanlarına ilişkin önemli düzenlemeler getirmiştir. Türkiye tarafından henüz onaylanmayan bu sözleşmenin 21'inci maddesine göre tarım işçileri iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı koruma kapsamına alınmalı, mesleki risk ve kazalara karşı sigorta veya sosyal güvenlik rejimine dahil edilmesi için bakanlık, meclis düzeyinde girişimlerde bulunulmalıdır.
- Tarım araçlarının mevsimlik gezici tarım işçilerinin günlük yaşamlarında ve çalışma hayatlarında sorun yaşadıklarında anahtar konumda yer aldığı bilinmektedir. Tarım araçlarının iletişim kapasitesini geliştirmek (iletişim, stres yönetimi, psikolojik ilk yardım vb.) için başta bakanlıklar olmak üzere, meslek örgütleri, özel sektör firmaları ve notlu konu ile ilgili STK'larla birlikte kapasite geliştirme eğitimleri ve atölye çalışmaları yapılmalıdır.
- Tarım araçlarının tarım işçilerinin şehirler arası veya şehir içi ulaşımını uygun ve güvenli taşıtlarla yapabilmeleri için aktif rol üstlenmeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte işverenlerin salgın hastalık, doğal afet ve benzeri acil ve kriz dönemlerinde ulaşım araçları ve ulaşım şekliyle ilgili olarak belirlenen koşulları dikkate alarak tarım işçilerinin güvenli ulaşımının sağlanmasına yönelik sorumluluk alması sağlanmalı ve valilikler, kaymakamlıklar tarafından kontroller düzenli olarak yapılmalıdır.

4.3. Yaşam Ortamlarının Güvenliği, İyileştirilmesi ve Çevre Koruma

Mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocukları genellikle kendi imkanlarıyla kurdukları; tarla/bahçe veya sulama kanalı kenarında bulunan geçici çadır yerleşimlerinde naylon veya plastik brandadan imal edilen çadırlarda konaklamaktadırlar. Ayrıca kamu kurumları tarafından tahsis edilen geçici barınma mekanları da mevcuttur. Bu yaşam alanları başta çocuklar olmak üzere burada yaşayan tüm insanlar için uygun değildir. Koronavirüs salgınıyla mevcut fiziksel şartların yetersizliği daha görünür olmuş ve riskler büyümüştür. Bu çerçevede;

- Geçici çadır yerleşimlerine dair iklim ve tarımsal üretim koşulları dikkate alınarak kamu, özel sektör, meslek örgütleri ile birlikte katılımcı yöntemlerle tüm hizmetlerin sunulduğu yerleşim modelleri geliştirilmeli, insana yakışır yaşam koşullarına dair standartlar ortaya konulmalıdır.
- Koronavirüs salgını gibi acil ve kriz dönemlerinde yaşam ortamlarının altyapı iyileştirilmesi, çevre güvenliğinin sağlanması, elektrik ve yeterli ve sürekli temiz su sağlanması amacıyla kamu fonları artırılması için savunu çalışması yapılmalı, özel sektörün de hem teknik hem de finansal olarak katılımı sağlanmalıdır. Bu çalışmalarda tek tip modeller yerine katılımcı bir yaklaşımla yerle özgü planlama yapılmasına dikkat edilmelidir.
- Mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşadığı çadır ortamlarında çocukların eğitime katılımına dair ilave çadır düzenlemeleri yapılması ve çeşitli eğitim araçları temini için kamu ve uluslararası yardım kurumlarına seçenekler sunulmalı, onların çadır yerleşimine dair katkılarının artırılması için girişimde bulunulmalıdır.
- Hanelerin hijyene yönelik ihtiyaçların karşılanmasında toplumsal cinsiyet boyutu da göz önüne alınması, özellikle kadın ve kız çocuklarına yönelik hijyenik kadın bağı gibi özel ihtiyaçların karşılanması için destek mekanizmaları geliştirilmelidir.
- Ebeveynlerin tarla ve bahçede çalıştığı saatlerde geçici çadır yerleşimlerinde konaklama alanında kalacak çocukların bakım ihtiyaçlarını karşılayacak hizmet modelleri ve hizmet yaklaşımı geliştirilmelidir. Bu kapsamda sürekli çadır yerleşiminde yaşayanlardan çocuklara bakım hizmeti verecek kişilerin istihdamı öncelikli olmalıdır.
- Geçici çadır yerleşimlerinde hizmet sunulmasına dair ihtiyaç duyulabilecek elektrik ve internet gibi alt yapıya sahip ortak kullanım alanları geliştirilmelidir. Bu alanlar tasarlanırken güneş enerjisinden yararlanılmalı ve sivil toplum ve özel sektör gibi aktörlerin bu uygulamaları desteklenmesi sağlanmalıdır. Bu alanların sürdürülebilir kılınması için çadır yerleşim alanını temsilen tarım aracı ya da kanaat önderleri işleyiş sürecine dahil edilmeli ve bu alanlardan sorumlu olabilecek kaymakamlıklara bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı gibi kurumlar ve yerel sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği yapılmalıdır.

- Mevsimlik gezici tarım işçilerinin su taşıma için gündelik olarak kullandığı ya da ısınma ve yemek pişirme amacıyla yaktığı kimyasal içeren plastik malzemelerin, mevsimlik gezici tarım işçilerine alternatif gelir getirici bir yöntem olarak geri dönüşümü sağlanmalı; böylece geçici çadır yerleşim alanları toksik endüstriyel kimyasallardan ve temas sonrasında oluşabilecek cilt hastalıklarından ve zehirli gazlardan korunmalıdır.
- Geçici çadır yerleşimlerinde başta çocuklar olmak üzere bu alanda yaşayan tüm insanların güvenliğini sağlamak amacıyla çevre aydınlatması, trafik güvenliği için işaretleme ve kasis yapımı ve çadır yerleşimine giriş çıkışların kontrol altına alınacağı düzenlemelerin yapılması amacıyla illerdeki valiliklerin harekete geçirilmesi sağlanmalıdır.
- Geçici çadır yerleşiminin bulunduğu yerlerde evsel atık çöplerin düzenli toplanması, çevre ilaçlanmasını yapılması, koronavirüs salgını kapsamında bu yerleşimlerin düzenli dezenfektasyona tabi tutulması için belediye, sağlık il/ilçe müdürlüğü, kaymakamlıklar nezdinde girişimde bulunulmalı, bu alanlar da tıpkı bir mahalle gibi temel hizmetler kapsamına alınmalıdır.

4.4. Eğitim Hizmetlerinin Sağlanması

Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının koronavirüs salgını öncesinde de eğitime katılım, devam ve nitelikli eğitim alma konusunda önemli sorunları mevcuttu. Koronavirüs salgını sürecinin bu durumu daha da derinleştirdiği ve çocukların eğitimden daha fazla kopmalarına yol açtığı görülmektedir. Koronavirüs salgını döneminde eğitime erişim ve katılım konusunda ortaya çıkan olumsuzlukların kalıcı hale gelmemesi için eğitim konusunda;

- Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü ya da Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü nezdinde geliştirilecek iş birlikleri ile geçici çadır yerleşimlerinde ‘okul öncesi eğitim’ için mekanlar yaratılması için girişimde bulunulmalı, bu yerleşimlere öğretmen atanması için mevzuat değiştirilmelidir.
- Millî Eğitim Bakanlığı Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği’nde belirtilen 2 km sınırı nedeniyle pek çok çadır yerleşim yerinde bulunan okul çağı çocukların kapsam dışında kaldıkları ve ulaşım sorunları yaşadıkları görülmektedir. Söz konusu genelgede yer alan 2 km sınırının kaldırılarak, çadır yerleşim yerlerinde okul çağı çocukların eğitime devam edebilmesi için ulaşım sorununun çözümüne yönelik stratejilerin Millî Eğitim Bakanlığı nezdinde geliştirilmesi ve yerel iş birlikleri ile hayata geçirilmesine yönelik yasal mevzuat çalışmalarının yapılması önceliklendirilmelidir.
- Koronavirüs salgını ile gündeme gelen uzaktan eğitim çeşitli altyapı eksiklikleri ve maddi zorluklar nedeniyle geçici çadır yerleşim alanlarında eğitime devam eden çocuklara etkili bir şekilde ulaşmamıştır. Bu durumda olan çocukların sadece uzaktan eğitimi takip edebilecek araçlara erişiminin sağlanması ileriye dönük olarak mevcut kayıplarının giderilmesi için yeterli olmayacaktır. Bu kapsamda olan çocukların koronavirüs salgını

boyunca eğitim çerçevesinde geri kaldıkları konu alanları belirlenip, bu çocukların yüz yüze eğitime yeniden adaptasyonu sağlanmalıdır. Söz konusu çocukların akademik olarak desteklenmelerinin yanı sıra, hali hazırda var olan ve salgın döneminde de derinleşen sosyo-duygusal⁹² ihtiyaçlarını gidermeye yönelik rehberlik hizmetleri de verilmelidir. Bu tip hizmetlerin verilebilmesini ve yaygınlaştırılmasını kolaylaştırabilmek adına eğitim içerikleri geliştirilmeli, söz konusu çocukların okul temelli bütüncül politikalarla hem akademik hem de sosyo-duygusal olarak desteklenmesi sağlayacak modeller geliştirilmelidir. Bu kapsamda yine tarım araçları, yerel sivil toplum örgütleri ve öğretmenlerin sürece aktif katılımı desteklenmeli ve farklı aktörleri içeren izleme/destek mekanizmaları tesis edilmelidir.

- Kırsal alanda öğrenci sayısının azalması nedeniyle kapanan okulların tespit edilerek mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitimlerine dair aktif hale getirilmesi için il-ilçe milli eğitim müdürlükleri düzeyinde girişimde bulunulmalıdır. Bu mekanların aynı zamanda yetişkin eğitimi konusunda da kullanılması için çalışmalar yapılmalıdır.
- Çocukların uzaktan eğitim süreçlerine dahil olması için çadır yerleşim alanlarına ücretsiz wifi, çocuklara eğitim aracı (bilgisayar, tablet, TV vs.), elektriksiz yerleşimlere özellikle güneş panellerinden elektrik temini, çocukların ders çalışmasına uygun masa ve sandalye sağlanmalıdır. Bu konuda mahalli idareler, milli eğitim müdürlükleri ve özel sektörle iş birliği yapılmalıdır.
- Çocukların eğitime katılımına dair rehberlik hizmetlerine öncelik verilmelidir. Bu kapsamda öğretmenle çocuklarla ve onların aileleriyle düzenli iletişim kurmalı ve çocuklara rehberlik yapılmalıdır.

4.5. Farkındalık Yaratma ve Bilgilendirme Çalışmaları

Araştırma bulguları Türkiyeli mevsimlik gezici tarım işçilerinin ve özellikle Suriyeli göçmen işçilerin sahip oldukları sosyal hakları yeterince bilmedikleri ve kullanmadıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca araştırma bulguları mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerdeki çocukların, eğitime devamını etkileyen faktörler arasında ebeveynlerin göç edilen ilde/ilçede çocuklarını okula tekrar kaydettirmelerini konusunda çaba göstermediklerini ya da bilgilendirme eksikliği nedeniyle girişimde bulunmadıklarını da ortaya koymaktadır. Bu kapsamda;

- Çocuk işçiliği ile mücadeleyi güçlendirmek için mevsimlik tarımsal üretimde çalışan ya da çalışma riski altında olan çocukların ebeveynlerinin çalışan çocuklar hakkında bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmeli, bu kapsamda ziraat odaları ve özel sektör firmaları harekete geçirilmelidir.

⁹² Puerta, Maria Laura Sánchez, Alexandria Valerio, and Marcela Gutiérrez Bernal. "Definitions: What Are Socio-Emotional Skills?" In *Taking Stock of Programs to Develop Socioemotional Skills: A Systematic Review of Program Evidence*, 15–23. The World Bank, 2016. http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0872-2_ch3.

- Kalkınma Atölyesi Kooperatifi'nin koronavirüs salgınında konu ile yaptığı araştırmalar bir kısım tarım aracı ve tarla/bahçe sahibinin çocuk işçiliğine yönelik yasal uygulamalardan haberdar olduğunu ve buna göre hareket etmeye çalıştıklarını göstermiştir. Bu çerçevede ilgili mevzuat tarımsal üretim tedarik zincirlerinde rolü olan farklı aktörlere daha etkili bir şekilde aktararak, bu aktörlerde çocuk işçiliğine yönelik duyarlılık ve farkındalıkları geliştirilmelidir. Bu noktada tarım araçlarının hem tarım işçisi ailelerle hem de işverenlerle olan organik ilişkisi etkin bir şekilde değerlendirilmelidir.
- Mevsimlik gezici tarım işçileri gelir ve gider hesaplamaları ile borçlarının takibi konularında belirsizlikler yaşamakta ve basit finansal hesaplamaları dahi bir başkasına teslim etmektedir. Mevsimlik gezici tarım işçilerinin basit finansal hesaplamalar yapabilecekleri, birikimlerini koruyabilecek süreçleri öğrenebilecekleri, emeklerinin karşılığı ve borçlarını takip edebilecekleri bir eğitim modülü oluşturulmalı, bu modülün uygulanması için sivil toplum ve meslek örgütleri desteklenmelidir.
- Kız çocuklarının ev işlerinden ve kardeş bakımından sorumlu tutulması ya da erken yaşta evlendirilmesi ve oğlan çocuklarının genellikle eğitimden kopmalarına neden olan erken yaşta çalışmaya başlaması gibi sorunların hanelerin konaklama ve çalışma koşullarından kaynaklandığı ve yoksullukla baş etme stratejisi olarak kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Bu uygulamaların değişmesi için ilgili STK, kamu kurumları ve yerel yönetimler iş birlikleri ile bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri gerçekleştirilmeli ve davranış farklılaşmasını güçlendirecek destek programları geliştirilmeli, uygulanmalıdır. Bu alanda bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri için üniversitelerin ilgili olabilecek bölümlerinden öğrenciler ve öğrenci topluluklarının dahil olabileceği programlar geliştirilmelidir. Eğitim Fakültelerindeki 'Topluma Hizmet Uygulamaları Dersleri' kapsamında mevsimlik gezici tarım işçisi hanelere yönelik projeler geliştirilebilmesi için akademisyenlere yönelik bilgilendirme ve iş birliği faaliyetleri düzenlenmelidir.
- Mevsimlik gezici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarına dair farkındalık kampanyalarının toplumun genelinde mevsimlik gezici tarım işçileri ile ilgili önyargıları değiştirmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Bu gibi farkındalık kampanyalarının mevsimlik gezici tarım işçisi hanelerini sosyal içerme konusunda güçlendireceği düşünülmelidir. Sosyal dışlanma konusunda eğitsel içerikler geliştirilmeli, öğretmenlere ve okul yöneticilerine yönelik eğitimler ve farkındalık çalışmaları yapılmalıdır. Tüm bu çalışmalarda koronavirüs salgınının etkilerine ve çözümlerine öncelik verilmelidir.

4.6. Kurumsal Kapasitenin ve Yerel Odaklı Koordinasyon Mekanizmalarının Geliştirilmesi

Mevsimlik gezici tarım işçisi aileler ve onların çocuklarına yönelik birçok kurum ve kuruluşun mevzuattan kaynaklanan rol ve sorumlulukları bulunmaktadır. Ayrıca gönüllü olarak hak veya yardım temelli çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları da söz konusudur. Bu kapsamda sunulacak hizmetler için;

- Mevsimlik gezici tarım işçisi aileler ve çocuklarının hareketliliğini belgeleyecek, onlara geçerli, uygun ve maliyet etkin hizmet sunmak amacıyla kullanılacak e-METİP veri tabanı iyileştirilmelidir.
- Koronavirüs salgını dönemlerinde ihtiyaçların hızlı bir şekilde belirlenmesi amacıyla il ve ilçe düzeyinde çeşitli sosyal medya araçlarının kullanılması için mahalli idarenin yönetiminde bir platform oluşturulmalıdır. Bu platformda tarım araçları, ziraat odaları, dernek ve vakıflar, meslek örgütleri, muhtarlar, jandarma, milli eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler başta olmak üzere hizmet veren kurum ve kuruluşlar dahil edilmelidir.
- Mevsimlik tarımsal üretimde çocuk işçiliği ile mücadelede rol ve sorumluluğu bulunan yerel ve ulusal kurumların (belediyeler, MEB, ÇSGB, meslek kuruluşları, STK'lar, özel sektör vb.) planlama, uygulama ve izleme çalışmaları konusunda bilgilendirilmesi, kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler önceliklendirilmelidir. Koronavirüs salgını dönemindeki dijital dönüşüm imkân ve faaliyetleri fırsat olarak görülerek ilgili kurum ve kuruluşlar arasında iş birliğini artırmaya yönelik dijital platformlar geliştirilmelidir.
- 'İnsani Yardım Çalışmalarında Çocuk Korumaya Yönelik Asgari Standartlar'dan biri olan 'Acil Durumlarda Çocuk İşçiliği Standart 12'; İnsani yardım faaliyetlerinde yer alan herkesin uygulamak ve geliştirmek için üzerinde çalışılması gereken bir standarttır. Bu nedenle Türkiye'de faaliyet gösteren, ulusal ve uluslararası, tüm insani yardım kuruluşlarının bu standardı acil durumlara hazırlık, müdahale, iyileştirme ve zarar azaltma boyutlarında değerlendirilmesi, bu konuda çalışma gruplarının oluşturulması gereklidir. Önleyici çalışmalar ile tüm çocuklar, insani krizle ilişkili olabilecek veya bu krizle daha da kötüleşebilecek çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden korunmalıdır. Güçlendirme çalışmaları açısından ziraat odaları, üreticiler, STK'lar, belediyeler gibi farklı aktörler arasında eşgüdümü sağlamak önem kazanmaktadır. Mevsimlik tarımsal üretimin önemli bir aktörü olan üreticiler ve temsilcisi ziraat odalarının bu sürece etkin katılımı desteklenmeli, iyi uygulama örnekleri toplum nezdinde teşvik edilmelidir.
- Koronavirüs salgını dahil olmak üzere düzenli veya düzensiz olarak tekrarlanan doğal afet, acil durum ve felaketlerden çocukların ve mevsimlik gezici tarım işçilerinin etkilenmesini asgari düzeye indirecek şekilde afet ve doğal felaketlere ilişkin hazırlanan eylem planlarında gezici mevsimlik tarım işçilerine yer verilmesi için AFAD başta olmak üzere, Kızılay, belediyeler, valilik ve kaymakamlıklar düzeyinde girişimlerde bulunulmalıdır.

4.7. Özel Sektörle İş Birliği

Tarımsal üretimde özel sektör, üretim sürecinin ilk adımı olan tarla ve bahçe düzeyinden mamül ürünün piyasaya sunulmasına kadar tedarik zincirinde bulunan tarla, bahçe sahipleri, ziraat odaları, tarım araçları ve onların örgütleri, ürün pazarlayan firmalar, ticaret ve

sanayi odaları, ticaret borsaları, mamül ürün işleyen ve piyasaya sunan firmalar ve onların meslek örgütlerini kapsamaktadır. Bu nedenle başta çocuk işçiliğiyle mücadelede olmak üzere mevsimlik gezici tarım işçilerinin ücret, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, çocuklar için güvenli ortamlar sağlanması ve gençlerin mesleklendirilmesine kadar bir dizi faaliyet çerçevesinde özel sektör iş birliği gereklidir. Bu kapsamda;

- Mevsimlik gezici tarım işçilerinin yaşam ortamı standartlarının hazırlanması, bu standartlara uygun konaklama imkanlarının sunulması için kamu kurumlarının da sürece dahil edilerek özel sektörün bu süreçte aktif katılımı sağlanmalıdır. Bu kapsamda özel sektörün yerleşim ve barınma model uygulamalar gerçekleştirmesi ve bunun yaygınlaştırılmasına destek verilmelidir.
- Üretimin gerçekleştiği tarla ve bahçeye yasalarda öngörülen şartlarda ulaşım sağlanması için ziraat odaları ve ihracat firmaları tarafından tarla ve bahçe sahiplerine yönelik bilgilendirme yapılmalı, denetimlerin etkin olması için jandarma ve emniyet teşkilatıyla yakın çalışılarak kaza ve yaralanmaların azaltılması ve ilerleyen dönemde ortadan kaldırılması sağlanmalıdır.
- Çalışma ortamında kadın ve erkeklerin kullanabileceği, içinde su ve sabun bulunan tuvaletlerin tarla ve bahçe düzeyinde inşa edilmesi ve bunun yaygınlaştırılması için başta ziraat odaları olmak üzere özel sektörün tüm aktörleri harekete geçirilmelidir.
- Çocuk işçiliğinin önlenmesi amacıyla tedarik zincirinde izleme ve denetleme mekanizmasının yaygınlaştırılması, yapılacak harcamaların tedarik zincirindeki aktörlerin ağırlıklarına göre adil bir şekilde paylaşılması için maliyet analizleri yapılmalıdır.
- Çocukların eğitimine dair ulaşım, öğle yemeği ve eğitim araçlarının sağlanmasına dair özel sektörün katkı sağlanmasına için çeşitli tarımsal ürün ve coğrafyalarda girişimde bulunmalı, özel sektörün bu konuda aktif olması sağlanmalıdır.
- Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin 15-18 yaş grubundaki çocuklarının mesleki eğitime dair girişimlerde bulunulmalı; özellikle tarımsal işgücünde ihtiyaç duyulan nitelikli iş gücünün karşılanması için öncelikli olarak bu çocukların bilgi ve beceri durumları araştırılmalı, bu çocuklara odaklanan bir mesleki eğitim programı geliştirilmeli, pilot uygulamalar yapılmalı ve özel sektörün bu konuda öncü olması sağlanmalıdır.
- Özel sektörün koronavirüs salgını döneminde gerçekleştireceği faaliyetler salgına odaklı tedbirlere göre gerçekleştirilmeli, bu kapsamda; koruyucu ekipman temini, hijyen materyali sağlama, maske dağıtımı, mesafe kurallarının uygulanmasının sağlanması konusunda savunu çalışmaları yapılmalıdır.
- Özel sektörün mevsimlik tarımsal üretimde çocuk işçiliğinin önlenmesi önemli bir aktör olan tarım araçlarıyla birlikte çalışması desteklenmeli, tarım araçlarının meslek standartlarının sağlanması için kapasite geliştirme çalışmaları yapılmalıdır.

SON SÖZ

Koronavirüs salgınının, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de aileler ve çocukların refahı üzerinde kısa, orta ve uzun vadeli olumsuz etkiler yaratma potansiyeli bulunmaktadır. Salgının etkilerinin yoksulluk ve yoksunluklar içinde yaşayan, temel hizmetlere sınırlı olarak erişebilen, dezavantajlı ve kırılgan topluluklara mensup çocuklara yönelik riskler artmış, orta ve uzun vadede daha da artması muhtemeldir. Mevsimlik gezici tarım işçisi aileler ve çocukları, çalışma güvenliği, gıda güvenliği, hijyen, sağlık, eğitim ve kamu hizmetlerine erişim gibi konularda en riskli topluluklar arasındadır ve salgın bu riskleri daha da arttırmıştır.

Koronavirüs salgını ile birlikte mevsimlik tarım işçisi aileler ve çocuklarının çalışma, barınma ve yaşam koşulları daha zorlu hale gelmiş, çocukların eğitime erişimi daha fazla sınırlandırılmış, sosyal koruma mekanizmalarına erişim sınırlı kalmış ve hanelerin giderlerinde ve borçluluk düzeylerinde artış, gelirlerinde ise azalma gözlenmiştir. Artan zorlukların pek çok hanede çocukların mevsimlik tarım işçiliğine katılım ihtimalini artırdığı, çalışma yaşını geriye çektiği ve çalışma koşullarını ağırlaştırdığı görülmüştür.

Okulların kapalı olduğu süre uzadıkça çocukların yetişkinliğe sağlıklı bir geçiş yapmalarını sağlayacak öğrenme ve yaşam becerilerini elde etme şansları azalacaktır. Eğitimi bırakan çocuklar için çocuk evliliği ve çocuk işçiliği riski artarken geçim kaynakları potansiyelleri de azalacaktır.⁹³

Salgın nedeni ile ortaya çıkan ya da derinleşen çok boyutlu kırılganlıkların ortadan kaldırılmasına; mevsimlik tarımda bitkisel üretimin devamlılığını sağlayacak işçi ve tarla / bahçe sahibini destekleyecek önlemler alınmalıdır.

Salgının mevsimlik gezici tarım işçisi aileler ve dolayısı ile çocukları üzerindeki etkisini en aza indirmek üzere, bu ailelerin doğrudan gelir desteği gibi sosyal yardımlar ile desteklenmesi, çocukların mevsimlik bitkisel üretime katıldığı ya da katılmadığı durumlarda öncelikle gıda güvenliği, eğitime devamı, sağlıklı yaşam ve öğrenme ortamına sahip olması ve her türlü ihmal ve istismardan korunması için önlemler alınmalıdır. Ailenin sosyo-ekonomik olarak güçlendirilmesi, çocuk işçiliği ile mücadele hedefi taşıyan her programın bir bileşeni olmalıdır.

Uzun vadede mevsimlik tarımsal üretimde çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını sağlamaya yönelik yapısal değişiklikler çerçevesinde denetim mekanizmaları güçlendirilmeli, mevsimlik gezici tarımda çocuk işçiliğinin tespit edildiği durumda çocuk koruma ve sosyal koruma sistemleri ile bağlantının kuvvetlendirilmesi yönünde çalışmalar yürütülmelidir.

⁹³ UN (2020) Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Children, https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/160420_Covid_Children_Policy_Brief.pdf

Kısa, orta ve uzun vadeli programlar için her aşamada mevcut sistemler ve mevzuat çerçevesinin güçlü yönlerine odaklanılmalı; yeni sistemler geliştirmeye çalışmak yerine, mevcut sistemlerin güçlendirilmesi; çocuk odaklı, toplumsal cinsiyete duyarlı, afet ve acil durumlarda sürdürülebilir ve katılımcı uygulama çerçevelerinin oluşturulması, izlenmesi ve kanıt temelli revizyonu için çalışmalar yürütülmelidir.

KAYNAKÇA

Alliance for Child Protection in Humanitarian Action. (2020), Technical Note: Protection of Children during the Coronavirus Pandemic. [https://www.unicef.org/media/65991/file/Technical%20note:%20Protection%20of%20children%20during%20the%20coronavirus%20disease%202019%20\(COVID-19\)%20pandemic.pdf](https://www.unicef.org/media/65991/file/Technical%20note:%20Protection%20of%20children%20during%20the%20coronavirus%20disease%202019%20(COVID-19)%20pandemic.pdf)

Arru. M., Negre, E., Rosenthal-Sabroux, C. (2018), Population behaviors in crisis situations-a study of behavioral factors in the PPI ineos emergency response exercise. Proceedings of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences, Waikoloa Village

Beegle, K, Dehejia, R. H., and Roberta Gatti. (2006) Child Labor and Agricultural Shocks, Journal of Development Economics.

Bureau of International Labor Affairs. (2019), Child Labor and Forced Labor Reports: Ecuador. <https://www.dol.gov/agencies/ilab/resources/reports/child-labor/ecuador>

Caro, L.P. (2020), Syrian Refugees in the Turkish Labour Market, ILO

Child Protection Working Group (2017). Inter-Agency Toolkit: Supporting the protection needs of child labourers in emergencies, <https://resourcecentre.savethechildren.net/library/inter-agency-toolkit-supporting-protection-needs-child-labourers-emergencies>

CBGA. "COVID-19 Crisis Will Push Millions of Vulnerable Children Into Child Labour". 21 April 2020. <https://www.cbgaindia.org/blog/covid-19-crisis-will-push-millions-vulnerable-children-child-labour>

Culp, K. and Umbarger, M. (2004), Seasonal and Migrant Agricultural Workers: A Neglected Work Force, Workplace Health & Safety, 52:9, 383-390 <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/216507990405200906>

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2017), 'Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı. https://ailevecalisma.gov.tr/media/1322/cocukisciligimucadele_2017_2023_tr.pdf

ECLT Foundation. (2020), The Impact of COVID-19 on Child Labour in Agriculture. <https://www.eclt.org/en/news/the-impact-of-covid-19-on-child-labour-in-agriculture>

Eskander, A., and Dendir, S. (2011), Weathering the Storms: Credit Receipt and Child Labor in the Aftermath of the Great Floods (1998) in Bangladesh, World Development

Fişek Enstitüsü. "TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 Üzerine İlk Notlar", Erişim 1 Kasım 2020 <https://calismaortami.fisek.org.tr/icerik/tuik-cocuk-iscugu-anketi-2019-uzerine-ilk-notlar/>

Food and Agriculture Organization of The United Nations (FAO). (2020), Social protection and COVID-19 response in rural areas. <http://www.fao.org/3/ca8561en/CA8561EN.pdf>

FAO. (2020) Migrant workers and the COVID-19 pandemic <http://www.fao.org/3/ca-8559en/CA8559EN.pdf>, ilk erişim 7 Eylül, 2020.

FAO. (2020), Global Forum on Food Security and Nutrition: How can agricultural policies and strategies help to end child labour in agriculture? <http://www.fao.org/3/cb0644en/CB0644EN.pdf>

FAO. (2020), Impact of COVID-19 on informal workers <http://www.fao.org/3/ca8560en/CA8560EN.pdf>,

FAO. (2020), Syrian Refugee Resilience Plan 2020–2021, Roma

Gabriel, R. (2020), When Diaspora meets Pandemic <https://northernnotes.leeds.ac.uk/when-diaspora-meets-pandemic/>

Global Business Coalition for Education. (2014), Ebola Emergency: Creating Safe Schools and Preventing a Long-term Crisis <https://gbc-education.org/wp-content/uploads/2014/12/EbolaEducationReport1232014.pdf>

Gregoire, A. (2002), “The mental health of farmers”. Occupational Medicine, Vol. 52, Issue 8, 471–476

Gülcan, M. G. (2004), Eğitim Hakkı ve Okula Devam Edemeyen Çocuklar, Eğitimde Yeni Ufuklar Sempozyumu II, Türk Eğitim Derneği (TED), 3-4 Aralık 2004, Ankara.

Hague, G., Thiara, R.K., and Atuki Turner. (2011), Bride-price and its links to domestic violence and poverty in Uganda: A participatory action research study, Women Studies International Forum

Harunoğulları, M. (2016), Suriyeli Sığınmacı Çocuk İşçiler ve Sorunları: Kilis Örneği, Göç Dergisi, C.3, No.1, sayfa 29-63.

Hayata Destek Derneği. (2014), Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği 2014: Araştırma Raporu <https://www.hayatadestek.org/wp-content/uploads/2021/09/mevsimlik-gezici-tarim-i%C3%87sciligi-2014-arastirma-raporu.pdf>

Human Rights Watch. (2020), COVID-19 and Children’s Rights. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/COVID-19%20and%20Children%E2%80%99s%20Rights.pdf>

Idris, I., Oosterhoff, P. and Pocock, N. (2020), Child Labour in South Asia: Assessing effectiveness of interventions. London: Foreign, Commonwealth and Development Office <https://www.gov.uk/research-for-development-outputs/child-labour-in-south-asia-assessing-the-effectiveness-of-interventions-rapid-evidence-assessment>

International Labour Organization (ILO). (2017), ILO Global Estimates on International Migrant Workers. Results and Methodology Executive Summary https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_652029.pdf

ILO. (2016), İş yerinde Stres: Ortak Bir Zorluk, Çeviri: N_HumaN, 2020

ILO. (2020), ILO Sectoral Brief: COVID-19 and the impact on agriculture and food security https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---sector/documents/briefingnote/wcms_742023.pdf

ILO. (2020), Issue paper on COVID-19 and fundamental principles and rights at work, s.16. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/how-the-ilo-works/departments-and-offices/governance/fprw/WCMS_757247/lang--en/index.htm

ILO. (2020), Seasonal Migrant Workers' Schemes: Rethinking Fundamental Principles and Mechanisms in light of COVID-19. https://www.ilo.org/global/topics/labour-migration/publications/WCMS_745481/lang--en/index.htm

International Cocoa Initiative. (2020), Hazardous Child Labour in Côte d'Ivoire's Cocoa Communities during COVID-19 https://cocoainitiative.org/wp-content/uploads/2020/07/ICI_rapid-analysis-covid-impact-child-labour-identification_1July2020-2.pdf

International Cocoa Initiative. (2020), The Effects of Income Changes on Child Labour: A review of Evidence from Smallholder Agriculture https://cocoainitiative.org/wp-content/uploads/2020/04/ICI_Lit_Review_Income_ChildLabour.pdf

Kailash Satyarthi Children's Foundation. (2020), A Study on Impact of Lockdown and Economic Disruption on Poor Rural Households with Special Reference to Children. <https://counterviewfiles.files.wordpress.com/2020/07/impact-of-lockdown-on-poor-rural-households-with-special-reference-to-children.pdf>

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi, (2020), Virüs mü, Yoksulluk mu? Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Onların Çocukları ile Bitkisel Üretime Olası Etkisi <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/Virus%20mu%20yoksulluk%20mu.pdf>

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2018), 'Bir Yevmiye, Bir Yevmiyedir...' Tarım Aracıları ve Türkiye'de Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Raporu http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/07/TARIM%20ARACILARI%20RAPOR%20_TR.pdf

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2019), Yoksulun Umudu Çocuk: Mevsimlik Tarım İşçisi Haneylerin Sosyo-Ekonomik Profili ve Çocuk İşçiliği Araştırması, <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/07/SOSYO-EKONOM%20C4%B0K%20TR.pdf>

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2016), Türkiye'de Mevsimlik Tarımsal Üretimde Yabancı Göçmen İşçiler Mevcut Durum Raporu: Yoksulluk Nöbetinden Yoksulların Rekabetine, <http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/03/YOKSULLUK%20N%20C3%96BET%20C4%BONDEN%20YOKSULLARIN%20REKABET%20C4%BONE.pdf>

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Adana İli Mevsimlik Gezici tarım İşçileri Geçici Çadır yerleşim Yerleri Mevcut Durum haritası [adana_mevcut_durum_haritasi.pdf](http://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Raporlar/TURKCE/Adana_mevcut_durum_haritasi.pdf) (ka.org.tr)

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2019), Mevsimlik Tarımsal Üretimde Çocuk İşçiliği Mevcut Durum Raporu: Adana <https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Raporlar/MEVSIMLIK-TARIMSAL-URETIMDE-COCUK-ISCILIGI-MEVCUT-DURUM-RAPORU.pdf>

Kalkınma Atölyesi Kooperatifi. (2020), Dünya Genelinde Covid-19 Sebebiyle Ülkelerin Uyguladığı Uzaktan Eğitim Çalışmaları ve Eğitim Politikaları Dünya-Genelinde-Covid-19-Sebebiyle-Ulkelerin-Uyguladigi-Uzaktan-Egitim-Calismalari-ve-Egitim-Politikalari.pdf

Karaçimen, E. (2015), Interlinkages between credit, debt and the labour market: evidence from Turkey, Cambridge Journal of Economics

Karasek, R. (1979), Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implication for job redesign. Admin Sci Quart. 1979; 24: 285-308

Kulaksız, Y. (2014), Yoksulluk Bağlamında Çocuk İşgücü. ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi / Cilt: 2 / Sayı: 3 / Eylül - Aralık 2014 / Sayfa: 91-111. <http://www.calismadunyasi.gov.tr/pdf/sayi5/files/assets/common/downloads/sayi5.pdf>

Lobley, M., Johnson, G., Reed, M., Winter, M., and Little, J. (2004), Rural Stress Review: Final Report. Centre for Rural Policy Research, University of Exeter

Martin, L.P. (2016), Migrant Workers in Commercial Agriculture. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_538710.pdf

Millar, K.M. (2018), Reclaiming the discarded: Life and Labour on Rio's garbage dump, Durham: Duke University Press

McGregor M.J., Willock, J., Deary, I. (1995), "Farmer stress". Farm Management, Vol. 9, No.2, Summer 1995

NDTV. "Rescue Child Workers Stranded In COVID-19 Lockdown: Kailash Satyarthi" 27 April 2020. <https://www.ndtv.com/india-news/coronavirus-india-rescue-child-workers-trapped-in-covid-19-lockdown-urges-kailash-satyarthi-2219261>

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2020), Coronavirus (COVID-19): Joint actions to win the war <https://www.oecd.org/about/secretary-general/Coronavirus-COVID-19-Joint-actions-to-win-the-war.pdf>

Öztürk, A. (2020) 'Persons in the Event of Disasters to the Covid-19 Outbreak', <https://www.asil.org/insights/volume/24/issue/6/covid-19-just-disastrous-or-disaster-itself-applying-ilc-articles>

Plan International UK. (2020), Implications of the Covid-19 Crisis on Girls and Young Women. <https://plan-uk.org/file/plan-uk-coronavirus-policy-briefingpdf/download?token=THR6Efm9>

Plan International. (2020), Girls in deprived communities in Lebanon have been left struggling for food and basic necessities such as sanitary pads as the COVID-19 pandemic unravels in the country <https://plan-international.org/news/2020-04-28-covid-19-girls-lebanon-left-struggling>

Puerta, Maria Laura Sánchez, Alexandria Valerio, and Marcela Gutiérrez Bernal. "Definitions: What Are Socio-Emotional Skills?" In *Taking Stock of Programs to Develop Socio-emotional Skills: A Systematic Review of Program Evidence*, 15–23. The World Bank, 2016. http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0872-2_ch3.

Rohwerder, B. (2014), *Impact and implications of the Ebola crisis*

Sassen, S. (2004), *Guests and Aliens*. New York: The New Press, s. ix.

Simsek Z. (2011), *Need Assessment of Seasonal Farmworkers and Their Families* [Turkish]. Harran University and United Nation Population Fund. Sanliurfa: Elif Matbaası

Simsek, Z., Yıldırımkaaya, G., Erçetin, G., et al. (2012), Health indicators of seasonal farmworkers and need assessment. Presented at the 15th National Public Health Congress; Health Reforms, Bursa, Turkey; 2–6 October 2012.

Simsek. Z., (2012), Psychosocial issues and the protection of agricultural workers in: *Agricultural Health and Safety Symposium*, Sanliurfa, April 6–7, 2012. Sanliurfa: Harran University; s. 77–80.

Sirkeci, I. (2020), Editorial: Remittances during the Covid-19 Pandemic. *Remittances Review*, 5(1), 1-2.

The Economic Commission for Latin America and the Caribbean (ECLAC). (2020), *Latin America and the Caribbean and the COVID-19 pandemic: Economic and social effects*. <https://reliefweb.int/report/antigua-and-barbuda/latin-america-and-caribbean-and-covid-19-pandemic-economic-and-social>

The European Centre for Development Policy Management (ECDPM). (2020), *The impact of COVID-19 on remittances for development in Africa*. Discussion Paper No.269 <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/Impact-COVID-19-remittances-development-Africa-ECDPM-discussion-paper-269-May-2020.pdf>

The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC), (2009), *Policy on Migration* <https://www.ifrc.org/Global/Governance/Policies/migration-policy-en.pdf>,

The United Nations Children's Fund (UNICEF) and ILO. (2020), *COVID-19 and Child Labour: A time of crisis, a time to act* <https://data.unicef.org/resources/covid-19-and-child-labour-a-time-of-crisis-a-time-to-act/>

The United Nations Children's Fund (UNICEF). "Child labour rises to 160 million – first increase in two decades". 9 June 2021. <https://www.unicef.org/press-releases/child-labour-rises-160-million-first-increase-two-decades>

The United Nations Development Programme (UNDP). (2015), UNDP Africa policy note: confronting the gender impact of Ebola virus disease in Guinea, Liberia, and Sierra Leone. https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/RBA%20Policy%20Note%20Vol%202%20No%201%202015_Gender.pdf

The United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). (2020), The role of the Global Compact on Refugees in the international response to the COVID-19 pandemic <https://data2.unhcr.org/en/documents/details/76319>

The World Bank."COVID-19 to Add as Many as 150 Million Extreme Poor by 2021" 7 October 2020. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/10/07/covid-19-to-add-as-many-as-150-million-extreme-poor-by-2021#:~:text=The%20COVID%2D19%20pandemic%20is>

Thomson Reuters Foundation. "West African countries on alert for child labor spike due to coronavirus" 30 April 2020. <https://news.trust.org/item/20200430132011-9aq7i>

Türk Tabipler Birliği İzleme Kurulu. (2020), Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2015), Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gerekten Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu

TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2012 (Nisan 2013). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Cocuk-Isgucu-Anketi-Sonuclari-2012-13659>

TÜİK Çocuk İşgücü Anketi 2019 <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33807>

TÜİK İstatistiklerle Aile, 2019 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2019-33730>

World Vision. (2020), Covid-19 Aftershocks: A Perfect Storm: Millions More Children at Risk of Violence under Lockdown and into the 'New Normal' <https://reliefweb.int/report/world/covid-19-aftershocks-perfect-storm-millions-more-children-risk-violence-under-lockdown>

Yalçın, S. (2016), Syrian Child Workers in Turkey, Turkish Policy Quarterly, C.15, No.3

Yavuz, H., Simsek, Z., Akbaba, M. (2014), Health-risk behaviors in agriculture and related factors, southeastern Anatolian region of Turkey. J Agromedicine, 19(4): 364-72.

EKLER

Ek 1: Alan araştırması kapsamında yapılan görüşmelerin çadır yerleşim yerleri ve il bazında dağılımı

İL	İLCE	Çadır Alanı	Çadır Sayısı	Uyruğu		Toplam
				TR	SRY	
ADANA	Seyhan	Kayışlı-Çaputçu	40	10	2	12
		Köylüoğlu	30	11	2	13
		Mürseloğlu	37	6	2	8
		Toplam		27	6	33
	Karataş	Karagöçer	250	18	5	23
		Bahçe	167	4	4	8
		Damlapınar	39	8	3	11
		Toplam		30	12	42
	Yüreğir	Çağırkanlı		3	4	7
		Çağırkanlı 2		9	0	9
		Sazak	32	1	1	2
		Doğankent		9	1	10
		Yeniköy		5	2	7
		Esenler	24	0	3	3
		Kütüklü	24	12	0	12
		Denizkuyusu	44	4	4	8
	Toplam		43	15	58	
	Yumurtalık	Kaldırım	15	10	1	11
		Yeşilköy	27	11	4	15
		Kırmızıdam	60	4	2	6
Şeyhganım			3	0	3	
Toplam			28	7	35	
MERSİN	Tarsus	Yaramış		1	1	2
		Agzidelik		7	1	8
		Baharlı		1	1	2
		Çöplü		4	0	4
		Kargılı		5	6	11
		Çiçekli		1	0	1
		Konaklar		6	6	12
Tarsus	Atalar		6	5	11	
	Toplam		31	20	51	
GENEL TOPLAM				159	60	219

Odak Grup Çalışması ve Derinlemesine Görüşmelerin İl, İlçe ve Çadır Alanı Bazında Dağılımı

İL	İLÇE	BÖLGE	UYRUK		ODAK GRUP
			DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME		
			TR	SRY	
ADANA	KARATAŞ	KARAGÖÇER	15	0	-
	SEYHAN	KÖYLÜOĞLU	7	3	1
	YÜREĞİR	YENİKÖY	10	5	1
	YUMURTALIK	YEŞİLKÖY-KALDIRIM	16	0	1
MERSİN	TARSUS	KONAKLAR	9	6	1(SYR)
ŞANLIURFA	VİRANŞEHİR	MERKEZ	20	0	-
TOPLAM			82	14	4

Ek 2: Hanehalkı Soru Kağıdı

Koronavirüs Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri, Aileleri ve Çocuk İşçiliği Üzerine Etkileri

HANEHALKI SORU KAĞIDI

Merhaba, benim adım..... Kalkınma Atölyesi'nden geliyorum. Kalkınma Atölyesi, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınma sürecine destek olmak üzere kurulmuş, kâr amacı gütmeyen bir kooperatiftir. Bu araştırma mevsimlik gezici tarım işçileri ve onların çocuklarının Koronavirüs salgınından ekonomik, sosyal, eğitim ve ruh sağlığı açısından nasıl etkilendiklerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir.

Bu ankete vereceğiniz tüm yanıtlar gizli tutulacak ve üçüncü taraf/kurumlarla paylaşılmayacaktır. Bu ankete verdiğiniz yanıtlar araştırma ekibi tarafından sadece araştırma amaçlı kullanılacaktır. Kişisel bilgilerinizle yanıtlarınız arasında da herhangi bir ilişkilendirme yapılmayacaktır. Bu çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayalıdır. Ankete katılım karşılığında nakdi veya ayni herhangi bir ödeme yapılmayacaktır. İstedığınız zaman anketi sonlandırmakta serbestsiniz. Bununla birlikte, ankete katılarak bilgilerinizi, deneyimlerinizi ve görüşlerinizi paylaşmanız, Türkiye'de yaşayan çocuklara daha iyi bir yaşam sunulmasına, yoksulluk ve yoksunluğun azaltılmasına katkıda bulunacaktır. Görüşme yaklaşık 45 dakika sürecektir.

Görüşmeye katılmayı kabul ediyor musunuz?

EVET

HAYIR

Görüşme sırasında veya sonrasında herhangi bir soru veya sorunuz olması halinde, Kalkınma Atölyesi'nin +90 541 457 31 90 numaralı telefonunu arayabilirsiniz.

İL	İLÇE	Çadır Yerleşimi/ Köy/ Mahalle	ANKET NO	T.C. Vatandaşı Göçmen Uyruğunu belirtiniz.....
----	------	----------------------------------	----------	--

GÖRÜŞME BİLGİSİ	
TARİH (gün/ay/yıl)	___ / ___ / 2020
GÖRÜŞMEYİ YAPAN KİŞİ ADI-SOYADI	

1. BÖLÜM: Hanehalkı Demografik Bilgiler

1.1 Hanehalkınız kaç kişiden oluşmaktadır?							
HH NO	YAKINLIK DERECESESİ	CİNSİYET	YAŞ	MEDENİ DURUM	EĞİTİM	MGTİ olarak çalışıyor mu? (5 yaş ve üzeri için sorun)	2020 yılında HAYIRSA, neden?
	01 Kendisi 02 Eşi 03 Oğlu 04 Kızı 05 Kardeşi 06 Annesi 07 Babası 08 Eşinin annesi 09 Eşinin babası 10 Gelini 11 Damadı 12 Büyükanne/ büyükbaba 13 Torunu 14 İkinci eş 15 Akrabası 98 Diğer	01 ERKEK 02 KADIN		01 BEKAR (Hiç evlenmemiş) 02 EVLİ 03 DUL 04 BOŞANMIŞ 05 AYRI YAŞIYOR 06 BİRLİKTE YAŞIYOR 97 BİLMİYORUM 98 DİĞER	01 OKUL ÇAĞINDA DEĞİL 02 OKUR-YAZAR DEĞİL 03 SADECE OKUR-YAZAR 04 OKUL ÖNCESİ EĞİTİM 05 İLKOKUL TERK 06 İLKOKUL MEZUNU 07 İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİSİ 08 İLKÖĞRETİM TERK 09 İLKÖĞRETİM MEZUNU 10 ORTAOKUL MEZUNU 11 ORTAOKUL TERK 12 LİSE TERK 13 LİSE ÖĞRENCİSİ 14 LİSE MEZUNU 15 YÜKSEKOKUL ÖĞRENCİSİ 16 YÜKSEKOKUL MEZUNU 17 ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİSİ 18 ÜNİVERSİTE MEZUNU 96 OKUL ÇAĞINDA AMA GİTMİYOR 97 BİLMİYORUM 98 DİĞER..... NOT: Okula devam eden öğrencilerin SINIF/KADEME bilgisini lütfen NOT ediniz. NOT: Terk durumunda kaçınıcı sınıfta terk ettiğini lütfen NOT ediniz.	2019 YILI 01 EVET 02 HAYIR 2020 YILI 01 EVET 02 HAYIR (Anketör: Son altı ay içinde bir gün bile tarımsal üretimde çalışmışsa)	01 Öğrenci 02 Yaşlı 03 Engelli 04 Çocuk 05 Sağlık sorunu var 06 Başka bir iş bakıyor/ işsiz 07 Başka bir işte çalışıyor 08 Ev hanımı 09 Hamile 10 Çalışmak istemiyor 98 Diğer
No	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7	1.8
01	Kendisi						
02							

1. Doğum yeriniz

1. (...) İl ..... 2. (...) İlçe .....

2. Sürekli yaşadığınız yer

1. (...) İl ..... 2. (...) İlçe .....

Göçmen hanelere sorulacak **3. Ne zamandan beri Türkiye'de yaşıyorsunuz?**..... Yılından beri (yıl olarak yazınız; örneğin 2011 yılı gibi)

Göçmen hanelere sorulacak **4. Hanenizde 99 ile başlayan geçici koruma kimlik kartı olmayan hane üyesi var mı?**

1. (...) Evet (Hanehalkı tablosu hane sırasını takip ederek doldurunuz;

Kimlerin yok: ( )

2. (...) Hayır

5. Ortalama bir yıl içinde kaç ayınızı çadır/konteyner gibi geçici yerleşimlerde geçirirsiniz?

1. (...) 12 ay boyunca çadırdadır / konteynerde yaşıyoruz

2. (...) ..... ay çadırdadır yaşıyoruz

98 Diğer, belirtiniz.

2. BÖLÜM: MEVSİMLİK GEZİCİ TARIM İŞÇİLİĞİ ve KORONAVİRÜS SALGINI

6. Haneniz kaç yıldır mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalışıyor?

_____ yıldır (Anketör: Bir yıldan az ise kaç aydır yaptığını yazınız)

7. Anne/babanız mevsimlik gezici tarım işçisi olarak çalıştı mı/ çalışıyor mu?

1. (...) Evet 2. (...) Hayır

8. Mevsimlik gezici tarım işçiliği dışında başka iş(ler) yapıyor musunuz?

1. (...) Evet 2. (...) Hayır (Soru 10'a geç)

9. Evet ise, ne tür işler?

.....

10. Mevsimlik gezici tarım işlerinde çalışmanızın en önemli nedeni nedir?

.....

11. Mevsimlik gezici tarım işlerini en çok hangi yolla buluyorsunuz? (Anketör: Tek cevap alınacak)

1. (...) Tarım aracısı yoluyla
2. (...) Kendim tarla/bahçe sahipleri ile konuşarak
3. (...) Eş, dost ve komşular aracılığıyla
4. (...) Akrabalarımınla birlikte iş arıyoruz
5. (...) Tarla/bahçe sahipleri ile gelip bizi buluyor
98. (...) Diğer _____

3. BÖLÜM: KORONAVİRÜS SALGINININ ETKİSİ

3.1. Bölüm: Koronavirüs Salgını Mevsimlik Gezici Tarım İşçiliği Üzerine Etkileri

12. 2020 yılı içinde şu an bulunduğunuz yerden başka bir yere mevsimlik tarım işçisi olarak gittiniz mi?

1. (...) Evet
2. (...) Hayır (Soru 14'e geç)

13. Evetse, ne zaman, nereye ve hangi iş için gittiniz? (Örneğin; Ankara Polatlı'ya soğan hasadı için)

Ne zaman.....

Nereye .....

Hangi iş .....

14. Koronavirüs salgınının başlamasından sonra yaşam ortamınızda/ yaşadığınız yerde size sunulan herhangi bir Koronavirüs ile ilgili hizmet ya da katkı oldu mu?

1. (...) Evet
2. (...) Hayır (Soru 18'e geç)

15. Eğer evetse, ne tür hizmetler/ katkılar sağlandı? (Anketör: Birden fazla seçenek olabilir, şıklar okunmayacak)

1. (...) Koronavirüs salgını ile ilgili bilgilendirme (önlemler, korunma yolları vb.)
2. (...) Temizlik ve hijyen paketi desteği
3. (...) Gıda desteği (gıda kolisi)
4. (...) Nakdi destek (para yardımı)
5. (...) Araç tahsisi (şehirlerarası)
6. (...) Bahçeye/tarlaya gidişte uygun ulaşım araçlarının sağlanması
7. (...) Ulaşım giderlerine katkı (şehirlerarası)

8. (...) İlave çadır
9. (...) Daha iyi/geniş çadır
10. (...) Yer tahsisi (konaklama yeri için)
11. (...) Çadır yerleşim alanının sosyal mesafeye uygun yeniden düzenlenmesi
12. (...) Tuvalet/banyo
13. (...) Sağlık kontrolü
14. (...) Kişisel koruyucu ekipman (maske vb.)
15. (...) Eğitim materyalleri
16. (...) Yakacak desteği
98. (...) Diğer _____

16. Hangi kurumlar tarafından sunuldu? (Anketör: Birden fazla seçenek olabilir, şıklar okunmayacak)

- 1 (...) Muhtarlık
- 2 (...) İlçe Belediye
- 3 (...) Büyükşehir belediyesi
- 4 (...) Tarla/bahçe sahibi
- 5 (...) Tüccarlar
- 6 (...) Firmalar
- 7 (...) Ziraat odaları
- 8 (...) Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (Vefa Destek Grupları)
- 9 (...) Sağlık kurumları
- 10 (...) Mülki idare (valilik, kaymakamlık)
- 11 (...) Kolluk kuvvetleri (Jandarma, polis)
- 12 (...) Ulusal sivil toplum kuruluşları (dernek, vakıf, yardım kuruluşları vb.)
- 13 (...) Tarım aracısı tarafından
- 14 (...) BM kuruluşları
- 15 (...) Uluslararası sivil toplum kuruluşları

16 (....) Kızılay

17 (....) Bilmiyorum

98. (....) Diğer _____

17. Eğer aynı/ nakdi destek (gıda, hijyen, nakit vs. devamlı alınabilecek yardımlar) aldıysa, bunu düzenli olarak almaya devam ediyor musunuz? (düzenli: periyodik olan, örneğin; haftalık, iki haftada bir, aylık vb.)

1 (....) Evet, almaya devam ediyoruz

2 (....) Hayır, tek seferlikti ve/veya arada bir

18. Size Koronavirüs salgını sırasında tarlada/bahçede çalışırken neler sağlandı? (Anketör: Birden fazla seçenek olabilir, şıklar okunmayacak)

1 (....) Herhangi bir şey sağlanmadı

2 (....) Maske verildi

3 (....) Eldiven dağıtıldı

4 (....) El dezenfektanı verildi

5 (....) Su ve sabun sağlandı

6 (....) Koronavirüs salgını ile ilgili sözlü/yazılı bilgilendirme yapıldı

7 (....) Sosyal mesafeye uygun ulaşım sağlandı (ilave servis araçları tahsis edildi)

8 (....) Sosyal mesafeye uygun çalışma düzeni sağlandı

9 (....) Düzenli vücut ateş ölçümü yapıldı

10 (....) Test yapıldı

98. (....) Diğer _____

**19. Özellikle mevsimlik gezici tarım işçisi olarak Koronavirüs salgınının yaşadığınız çadır yerleşimine bu-
laşması konusunda ne kadar endişe duyuyorsunuz?**

1 hiç endişe duymuyorum	2 endişe duymuyorum	3 ne duyuyorum ne duymuyorum	4 endişe duyuyorum	5 çok endişe duyuyorum

20. Koronavirüs salgınından nasıl korunacağınızı biliyor musunuz?

1 (....) Evet

2 (....) Hayır

3 (....) Kısmen

21. Evet veya kısmen derse, neler biliyorsunuz?

---

22. Sizin ve ailenizin koronavirüsün sizlere bulaşmaması için en çok ihtiyaç duyduğunuz 3 şey nedir? (Anketör: Şıklar okunmayacak)

- 1 (....) Koronavirüs ile ilgili bilgilendirme
- 2 (....) Hijyen/ temizlik malzemeleri
- 3 (....) Eldiven ve maske
- 4 (....) El dezenfektanı
- 5 (....) Sosyal mesafeye uygun barınma alanı
- 6 (....) Daha geniş/ iyi bir çadır
- 7 (....) İyi beslenme
- 8 (....) Çevre temizliği/ çöplerin toplanması
- 9 (....) Konaklama alanında düzenli koronavirüse yönelik çevresel ilaçlama çalışmaları
- 10 (....) Düzenli banyo imkanının sağlanması
- 11 (....) Yaşam ortamında sürekli suyun bulunması
- 12 (....) Çalışma ortamında sürekli suyun bulunması
- 13 (....) Yakacak desteği
98. (....) Diğer _____

23. Koronavirüs salgınının siz ve aileniz üzerindeki etkileriyle ilgili en çok endişe ettiğiniz şey nedir? (Anketör: Yalnızca bir yanıt alınacak)

- 1 (....) Ailemin sağlığı
- 2 (....) Gelir/ iş kaybı
- 3 (....) Çocukların eğitiminin kesintiye uğraması
- 4 (....) Çocukların okuldan uzaklaşması/ kopması
- 5 (....) Hareket kısıtlanması/ izolasyon/ karantina vb.
- 97 (....) Herhangi bir endişemiz yok
98. (....) Diğer _____

24. Koronavirüs salgını döneminde (Mart 2020 ayından itibaren) haneniz için öne çıkan en önemli 3 ihtiyacı belirtiniz? (Anketör: Şıklar okunmayacak)

- 1 (....) Sürekli işin olması
- 2 (....) Nakit desteği verilmesi
- 3 (....) Gıda desteği sağlanması
- 4 (....) Hijyen malzemesi sağlanması
- 5 (....) İlave çadır verilmesi
- 6 (....) Daha geniş çadır yerleşim alanı sağlanması
- 7 (....) Sağlık hizmetlerine daha iyi erişim olması
- 8 (....) Uygun ulaşım imkanlarının sağlanması
- 9 (....) Çocukların eğitimi için uygun eğitim araçlarının temin edilmesi
- 10 (....) Kişisel koruyucu ekipman sağlanması
- 11 (....) Koronavirüs hakkında bilgilendirme yapılması
- 12 (....) Yakacak desteği
98. (....) Diğer _____

25. Yakın çevrenizde (akraba ve komşularınız gibi) koronavirüse yakalananlar oldu mu?

- 1 (....) Evet
- 2 (....) Hayır
- 98 (....) Bilmiyorum/ fikrim yok

3.2 Bölüm: Koronavirüs Salgınının Gelir, Harcama ve Birikimler Üzerine Etkileri

26. Koronavirüs salgını döneminde, 2020 Mart ayından bugüne toplam hanehalkı gelir kalemlerinde ne gibi değişiklikler oldu?

Gelir Kalemleri	Var 1/ Yok 2	1 çok azaldı	2 azaldı	3 aşağı yukarı aynı kaldı	4 arttı	4 çok arttı
Mevsimlik gezici tarım işlerinden elde edilen gelir						
Kira gelirleri (konut, arazi, dükkân vb. mülklerden elde edilen kira)						
Kızılay Kart/ Sosyal uyum yardımı (Göçmenler için)						
Yaşlılık aylığı						
Bankalardan alınan kredi miktarı						
Akrabalardan ve komşulardan alınan borçlar						
Tarım aracısından (elci) alınan borçlar						
Çocuk destek yardımı (şartlı eğitim/şartlı sağlık yardımı)						

Geçimlik tarım ürünlerinden elde edilen gelir						
Geçimlik hayvansal ürünlerden elde edilen gelir						
Engellilik geliri						
Emeklilik geliri						
98. (...) Diğer						

Sadece T.C. vatandaşlarına sorulsun

27. Devlet tarafından sağlanan 1000 TL korona nakdi yardımını aldınız mı?

1. (...) Evet   2. (...) Hayır   3. (...) Bilgim/ haberim yok

28. Koronavirüs salgını, 2020 Mart ayından itibaren toplam hanehalkı harcama kalemlerinde ne gibi değişiklikler oldu?

Harcama Kalemleri	1 çok azaldı	2 azaldı	3 değişmedi	4 arttı	5 çok arttı	97 Bilmiyorum/ Fikrim yok
Gıda harcamalarınızda						
Ulaşım harcamalarınızda						
Haberleşme harcamalarınızda						
Sağlık harcamalarınızda						
Temizlik harcamalarınızda						

Varsa, tütün harcamalarında						
Varsa, alkol harcamalarında						
Varsa, eğitim harcamalarında						
98. (...) Diğer _____						

29. Geçtiğimiz yıl hane gelirlerinizden herhangi bir tasarruf/birikim (para biriktirme) yapabildiniz mi?

1. (...) Evet   2. (...) Hayır (Soru 33'e geç)

30. Evet ise aşağı yukarı yüzde kaçını kenara ayırdınız?

Yüzde _____

31. Bu durum (tasarruf/birikim) koronavirüs salgını ile değişti mi?

1. (...) Evet   2. (...) Hayır (Soru 33'ye geç)

32. Evet ise ne yönde değişti?

1. (...) birikim/ tasarruf miktarım azaldı (Nedenini belirtiniz: .....)
2. (...) birikim/ tasarruf miktarım arttı (Nedenini belirtiniz: .....)

33. Hane olarak ne derece borçlu olduğunuzu düşünüyorsunuz?

(1: hiç borçlu değilim; 5: çok fazla borçluyum)

1 hiç borçlu değilim	2	3	4	5 çok fazla borçlu

34. Bu durum, borçluluk, koronavirüs salgını ile değişti mi?

- 1 (...) Evet   2 (...) Hayır (Soru 36'ya geç)

35. Evet ise ne yönde değişti?

1. (...) borcum azaldı (Nedenini belirtiniz: .....)
2. (...) borcum arttı (Nedenini belirtiniz: .....)

36. Bugünlerde eğer ihtiyacınız olursa kimden borç alabilirsiniz?

1. (...) Bankadan (Nedenini belirtiniz: .....)
2. (...) Eş, dost ve akrabalarından (Nedenini belirtiniz: .....)
3. (...) Tarım aracısından (Nedenini belirtiniz: .....)
4. (...) Borç alabileceğim birisi bulunmuyor.
98. (...) Diğer _____

37. şu andan itibaren önümüzdeki aylarda daha da borçlanmayı düşünüyor musunuz?

- 1 (...) Evet 2 (...) Hayır 3 (...) Bilmiyorum/ emin değilim

38. Tarım aracısından borç/avans talep etmek konusunda ne kadar rahat hissediyorsunuz?

1 çok rahatsız	2 rahatsız	3 ne rahat ne rahatsız	4 rahat	5 çok rahat

39. Zamanı gelen borçlarınızı gününde ödeyebileceğinizi düşünüyor musunuz?

- 1 (...) Evet 2 (...) Hayır 3 (...) Bilmiyorum/ emin değilim

40. şu an yaptığınız işin yevmiyesi ne kadardır? Anketör: Bu soru yalnızca yevmiye ile çalışanlara sorulacak.

..... TL yevmiye (eline geçen net günlük ücret)

98 Bilmiyorum/ fikrim yok

41. Sizce yevmiyeler ne kadar olmalıdır?

..... TL

3.4. BÖLÜM: Koronavirüs Salgınının Sosyal Destek Mekanizmaları Üzerine Etkisi

42. Siz ya da hanenizden biri herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı mı?

Anketör: Yalnızca Bir Yanıt Alınacak

1. (...) Kayıtlı değil
2. (...) İsteğe bağlı sigorta (Bağ-Kur, Çiftçi Bağ-Kur, Tarım Sigortası)
3. (...) Primi **devlet** tarafından ödenen genel sağlık sigortası (yeşilkart)
4. (...) Primi **kendisi** tarafından ödenen genel sağlık sigortası
98. (...) Diğer (Lütfen belirtiniz)

43. Geçtiğimiz yıllara kıyasla siz veya hanenizden herhangi bir kişi 2020 Mart ayının ortasından bu yana ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini almada (tedavi, doktor muayenesi, kontrol, ilaç temini vb.) herhangi bir sorun yaşad mı?

1. (...) Evet
2. (...) Hayır (Soru 45'e geç)

44. Evetse, ne tür bir sorun yaşadınız?

---

45. Herhangi bir kuruluştan düzenli olarak aynı veya nakdi yardım/destek alıyor musunuz?

1. (...) Evet
2. (...) Hayır (Göçmen ise Soru 48'e; değilse soru 49'a geç)

46. Evetse, ne tür yardım/destekler alıyorsunuz?

---

47. Düzenli olarak aldığımız sosyal yardımlarda 2020 mart ayından itibaren koronavirüs salgınından dolayı herhangi bir gecikme vb. yaşad mı?

- 1 (...) Evet
- 2 (...) Hayır

Göçmen hanelere sorulacak 48. Eğer Kızılay Kart (sosyal uyum yardımı) sahibi ise; 2020 Mart ayından itibaren herhangi bir sorun yaşadınız mı?

- 1 (...) Evet
- 2 (...) Hayır

48.1. Evetse, ne tür bir sorun yaşadınız?

3.5. BÖLÜM: Koronavirüsün Eğitime Etkisi

Anketör: Okul çağında olup da okula devam etmeyen/ gitmeyen/ kaydı olmayan çocukları varsa aşağıdaki sorular sorulacak. Bu konumdaki çocuğun varlığı için demografi tablosuna bakınız.

49. Çocuklarınızın okula devam etmeme/gitmeme/ kaydının olmaması sebepleri nelerdir?

Anketör: Bu soruyu sorarken kız ve oğlan çocukları için ayrı ayrı sorulacaktır. Seçenekleri okumayın, alınan yanıtlara göre işaretleme yapın.

	49.1 Kız çocukları	49.2 Oğlan çocukları
1 (....) Düşük aile geliri nedeniyle çalışmak zorunda olması/ aile gelirine destek sağlaması.		
2 (....) Düşük aile geliri nedeniyle okul masraflarını karşılayamama durumu		
3 (....) Ev işlerinde çalışma (kardeş bakımı, yaşlı bakımı, yemek vb.) zorunda olması.		
4 (....) Okula ulaşım sorunlarının olması.		
5 (....) Ailenin gezici tarım işçiliği yapmasından dolayı okula devamsızlık olması.		
6 (....) Sosyal dışlanmışlık (etnik durum, yoksulluk vb. nedenler)		
7 (....) Meslek öğrenmesi için.		
8 (....) Cinsiyete bağlı konular (kız çocuklarının okutulmaması vb.)		
9 (....) Çocuklarının okula/ eğitime dair hevesinin olmaması		
10 (....) Çocuğumun sağlık durumunun (özel gereksinim, engellilik, kronik rahatsızlıklar vb.) okul için elverişli olmaması		
11 (....) Okumalarının/ eğitim almalarının fayda getireceğine inanmıyorum		
12 (....) Okul yönetimi, öğretmenler tarafından çocuklarıma kötü muamele yapılması		
13 (....) Okuldaki diğer öğrencilerin çocuklarıma kötü davranışlarda bulunması		
14 (....) Çocuklarım derslerinde başarısız olduğu için devam etmesine gerek durmadım		
98. (....) Diğer _____		

Ailenin okula devam eden çocukları varsa SORU 50'den devam ediniz.

Ailenin okula devam eden çocukları yoksa SORU 63'den devam ediniz.

50. Yaşam ortamınızda eğitim amacıyla kullanabildiğiniz donanım ve/veya materyaller nelerdir? Anketör:
Birden fazla cevap olabilir.

1 (...) Kulaklık/Mikrofon

2 (...) Akıllı telefon

3 (...) Bilgisayar

4 (...) Televizyon

5 (...) Basılı kaynaklar (kitap, dergi vb.)

98. (...) Diğer (Lütfen belirtiniz)

_____

51. Evde/çadırda okula devam eden çocuklarınızın derslerine yardımcı olan birileri var mı?

1 (...) Evet

2 (...) Hayır (Soru 53'e geç)

52. Evetse, kimler çocuklarınızın derslerinde yardımcı olur? Anketör: Birden fazla cevap olabilir.

1 (...) Babası

2 (...) Annesi

3 (...) Erkek kardeşleri

4 (...) Kız kardeşleri

5 (...) Büyükanne/büyükbaba

6 (...) Komşular

7 (...) Akrabalar

98. (...) Diğer _____

53. Koronavirüs salgını döneminde 2020 Mart ayından sonra çocuklarınız derslerini takip edebildiler mi?

1 (...) Evet

2 (...) Hayır (Soru 58'e geç)

53. soru evetse,

54. Uzaktan eğitim derslerini aşağıdakilerden hangisiyle takip ettiler?

Anketör: Birden fazla cevap olabilir.

1 (...) EBA TV

2 (...) EBA dijital eğitim platformu (internet tabanlı)

98. (...) Diğer _____

55. Uzaktan eğitim derslerini hangi araçlarla takip ettiler? Anketör: Birden fazla cevap olabilir.

1 (...) TV

2 (...) Tablet

3 (...) Bilgisayar

4 (...) Akıllı telefon

98. (...) Diğer _____

56. Uzaktan eğitim araçlarında çocuklarınız günde ortalama (ders ve ders dışı faaliyetler toplamı) kaç saat geçirdi?

..... saat/ gün 99 Bilmiyorum/ fikrim yok

57. Uzaktan eğitim döneminde yaşadığınız zorluklar nelerdir?

53. soru hayırsa,

58. Çocuklarınızın uzaktan eğitimi takip edememe nedenleri nelerdir? (Birden fazla seçenek işaretlenebilir, şıklar okunmayacak)

1 (...) İnternet erişimi yok

2 (...) İnternet bağlantı gücü/ kotası sınırı

3 (...) Evimizde/ çadırımızda uygun araçlar (TV, bilgisayar, tablet vb.) yok

4 (...) Evde/ çadırdaki yeterli sayıda araç (TV, bilgisayar, tablet vb.) yok

5 (...) Telefonun modeli/ markası uygun değil

6 (...) Teknik sorunlar yaşadığı (şifre problemi, bağlantı problemi vb.) için.

7 (...) Çalışmak zorunda olduğu için/ çalıştığı için

8 (....) EBA TV çekmiyor/ yayın yok

9 (....) Çocukların ev/ çadır içinde sorumlulukları nedeniyle zamanlarının olmaması

10 (....) Notla değerlendirilmediği için takip etmemeyi tercih ediyor

11 (....) Uzaktan eğitim araçlarını kullanmayı bilmiyor

12 (....) Uzaktan eğitim araçları özel gereksinimlere uygun değil

98. (....) Diğer _____

59. Okullar uzaktan eğitime başladığından beri çocuklarınızın devam ettiği okullarından öğretmen ve/veya yöneticilerinden biri siz veya çocuklarınız ile iletişime geçti mi?

1 (....) Evet

2 (....) Hayır (Soru 61'e geç)

60. Evetse, hangi kanalla ve ne için?

_____

61. Koronavirüs salgını devam ederken yüz yüze eğitime başlanırsa, hali hazırda okula devam eden çocuklarınızı okula göndermeyi düşünüyor musunuz?

1 (....) Evet (Soru 63'e geç)

2 (....) Hayır

62. Hayırsa, neden?

_____

3.6. BÖLÜM: Koronavirüs Salgını Döneminde Çocuklar ve Çocuk İşçiliği Üzerine Etkileri

ANKETÖR: Hanede 5-17 yaş arasında çalışan bir çocuk yoksa sadece soru 64/65 ve 66'yı sor ve soru 68'den devam et.

63. Çocuklarınızdan herhangi biri çalışıyor ise, bunun nedenleri nelerdir?

ANKETÖR: Birden fazla yanıt alınabilir. Aşağıdaki nedenler okunmayacaktır.

Çalışma nedenleri	63.1 Kız çocukları	63.2 Oğlan çocukları
1 (....) Aile bütçesine katkı sağlamak		
2 (....) Ailenin var olan borçlarını ödemeye yardımcı olmak		
3 (....) Meslek öğrenmek/ vasıf geliştirmek		

9 Koronavirüs için alınan tedbirlerin abartılı olduğunu düşünüyorum.			
10 Koronavirüs haberlerinden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışıyorum.			
11 Bence Koronavirüs döneminde toplumdaki dayanışma arttı.			
12 Koronavirüs için tedbir almayı doğru buluyorum.			
13 Koronavirüs nedeniyle iş yüküm eskisinden daha fazla oldu.			
14 Koronavirüs salgını döneminde zihinsel (kafa yorgunluğu) olarak çok yorgunum.			
15 Koronavirüs hayatla ilgili düşüncelerimi değiştirmemi sağladı.			
16 Koronavirüs döneminde çalışma hayatım konusunda endişelerim var.			
17 Koronavirüs döneminde iş güvencemin olmaması beni daha da tedirgin ediyor.			
18 Koronavirüs döneminde ailemin sağlığı konusunda endişelerim var.			
19 Koronavirüs döneminde ruh sağlığımın (psikolojimin) daha kötü hale geldiğini düşünüyorum.			
20 Koronavirüs döneminde kendimi umutsuz ve çaresiz hissediyorum.			
21 Koronavirüs salgını döneminde uyku sorunları yaşıyorum (uykuya geç dalma, kısa sürelerle uyanma, uykunun toplam süresinde kısalma, kalitesiz uyku gibi)			
22 Koronavirüs salgını döneminde fiziksel olarak çok yorgunum.			
23 Virüs bulaşma riskine karşı her an tetikteyim			
24 Koronavirüs döneminde bana iyi gelecek bir şeylerle uğraştım			
25 Koronavirüs döneminde sigara ve alkol vb. zararlı alışkanlıklarım arttı.			
26 Koronavirüs döneminde içime kapanık oldum.			
27 Koronavirüs döneminde hayatımda hiçbir şey değişmedi.			
28 Koronavirüs döneminde bir ruh sağlığı uzmanı ile (psikolog, psikiyatrist vb.) görüşmeye ihtiyaç duydum.			
29 Koronavirüs döneminde bir ruh sağlığı uzmanı ile (psikolog, psikiyatrist vb.) görüştüm.			
30 Ruh sağlığı hizmetleri için nereden/kimden hizmet/destek alacağımı biliyorum.			
31 Ruh sağlığı hizmetlerine kolayca erişebilirim.			

69. Koronavirüs salgınına düşünerek aşağıdaki duygulardan en yoğun hissettiğiniz beş duygu ya da durumu belirtebilir misiniz (seçebilir misiniz?)

GÖRÜŞME BURADA BİTMİŞTİR.

LÜTFEN GÖRÜŞMECIYE ANKETE KATILDIĞI İÇİN TEŞEKÜR EDİNİZ.

A1. Görüşülen kişi görüşme boyunca yalnız mıydı?

1.(....) Evet 2.(....) Hayır

A2. Lütfen aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

ARAŞTIRMA EKİBİ TARAFINDAN DOLDURULACAKTIR

	Çok tatmin edici	Tatmin edici	Fikrim yok	Tatmin edici değil	Hiç tatmin edici değil
Cevaplayıcının samimiyeti					
Soruların yanıtlanma yüzdesi					
Görüşülen ortam					

	Adı / Soyadı	Tarih	Saat
Görüşmeci			
Ekip lideri			
Veri giriş elemanı			

Ek 3: Hanehalkı Soru Kâğıdı

Yetişkin Derinlemesine Görüşme Formu/Eğitim		
HANE NO: TARİH: ÇADIR YERLEŞİM YERİ: KATILIMCI NO:		
DURUM: Mahalli ☐	Çadırda Gezici ☐	Çadırda Yerleşik ☐

Koronavirüs Salgınının Eğitime Etkisi

Mevsimlik gezici tarım işçisi yetişkinlerin eğitimden kopma nedenleri ve eğitimden beklentisi,

Eğitime kaç yaşına kadar devam ettiniz? Okulu kaç yaşında bıraktınız? Okulu bırakma ve çalışmaya başlama sebebiniz/sebepleriniz nelerdir? Okula devam ettiğiniz sürede yaşadığınız zorluklar nelerdi? Okula dair hatırladıklarınız nelerdir? Okula devam etme şansınız olsaydı, sizce hayatınızda neler değişirdi?

Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime katılım/devam durumları ve koronavirüs dönemindeki değişim,

Çocuğunuz/çocuklarınız var mı? Okula devam ediyorlar mı? Koronavirüs çocuklarınızın eğitim durumunu nasıl etkiledi? Çocuklarınızın geçen seneki eğitim durumunu bu seneki ile kıyaslarsanız ne gibi farklar görüyorsunuz?

Mevsimlik gezici tarım işçisi çocukların koronavirüs döneminde eğitime erişim durumları

Uzaktan eğitim ile ilgili bilgileri nasıl aldı/lar? Uzaktan eğitimi hangi araçlar ile takip etti/ler? uzaktan eğitim araçlarını kullanırken hangi zorlukları yaşadılar? ne kadar süre takip edebildi/ler? Uzaktan eğitimi takip ederken nelere ihtiyacı/ihtiyaçları oldu? Uzaktan eğitim sürecinde ne tür zorluklar yaşadı/lar?

Mevsimlik gezici tarım işçisi çocukların eğitime dair istek ve beklentilerindeki değişim

Çocuğunuzun okula devam etmesini istiyor musunuz? Hangi koşullar sağlanırsa devam edebileceğini düşünüyorsunuz? Okula devam etmesi durumunda çocuklarınızın geleceği için nelerin değişebileceğini düşünüyorsunuz? Yeni eğitim-öğretim yılında okula devam edecek/ler mi? Devam edebilmeleri için neye/nelere ihtiyaçları var?

Koronavirüs Salgınının Ekonomik Etkisi		
HANE NO:		
TARİH:		
ÇADIR YERLEŞİM YERİ:	.....	
KATILIMCI NO:		
DURUM:	Mahalli ☐	Çadırda Gezici ☐
		Çadırda Yerleşik ☐

BÖLÜM I: KORONAVİRÜS HANE İÇİNDE NE TÜR YOKSULLUĞA NEDEN OLDU?

1. Ruhsal bozuklukların / fiziksel hastalıkların varlığı
2. Aile üyelerinin kaybı (ölüm, ayrılık, boşanma, kayıp hane üyeleri)
3. Dış çevresel şoklara (sel, taşkın vb.) maruz kalma? Tanımlanabilir riskler nelerdir?
4. Uygun barınma, ulaşım, sıhhi tesisler, su, elektrik ve çöp toplamaya erişim düzeyi? Aynı çadırda kaç kişi yaşıyor? Çadır anayola ne kadar yakın? Cep telefonu çalışıyor mu? Ulaşım?
5. Mahalle ve akraba desteğine erişim durumu? Çevrede arkadaş ve akraba var mı?
6. Tarım aracı kimdir? Destekleyici mi? Ailede sıkıntı olduğunda yardımcı oluyor mu?
7. Çocuklar için okula devam ve erişim durumu? Okul nerede? Nasıl giderler? Peki ya öğretmenler? Destekleyici mi? Telefonla herhangi bir okul öğretmenine erişimleri var mı?
8. Çocuk işçiliğinin varlığı (Ne tür işler yaparlar, ne kadar çalışıyorlar?)

BÖLÜM II: COVID-19'UN MEVSİMLİK TARIM İŞLERİNE ETKİSİ

9. Çalışma koşullarında değişim

Koronavirüs salgınına bağlı olarak çalışma şartlarında herhangi bir değişim yaşandı mı? Çalışma sürecinde ve ücret konusunda değişiklikler oldu mu? Geçen senelere kıyasla, koronavirüs salgını sebebiyle, yaptığınız tarım işinde yaşa/ cinsiyete bağlı bir değişim oldu mu?

10. Yaşama ve barınma koşullarında değişim

Geçen senelere kıyasla, koronavirüs salgını çadırdaki barınma koşullarınızı nasıl etkiledi? Bir çadırda yaşayan kişi sayısında herhangi bir değişim oldu mu? Hijyen kurallarına dikkat etme konusunda bir değişiklik oldu mu? Kamu kuruluşu, belediye, valilik vb. desteği var mı?

BÖLÜM III: COVID-19'UN GELİR, HARCAMA VE TASARRUF ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

11. Gelir kaynaklarında değişim

Koronavirüs salgını döneminde gelirlerinizde nasıl bir değişiklik oldu? Tarım işçiliğinden elde edilen gelir değişti mi? Bu durumla nasıl başa çıktınız? Hayvancılık var mı? Alternatif iş alanlarına yönelim oldu mu?

12. Harcamalarda değişim

Koronavirüs salgını ile harcamalarınızda bir değişiklik oldu mu? Koronavirüs salgını ile daha çok hangi giderlerinizde bir farklılık yaşadınız? Koronavirüs salgını döneminde genel olarak ihtiyaçlarınızı karşılarken, fiyat artışları hissettiniz mi? Bir değişiklik olduysa bu aileyi nasıl etkiledi?

13. Tasarruf oranlarında değişim

Genel olarak her ay kenara para ayırabiliyor musunuz? Bu durum koronavirüs salgını ile değişti mi? Koronavirüs salgını önceki birikimlerinizden kullanmanıza yol açtı mı?

BÖLÜM IV: COVID-19'UN BORÇLULUK, FİNANSAL DURUM VE GELECEK FİNANSAL PLANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

14. Borçlulukta değişim

Koronavirüs salgını sizi daha borçlu bir aile haline getirdi mi? Hangi koşullardan ve ihtiyaçlardan dolayı borç aldınız? Koronavirüs salgını zamanında geri ödemelerde ayrıca bir zorluk yaşıyor musunuz?

15. Finansal kaynaklara erişimde değişim

Borç alma ihtiyacı duyduğunuz zaman genelde kimlere ve nerelere başvurursunuz? Rahatlıkla borç bulabiliyor musunuz? Koronavirüs salgını zamanında bu durum değişti mi? Bankadan koronavirüs salgını zamanı kredi aldınız mı?

16. Borç yönetimi ve gelecek planlarda değişim

Yakın gelecekte daha fazla borca ihtiyacınız olacağını düşünüyor musunuz? Evetse sebepleri nelerdir? Borcunuzu ödeyebileceğinizi düşünüyor musunuz? Geliriniz giderlerinizi karşılamazsa bu durumla nasıl başa çıkacaksınız?

Koronavirüs Salgınının Ruh sağlığı Etkisi		
HANE NO: TARİH: ÇADIR YERLEŞİM YERİ: KATILIMCI NO:		
DURUM: Mahalli ☐	Çadırda Gezici ☐	Çadırda Yerleşik ☐
DEMOGRAFİK BİLGİLER;		
YAŞ:		
CİNSİYET:		

BÖLÜM 1: Mevsimlik göçmen tarım işçileri için genel psiko-sosyal risk faktörleri:

1. Bana bir gününüzü anlatır mısınız?
2. İşinizi yaparken en çok zorlandığınız şey nedir?
3. Yardıma ihtiyaç duyduğunuzda kimden yardım istiyorsunuz?
4. Psikolojik sorunlar için hiç yardıma başvurduunuz mu? Evet ise; detaylı anlatabilir misiniz?
5. Burada yaşamının en büyük zorluğu nedir?
6. Arkadaşlarınız/komşularınız vb. ilişkileriniz nasıl?
7. Evdeki iş bölümü nasıl? Kim neyi yapıyor?
8. Herhangi bir ruh veya fiziksel sağlık sorunuz var mı?

BÖLÜM II: Koronavirüs salgını döneminin psiko-sosyal etkileri:

1. Koronavirüs salgını dönemi sizin için nasıldı? Neler yaşadınız?
2. Bu dönemde baş etmekte zorlandığınız şeyler oldu mu?
3. Sizce bu dönemde çocuklara ne oldu? Neler yaşadılar?
4. Bu dönemde ne gibi değişiklikler yaşadınız?
5. Bu değişiklikler hakkında neler düşünüyorsunuz?
6. Bu dönem sosyal açıdan kendinizi nasıl hissettiniz?

BÖLÜM III: Koronavirüs salgını stres yanıtları:

1. Bu dönemde beden ve ruh sağlığınızda ne gibi değişiklikler oldu?
2. Koronavirüs salgını süresince kendinizi nasıl hissettiniz?
3. Sizi huzursuz eden şeyler var mı?

BÖLÜM IV: Koronavirüs salgını psiko-sosyal başa çıkma stratejileri:

1. Sorunlarla nasıl başa çıkıyorsunuz?
2. Koronavirüs salgını döneminde kendinizi stresli hissettiğiniz zaman neler yaptınız, neler size iyi geldi?
3. Ruh sağlığı hizmetleri için nereden/kimden hizmet/destek alacağınızı biliyor musunuz?

BÖLÜM IV: Koronavirüs salgını dönemindeki ruh sağlığı hizmetlerine erişim:

1. Koronavirüs salgını döneminde bir ruh sağlığı uzmanı ile (psikolog, psikiyatrist vb.) görüşmeye ihtiyaç duyduunuz mu?
2. Koronavirüs salgını döneminde ruh sağlığım için ruh sağlığı uzmanı ile (psikolog, psikiyatrist vb.) görüştünüz mü?
3. Ruh sağlığı hizmetleri için nereden/kimden hizmet/destek alacağınızı biliyor musunuz?

14-17 Yaş Grubu Çocuk Derinlemesine Görüşme Formu

HANE NO:

TARİH:

ÇADIR YERLEŞİM YERİ:.....

KATILIMCI NO:

DURUM: Mahalli

Çadırda Gezici

Çadırda Yerleşik

YAŞ:

CİNSİYET:

GENEL SORULAR:

1. Bir günün nasıl geçiyor?
2. Çalışmaya gidiyor musun? Nerelerde çalışıyorsun?
3. Kaç yaşından beri çalışıyorsun?
4. Çalıştığın günleri bize anlatır mısın?
5. Kaç saat çalışıyorsun?
6. Çalışırken en çok zorlandığın şey ne?
7. Çalışırken mola veriyor musun?
8. Çalışırken yemeğini nasıl yiyorsun?
9. Kaç para kazanıyorsun?
10. Tarladan/işten geldikten sonra neler yapıyorsun?
11. Koronavirüs salgını döneminde çalıştın mı?
12. Koronavirüs salgını döneminde hayatında neler değişti?
13. Koronavirüs salgını ilgili haberleri nereden takip ediyorsun?
14. Koronavirüs salgını döneminde işe gidemediğin günler oldu mu?
15. İşe gitmediğinde neler yaptın?
16. Çalışmasaydın ne olurdu?

BÖLÜM 5: Koronavirüs Salgınının Eğitime Etkisi

Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitimden kopma nedenleri ve eğitimden beklentisi,

Okula gidiyor musun/gidiyor muydun? Okula kaç yıl devam ettin ve kaç yaşında bıraktın? Okulu bırakma ve çalışmaya başlama sebeplerin neler? Okula devam ettiğin sürede yaşadığın zorluklar nelerdi? Okula dair hatırladıkların neler? Okula devam etme şansın olsaydı, sence hayatında neler değişirdi?

Okulu terk etmemiş çocuklar için;

Mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime katılım/devam durumları ve koronavirüs salgını dönemindeki değişim,

Okulda ve okula ulaşımında yaşadığın zorluklar neler? Bu zorluklarla nasıl baş ediyorsun? Koronavirüs salgını eğitim durumunu nasıl etkiledi? Geçen seneki eğitim durumunu bu seneki ile kıyaslarsanız ne gibi farklar görüyorsun?

Mevsimlik gezici tarım işçisi çocukların koronavirüs salgını döneminde eğitime erişim durumları,

Koronavirüs salgını döneminde öğretmen/lerin ile iletişim kurabildin mi? Uzaktan eğitimi takip edebildin mi? Hangi araçlar ile takip ettin? Ne kadar süre takip edebildin? Uzaktan eğitimi takip ederken nelere ihtiyacın oldu? Uzaktan eğitim sürecinde ne tür zorluklar yaşadın?

Mevsimlik gezici tarım işçisi çocukların eğitime dair istek ve beklentilerindeki değişim,

Yeni eğitim-öğretim yılında okula devam edecek misin? Sence devam edebilmen için neye/nelere ihtiyacın var? Okula devam edersen senin için nelerin değişebileceğini düşünüyorsun?

BÖLÜM 6: Koronavirüs Salgınının Psiko-sosyal Etkisi

1. Arkadaşların var mı? Arkadaşlarınla neler yapıyorsun?
2. Koronavirüs salgını döneminde arkadaşlıkların da bir değişiklik oldu mu?
3. Yaşadığın yerde nasılsın? Memnun olduğun ve olmadığın şeyler neler?
4. Seni huzursuz eden şeyler var mı?
5. Çalışırken kendini güvende hissediyor musun?
6. Koronavirüs salgını döneminde çalışırken kendini güvende hissettin mi?
7. Sence sağlıklı mısın?
8. Yaşamında, ailende, işinde nelerin değişmesini istersin?
9. Koronavirüs salgını döneminde en çok neye ihtiyacın oluyor?
10. İnsanların (çevrendekilerin) psikolojisi sence nasıl?
11. Hangi konularda yardıma ihtiyaç duyuyorsun?
12. Yardıma ihtiyacın olduğunda kimden/nereleden yardım alıyorsun?
13. Hiç psikolog/psikiyatrist vb. ruh sağlığı yardımı aldın mı?
14. Korkuların var mı?
15. Kendini kötü hissettiğinde ne yapıyorsun? Neler size iyi geliyor?

Ek 4: Çocuk Odak Grup Çalışması

HANE NO:

TARİH:

ÇADIR YERLEŞİM YERİ:

KATILIMCI NO:

DURUMU: Mahalli

Çadırda Gezici

Çadırda Yerleşik

DEMOGRAFİK BİLGİLER;

YAŞ DAĞILIMI:

CİNSİYET DAĞILIMI:

BÖLÜM I: TANITMA SORULARI

1. Koronavirüs salgını nedir? Sizce neler oldu?
2. Koronavirüs salgınından önce yaşamını nasıl değerlendirirsin? Koronavirüs salgınından sonra sence neler değişti?

BÖLÜM II: GEÇİŞ SORULARI

1. Neler yapıyorsunuz, zamanınız nasıl geçiyor?
2. Aileniz ne iş yapıyor?
3. Geçen sene tarlada veya başka bir yerde çalışırken ne gibi zorluklarla karşılaşıyordunuz?
4. Bu sene ne gibi zorluklar mevcut?
5. Okul dendiğinde aklınıza gelen ilk kelimeyi söyler misiniz? (hızlıca)
6. Okula gidiyor musun?
  - Eğer hayır ise, neden? Okula devam edebilmek için nelere ihtiyacın var?
  - Eğer evet ise, okulda yaşadığın zorluklar neler? Bu zorluklarla nasıl baş ediyorsun?
7. Koronavirüs salgını, eğitim durumunuzu nasıl etkiledi? Geçen seneki eğitim durumunuzu bu seneki ile kıyaslarsanız ne gibi farklar görüyorsunuz?
  - Eğitime devam eden ancak covid nedeniyle devam edemeyen çocuklar var ise, Covid döneminde Öğretmenleriniz ile görüşebildiniz mi? Bu süreçte öğretmenleriniz ile iletişim kurabildiniz mi?
  - Uzaktan eğitimi takip edebildin mi? Eğer hayır ise, neden? Uzaktan eğitimi takip edebilmek için nelere ihtiyacın var? Eğer evet ise, Uzaktan eğitimi hangi araçlar ile takip ettiniz? ne kadar süre takip edebildiniz? Uzaktan eğitimi takip ederken nelere ihtiyacın oldu? Uzaktan eğitim sürecinde ne tür zorluklar yaşadınız?
8. Koronavirüs salgını çalışma koşullarınızı nasıl etkiledi?
9. Ailenizde neler oldu?

10. Psikolojik açıdan geçen seneye kendinizi kıyasladığınızda ne gibi farklar görüyorsunuz?

BÖLÜM IV: ARAŞTIRMA SORULARI

1. Bahsedilen zorlukların nasıl üstesinden geliyorsunuz?
2. Gelecekte/şu anki okulunuzdan mezun olduğunuzda ne yapmayı düşünüyorsunuz/hayal ediyorsunuz? Neden?
3. Sence okula devam edebilirsen (ya da devam etmiş olsaydın) gelecek hayatında neler değişebilir?
4. Kendinizi kötü hissettiğinizde ne yapıyorsunuz? Nereden destek almayı düşünürsünüz?

BÖLÜM IV: KAPANIŞ SORUSU

1. Son olarak neler söylemek istersin? Bu konularda eklemek istediğiniz başka bir şey var mı?

Ek 5: Anahtar Kurum/Kişi Görüşmeleri

Koronavirüsü Salgınının Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri ve Çocuk İşçiliğine Olası Etkisinin Değerlendirilmesi Araştırması

GÖRÜŞME FORMU

Görüşme yapan kişi : _____ Tarih: ___ / ___ / 2020

Görüşme yapılan kişi : _____

Görüşme yapılan kişi kurum : _____

İletişim bilgileri:

Tel : _____

E posta : _____

Yazışma adresi : _____

1. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede mevsimlik gezici tarım işçileri ile ilgili genel durum nedir? (Genel bir sayı, işçi aile profilleri, konaklama ve ulaşım olanakları, belirli servislere erişimler).
2. Tanımladığınız bu genel durum koronavirüs salgını döneminde: (a) ekonomik durumuna (gelir), (b) sosyal yaşama katılım ve hizmetlere erişimine, yeni ihtiyaçların oluşması, (c) çocuklarının işgücüne/eğitime katılımına (artırma/azaltma) ve (d) sosyo-psikolojik durumlarına NASIL etkileneceğini/etkilendiğini düşünüyorsunuz?
3. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede üreticilerin (tarım aracıları, üretici, firma) koronavirüs salgını etkilerine karşı özel talepleri oldu mu?
4. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede mevsimlik tarım işçilerinin koronavirüs salgını etkilerine karşı özel talepleri oldu mu?
5. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede tanımladığınız bu etkiler konusunda ne gibi çalışmalar yapıldı? (Mevsim öncesi hazırlık ve bilgilendirme, mevsim süresinde uygulamalar, uygulamalar konusunda görüş, mevsim sonuna kadar yapılması gerekenler konusunda görüş).
6. Sizce kamu kurumları, firmalar, sivil toplum kuruluşları, ziraat odaları vb. tanımladığınız bu konularda başka neler yapabilir/yapmalıdır?
7. Tanımladığınız tedbirlerin uygulanmasının üretim maliyetlerine, işgücü giderlerine ve dolayısıyla mevsimlik gezici tarım işçi ailelerin: (a) ekonomik durumuna (gelir), (b) sosyal yaşama katılım ve hizmetlere erişimine, yeni ihtiyaçların oluşması, (c) çocuklarının işgücüne/eğitime katılımına (artırma/azaltma) ve (d) sosyo-psikolojik durumlarına NASIL etkisi olduğunu/olacağını düşünüyorsunuz?
8. Sizce genel olarak bölgenizde çalışan mevsimlik gezici tarım işçi aileleri koronavirüs salgını döneminden nasıl etkilenecektir?

9. Sizce genel olarak bölgenizde çalışan mevsimlik gezici tarım işçi ailesi çocukları koronavirüs salgını döneminden nasıl etkilenecektir?
10. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede çocukların mevsimlik tarım üretimine katılımı konusunda ne gibi izleme/önleme faaliyetleri gerçekleştirilmektedir/gerçekleştirilmelidir?
11. Kurumunuzun faaliyet gösterdiği bölgede mevsimlik tarım işçisi aile çocuklarının eğitime katılımı konusunda ne gibi destekler gerçekleştirilmektedir/gerçekleştirilmelidir?
12. Kurumunuzun Koronavirüs salgını döneminde herhangi bir psikososyal destek çalışması oldu mu? Oldu ise detaylı anlatır mısınız?

Eğitim:

1. Genel İtibariyle mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime katılımından bahsedebilir misiniz? Okula devam durumları nasıldır? (Koronavirüs salgını öncesi istatistikler varsa sorulabilir)
2. Koronavirüs salgını mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitim hayatını (bundan sonraki eğitime devam ve eğitimden kopma bakımından) nasıl etkiledi ve etkileri neler olacak? Bu durumu izlemek için herhangi bir çalışma yapıldı mı? Bu durumu değiştirmek için öneriniz var mıdır?
3. Koronavirüs salgınının mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime erişimine etkilerini (uzaktan eğitim bağlamında) nasıl etkiledi?
4. Koronavirüs salgını döneminde mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime erişimleri için bir çalışma yaptınız mı? Evet ise ayrıntılı açıklar mısınız?

Genel Değerlendirme / Hatırlama Tablosu

[Görüşülen kişinin belirtilen her konuda görüşü/bilgisi/deneyimi olmayabilir.]

[Bu durumda kutuya çarpı atınız.]

Uygulama	Nasıl Etkilendi	Kurum/ Neler Yapılıyor
Şehirlerarası ulaşım		
Seyahat İzin Belgesi (üreticiden talep toplama ve ilgili diğer işlemler)		
Konaklama yerlerinden bahçelere ulaşım konusunda.		
Konaklama (yer tahsisi, çadır temini ve çadır alanı alt yapı desteği)		
Çalışma alanlarında hijyen (temiz su temini ve benzeri)		
Çalışma alanlarında gıda desteği (öğle yemeği)		
Yaşam alanlarında gıda desteği		
Maske temini, dezenfektan		
Salgın konusunda bilgilendirme		
Çocuk işçiliğinin takibi.		
Mevsimlik tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime katılımı.		
Diğer		

Katılımınız için teşekkür ederiz.

Bu görüşmeyle ilgili açıklığa kavuşturmamız gereken bir konu olursa sizinle yeniden irtibat kurabilir miyiz?

Evet (____) / Hayır (____)

Ek 6: İl bazında görüşme yapılan anahtar kişi/kurum listesi

İL	Kurum	Kurum/ Kişi	Görüşme Tarihi
Mersin	Türk Kızılayı Mersin Toplum Merkezi	Sivil Toplum Kuruluşu	09.09.2020
Mersin	Mersin Büyükşehir Belediyesi	Yerel Yönetim	09.09.2020
Mersin	Mersin Üniversitesi	Akademisyen	09.09.2020
Mersin	Hayata Destek Derneği	Sivil Toplum Kuruluşu	10.09.2020
Mersin	Türk Kızılayı Mersin Toplum Merkezi- Koruma Programı	Sivil Toplum Kuruluşu	10.09.2020
Adana	Eğitim-Sen Adana	Sendika	10.09.2020
İstanbul	Bilgi Üniversitesi	Akademisyen	10.09.2020
İstanbul	Bilgi Üniversitesi	Akademisyen	10.09.2020
Mersin	Türk Kızılayı Mersin Toplum Merkezi- PSS	Sivil Toplum Kuruluşu	11.09.2020
Mersin	Türk Kızılayı Mersin Toplum Merkezi- PSS	Sivil Toplum Kuruluşu	11.09.2020
Mersin	Eğitim-Sen Mersin	Sendika	11.09.2020
Adana	Çukurova Üniversitesi	Akademisyen	14.09.2020
Adana	Büyükşehir Belediyesi Göç ve Uyum Merkezi Müdürlüğü	Yerel Yönetim	15.09.2020
Adana	METİP Koordinasyonu	Kamu kurumu	15.09.2020
Adana	Seyhan Ziraat Odası	Meslek Örgütü	15.09.2020
Mersin	Tarsus Ziraat Odası	Meslek Örgütü	15.09.2020
Mersin	Tarsus İlçesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı	Kamu Kurumu	16.09.2020
Adana	Yüreğir Ziraat Odası	Meslek Örgütü	16.09.2020
Şanlıurfa	Hayata Destek Derneği	Sivil Toplum Kuruluşu	25.09.2020
Adana	İl Millî Eğitim Müdürlüğü	Kamu kurumu	11.09.2020
Şanlıurfa	Okul Müdürü	Kamu kurumu	23.09.2020
Adana	Okul öncesi öğretmeni	Kamu kurumu	10.09.2020
Adana	İlkokul öğretmeni	Kamu kurumu	10.09.2020
Şanlıurfa	İlkokul öğretmeni	Kamu kurumu	19.09.2010
Şanlıurfa	İlkokul öğretmeni	Kamu kurumu	24.09.2020

KALKINMA
ATÖLYESİ

unicef
her çocuk için